

MASARYKOVA UNIVERZITA
UNIVERZITA TŘETÍHO VĚKU

Klíčové problémy slovanských areálů

Editor: Ivo Pospíšil

MASARYKOVA UNIVERZITA
UNIVERZITA TŘETÍHO VĚKU

Klíčové problémy slovanských areálů

Editor: Ivo Pospíšil

Masarykova univerzita
Brno, 2009

Vytvořil autorský tým Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity ve složení:

PhDr. Jiří Gazda, CSc., Mgr. Katerina Kedron, Mgr. Pavel Krejčí, PhD.,
Mgr. Olha Lytvynjuk, Mgr. Roman Madecki, PhD., doc. Halyna Myronova,
CSc., prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., prof. PhDr. Ludvík Štěpán, PhD., PhDr.
Václav Štěpánek, PhD.

© PhDr. Jiří Gazda, CSc., Mgr. Katerina Kedron, Mgr. Pavel Krejčí, PhD., Mgr.
Olha Lytvynjuk, Mgr. Roman Madecki, PhD., doc. Halyna Myronova, CSc.,
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., prof. PhDr. Ludvík Štěpán, PhD., PhDr. Václav
Štěpánek, PhD.

ISBN 978-80-210-5010-5

Úvodem	5
1 Rusko, Rusové a ruština v epoše globalizace (Jiří Gazda)	7
I. Dnešní Rusko očima Rusů. Ruský národní charakter.	7
II. Rusové a komunikace. Současná ruština.	12
2 Ruská literatura a východoslovanský kontext dnes: světové a geopolitické aspekty Ivo (Pospíšil)	17
3 Etnopolitický rozměr utváření ukrajinského státu	30
I. „Ukrajina“ není „Okrajina“ Halyna Myronova.	30
II. Etno-národnostní struktura ukrajinské společnosti Halyna Myronova.	34
III. Mezinárodní kontakty Ukrajiny Olha Lytvynjuk.	40
4 Jazyk – zrcadlo kultury (Katerina Kedron)	54
Úvod	54
I. Stopy kulturních představ v jazyce jako jazykovědný problém.	54
II. Postavy z legend, pohádek a mýtů ve frazeologismech	55
III. Postava <i>boha</i> ve frazeologismech	57
Závěr	60
5 Štěpení srbochorvatštiny (Pavel Krejčí)	62
I. Srbochorvatština – úvodní informace	62
II. Chorvatština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století	63
III. Chorvatština – stručný přehled vývoje v 19. století	64
IV. Srbština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století	65
V. Srbština – stručný přehled vývoje v 19. století	66
VI. Srbochorvatština – vývoj ve 20. století	66
VII. Chorvatština – vývoj od konce 60. let 20. století do současnosti	68
VIII. Srbština – vývoj od počátku 90. let 20. století do současnosti	68
IX. Bosenština	69
X. Černohorština	70
XI. Závěr	71
6 Vývoj srbské prózy posledních desetiletí (Václav Štěpánek)	73
7 Anglicismy v současné češtině a polštině (Roman Madecki)	82
8 Zázemí majorit pro minority (Ludvík Štěpán)	92
Úvodem: společné kořeny	92
Úsilí národních literatur v období středověku.	93
Odrazy pronikání renesančního humanismu	94
Baroko domácí i emigrační.	97
Důsledky evropského osvícenství	100
Velký diferenciovaný nástup romantických literatur	103
Závěrem: převážně optimistické výhledy.	109
9 Slovensko poněkud jinak (Ivo Pospíšil)	111

Přítomná publikace organicky navazuje na předchozí projekty tohoto typu, které vytvářel badatelský a autorský tým Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, zatím poslední se jmenoval *Slované a Evropa na počátku 21. století* (Masarykova univerzita, Univerzita třetího věku. Ed.: Ivo Pospíšil. Brno 2007) a – ačkoli míněn spíše jako popularizující informace – i v akademické a intelektuálním prostředí se setkal s pozitivním ohlasem.

Jak je známo, texty tohoto charakteru vycházejí z široké slavistické orientace pracoviště, které dnes realizuje 11 oborů bakalářského studia (rusistika, ukrajinistika, polonistika, slovakistika, slovenistika, kroatistika, serbistika, makedonistika, bulharistika, balkanistika, Filologicko-areálová studia), 14 oborů navazujícího magisterského studia (všechny uvedené a dále slavistika, literární komparatistika, překladatelství ruštiny) a 7 oborů doktorského studia (sedm komisí v rámci oborové rady Filologie, a to Teorie areálových studií, Literární komparatistika, Ruský jazyk, Paleoslavistika a slovanské jazyky, Ruská literatura, Teorie a dějiny slovanských literatur, Polská literatura), připravuje se realizace studijních oborů ruština a polština pro firemní praxi.

Celková orientace na areálovost současné slavistiky, přičemž by zůstalo a dále se rozvíjelo její filologické, tedy jazykově literární a kulturní jádro, se na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity realizuje od druhé poloviny 90. let 20. století akreditací doktorského studia Teorie areálových studií. Postupně se areálovost stala doprovodným znakem všech slavistických oborů, zejména tam, kde je to jejich přirozeností, tj. kromě uvedeného oboru doktorského studia v případě slovakistiky, balkanistiky, filologicko-areálových studií, částečně slavistiky, ale v podstatě všech oborů, v nichž byla areálovost, tedy geopolitičnost, speciálnost filologie, nedostatečně přítomna.

Profil absolventa je tedy spjat s rovnováhou filologického jádra a jeho areálového přesahu. Tyto filologicko-areálové aspekty jsou dnes přítomné v podstatě každém slavistickém oboru, jenž se na ústavu pěstuje, může absolvent využít kromě klasické oblasti školství a vědy (tedy tam, kde se slovanské jazyky učí, fakticky jde o ruštinu na vybraných středních školách, ostatní předměty se učí v některých jazykových školách, absolventi své znalosti uplatňují jako držitelé příslušných živnostenských licencí na překládání, tlumočení a výuku příslušných jazyků), v různých kulturních institucích, v novinářství, v privátním sektoru na úrovni nižšího a středního managementu. Jako znalci konkrétních areálů mohou se uplatnit také v politice v širokém slova smyslu. Interdisciplinární kvalifikace jim zpřístupňuje pozice v různých administrativních institucích, včetně regionálních, v českých a mezinárodních institucích a organizacích a orgánech EU. Podstatná je tu jazyková kompetence, tedy znalost jazyků příslušných areálů, v případě slavistiky jde o Blakán, střední Evropu a východoslovanský prostor.

V řadě příspěvků tohoto svazku je zachycen proces delimitace samostatných národních států z rámce bývalých, nyní rozpadlých, širších státních celků (SSSR, Jugoslávie, Československo), přičemž názory zde traktované reflektují koncepty vytvářené v jednotlivých národních státech, a nemusí tedy nutně a v plnosti vyjadřovat mínění autora nebo autorů. Poměrně často se zde setkáváme s vytvářením nových pohledů na vlastní dějiny, na vlastní jazyk a literaturu v nacionálním pojetí, které často ahistoricky modernizuje, tj. vnáší prvky typické pro pozdější dobu 19.-21. století do období časově vzdálená, např. na středověk anebo renesanci či baroko.

Přijměte tedy tyto nové jevy jako projevy dynamických procesů často spojovaných s formováním států a jeho elit, k čemuž je nutná násilná delimitace z předchozích celků a jejich vlivových struktur (Ukrajina, Bělorusko, Slovensko, Chorvatsko aj.)

Ukazuje se, že slovanské areály jsou patrně nejdynamičtější se rozvíjejícími se územími z hlediska jejich vnitřních transformačních procesů nejen ekonomické a politické, ale především jazykově kulturní a národně identifikační povahy. Když si uvědomíme, jak vysoké procento populace utvářejí již nyní v EU slovanské státy, má sledování těchto procesů klíčovou povahu.

Ivo Pospíšil, editor

Rusko, Rusové a ruština v epoše globalizace

Jiří Gazda

1. Dnešní Rusko očima Rusů. Ruský národní charakter.

Současný svět a místo člověka v něm jsou plny rozporů a protikladů. Tím spíš to platí pro současné Rusko a jeho obyvatele, v jejichž životě se odrážejí všechny konflikty a problémy současného transformačního období. Často se setkáváme s názorem, že Rusko je „jiný svět“, „**zvláštní civilizace**“, okřídleným úslovím se v samotném Rusku stala úvodní strofa básně ruského básníka 19. století Fjodora Tjutčeva *Умом Россию не понять* (*Utom Rossiju ne ponjat'* - „Rozumem Rusko nepochopíš“). Odpověď na otázku, je-li tomu skutečně tak, není ani jednoduchá, ani jednoznačná.

Po rozpadu Sovětského svazu se v ruských médiích v různých souvislostech často opakoval argument, že „Rusko se připojilo k civilizovaným zemím“, což nepřímo implikuje předpoklad, že do té doby Rusko do rodiny civilizovaných zemí nepatřilo, rozvíjelo se kdesi na okraji civilizace, a sami Rusové byli ve srovnání s ostatními evropskými národy národem zaostalým. Podstata tohoto zjednodušeného a jednostranného pohledu na Rusko spočívá v poněkud schematickém rozdělení všech existujících civilizací a kultur na dva základní typy: západní (liberální) a východní (tradiční). Základem takového dělení je důležité (nikoliv však jediné) kritérium: míra individuální svobody jednotlivce v dané společnosti. Podle této logiky se v tradiční civilizaci osobnost snaží „rozplynout se“ v celku (odtud nepřeložitelný pojem „ruská sobornost“ – společenská solidarita, všeobecná „jednota myslí a srdce“), zatímco nejvyšší hodnotou liberální civilizace je individuální svoboda. Specifičnost Ruska spočívá právě ve svérázném propojení hodnot obou civilizačních typů, z čehož se obvykle vyvozuje, že ruskou civilizaci nelze považovat za autentickou. Jiné teorie naopak tvrdí, že právě z tohoto důvodu Rusko představuje zvláštní, přechodný typ mezi oběma uvedenými civilizačními okruhy.

V současné době celosvětových integračních procesů, pro jejichž společné pojmenování se vžil vědecky dosud jednoznačně nevymezený koncept „globalizace“, se často píše a hovoří o „všelidské civilizaci“, ke které by se mělo snažit postupně přibližovat také Rusko. Tuto ideu z ruských pozic kritizoval již ruský lingvista N. S. Trubeckoj, jeden z teoretiků Pražského lingvistického kroužku a duchovních otců ideje ruského „euroasijství“, který vystupoval proti snahám vnucovat Rusku cizí kulturu a zbavit ho jeho svébytnosti. Zvláštnost civilizace východních Slovanů spočívá podle něho v tom, že organicky vstřebala historicky silné vlivy byzantské (skrže pravoslaví) a východní (turkotatarské), a ruský národ je tudíž kulturně-historickou syntézou slovanství, byzantizmu a turkotatarského vlivu.

Historická koexistence Ruska s jejími mocnými sousedy je hlavním argumentem zastánců myšlenky samostatné ruské civilizace, která se vyznačuje následujícími specifickými rysy:

- > obrovské prostory, odlehlost námořních dopravních tepen, ohromné přírodní bohatství, velké vzdálenosti mezi osídlenými místy, jejich roztroušenost;
- > drsné přírodní klimatické podmínky, ovlivňující hospodářství a způsob života obyvatelstva (3/4 území tvoří neobdělávatelná nebo obtížně obdělávatelná půda severních, stepních nebo horských oblastí);
- > bohatá národní kultura, tvořená rozmanitými kulturami velkých i malých etnik;

- > mnohonárodnostní etnická skladba obyvatelstva (168 etnik různého fyzického vzezření, mentality, tradic, víry, kultury), jehož jádrem je ruské etnikum;
- > náboženská pestrost, v níž patří zvláštní místo pravoslaví;
- > zvláštní role státu (jestliže v západní tradici společnost určuje podobu státu a ovlivňuje ji, v Rusku stát naopak ovlivňuje společnost a jeho struktury);
- > zvláštní mentalita, daná propojením vlivů evropské a asijské civilizace, a s ní spojený pocit výjimečnosti a výlučnosti.

Důsledkem specifických přírodních, klimatických, kulturních a historických podmínek ruské civilizace je její rozporuplný charakter, který se projevuje jak např. v hospodářství či politice, tak v samotném ruském charakteru.

Rusko rozhodně je specifickým civilizačním prostorem, jak v geografickém, tak duchovním smyslu, a jistě není ani lepší, ani horší, než civilizace jiné. Je prostě svébytné a neopakovatelné.

Politické, ekonomické a sociální otřesy přestavbového a popřestavbového období vývoje ruské společnosti na konci 20. a začátku 21. století měly za důsledek také hluboké **změny v oblasti etiky** a duchovního života Rusů.

Poněkud zjednodušeně lze říci, že průměrný „předpřestavbový“ Rus byl z etického hlediska nevyhraněný. Zpravidla (alespoň navenek) pohrdal hromaděním majetku a materiálním i sociálním pragmatizmem a praktikizmem, odsuzoval prostituci, ctil tradiční hodnoty rodinného života a práci pro společnost považoval za věc osobní cti a nejvyšší společenskou hodnotu a v duchu byl hrdý na svou vlast. Na druhé straně ho však dvojakost sovětské skutečnosti naučila nebýt příliš otevřený a pracovní nadšení, loajalitu k režimu a přezíravý postoj k bohatství a měšťačtví spíše předstírat.

Sociálně ekonomické změny v Rusku v 90. letech minulého století silně ovlivnily vědomí a běžné představy většiny Rusů o okolním světě. Jedni byli zahrnuti do kouta nutností řešit bez předchozí zkušenosti základní existenční problémy, před jinými se otevřely do té doby netušené možnosti. Došlo k sociálnímu a – což je ještě důležitější – k morálnímu rozvrstvení obyvatelstva. Změnila se samotná morálka, vztažný bod, vzhledem k němuž se usuzuje na morálnost či amorálnost jednání jednotlivce, a podle výsledků sociologických průzkumů se také obecně zvýšila tolerance k některým projevům chování, které by dříve byly hodnoceny jednoznačně jako nemorální. Snížila se také kategoričnost a černobílá bipolarita etických soudů (morální – nemorální, dobrý – zlý, altruistický – egoistický). Ve srovnání s předcházejícím obdobím se ke kategorickým soudům v oblasti morálky uchyluje už ne každý čtvrtý, ale každý desátý občan Ruska.

Zvýšení tolerančního prahu lze zřetelně pozorovat především u mladé generace Rusů, kteří jsou shovívaví k takovým jevům, jakými jsou homosexualita, narkomanie, prostituce, změna pohlaví apod., mají větší snahu je chápat a příkře neodsuzovat, než příslušníci střední a starší generace, kteří je často považují za projevy všeobecného mravního rozkladu.

Spíš než o úpadku morálky je možná namísto hovořit o změnách hodnotové orientace. Mezi těmi, kterým se v nových podmínkách podařilo se prosadit a zbohatnout, je stále populárnější „morálka úspěšnosti“, potřeba sebepotvrzení a sebeprosazení libovольnými prostředky a otevřený pragmatismus až demonstrativní asociálnost. Ruští sociologové v této souvislosti většinou poukazují na vliv západních morálních hodnot, což je ovšem pohled dosti zjednodušený a do značné míry alibistický. V protikladu k „morálce úspěšnosti“ se stejně rychle rozvíjí filozofie tzv. „pofigizmu“ (od slangového výrazu „*no-fuzy*“ – lhostejno, všechno jedno, „fuk“), tj. lhostejnosti, apatie, v souladu se kterou je např. pobírání podpory v nezaměstnanosti, ale také spekulace, pokoutní obchod, nesplácení půjček a dluhů považováno za výhodnější (bez ohledu na morální aspekt), než práce, což je v takovém měřítku rozhodně jev nový, avšak nemající v západním způsobu života obdoby.

Pokud se týká osobního života, v tomto ohledu se morální hodnoty Rusů za posledních 20 let naopak prakticky nezměnily. V dotazníkovém šetření, v němž měli respondenti odpovědět na otázku, jaké je jejich největší přání, si 23% dotazovaných přálo „žít v harmonii se sebou samým a s okolním světem“, 11% – „dosáhnout skutečného štěstí“, dále „najít štěstí

v manželství“, „zbavit se nedostatku sebevědomí“, méně často pak „zlepšit svou materiální situaci“, a pouze v 1% „začít samostatně podnikat“ či „uzavřít výhodný obchod“. U svých spoluobčanů pak Rusové nejčastěji odsuzují morální rozvrácenost, neplnění povinností ve vztahu k vlastním dětem nebo starým rodičům, nepoctivost a nestálost ve vztahu k přátelům, a také neskromnost tzv. „nových Rusů“, tj. nově vzniklé vrstvy ruských zbohatlíků.

Jinak řečeno, změnilo se především hodnocení aktů společenského chování, zatímco ve sféře osobního života si Rusové v podstatě uchovali tradiční hodnoty.

O situaci v současném Rusku a o existenciálních problémech dnešních obyvatel Ruska mnohé napovídají odpovědi na otázku, **čeho se Rusové obávají**.

Před 25 lety se Rusové, stejně jako ostatní obyvatelé SSSR, nejvíce obávali celosvětového válečného konfliktu, případně války občanské. Tento strach v současné době poněkud ustoupil do pozadí a přepustil místo obavám jiným, z nichž na prvním místě je strach *z nezaměstnanosti a ekonomické katastrofy*, zejména po hospodářském propadu v r. 1998. Šok, který následoval, byl natolik hluboký, že mnozí Rusové dodnes nevěří, že i některé pozitivní změny mají pevný základ a dlouhodobý charakter.

Rusové se dnes proto nejvíce obávají budoucnosti, přičemž tato frustrace má progresivní charakter. Jestliže podle výsledků sociologického průzkumu kladla v roce 2000 tuto obavu na první místo polovina dotazovaných, za 4 roky (v červenci 2004) tento strach ovládal už 63% respondentů, a v prosinci téhož roku dokonce 67%. Hlavní fobií současné ruské společnosti je tedy její nestabilita.

Silné jsou u dnešních Rusů také obavy *ze silící imigrace*, vyplývající z měnící se demografické situace. V období let 1995–2005 se počet Rusů žijících na území Ruské federace snížil o 2 miliony, a současně se o 2 miliony zvýšil počet obyvatel vyznávajících islámské náboženství. Mezi ruským obyvatelstvem se v důsledku toho šíří obavy a pocit ohrožení islámskou kulturou a silí hlasy volající po zpřísnění ruské imigrační politiky, což se však zatím v praxi neděje. Např. příliv imigrantů z Tádžikistánu byl v poslední době tak silný, že umožnil vytvoření obrovského nekontrolovaného černého pracovního trhu, v němž jsou imigranti zneužíváni k doslova otrocké práci. Přistěhovalci v takovémto postavení samozřejmě nejsou schopni integrace v novém společenském prostředí, jsou stále vnímáni jako cizinci, což jen posiluje obavy původního obyvatelstva z cizího „vpádu“. Mnozí Rusové se obávají ztráty ekonomické nezávislosti a kulturní svébytnosti vlastní země. Tyto obavy přitom nejsou vyvolány pouze pocitem vnějšího ohrožení, ale mají také své vnitřní příčiny: nespokojenost s politikou centrálních i místních orgánů výkonné moci, s jejich neoperativností a nečinností v situacích národnostních konfliktů, a prakticky žádná naděje na změnu této situace.

Specificky ruským strachem je obava prostých občanů *z mocenské zvrůle ze strany státu*, uskutečňovaná zejména prostřednictvím policie a soudů. Tento problém považuje za závažný až 85% Rusů. Třetina obyvatel se obává zločinnosti, ale současně také nerespektování demokratických principů, které by mohlo vést k nastolení diktatury v zemi. V základu těchto smíšených obav je myšlenka, že státní mocenské struktury jsou schopny zavést diktaturu pod záminkou boje proti zločinnosti.

Nová je pro Rusy také obava *z teroristických aktů*. Po tragédiích v Moskvě v r. 2002 (130 mrtvých po zásahu proti teroristům, kteří drželi jako rukojmí přes 900 diváků v divadle na Dubrovce) a v Beslanu v Severní Osetii v r. 2004 (při přestřelce mezi teroristy a ruskými bezpečnostními silami v místní škole zemřelo 334 civilistů, z toho 186 dětí) neudivuje, že pro 86% Rusů je obava z dalších teroristických akcí strachem nejtěživějším a nejhůře překonatelným. Drtivá většina Rusů je přitom přesvědčena, že stát není schopen ani předejít dalším podobným tragédiím, ani ochránit obyvatele, ani jim poskytnout účinnou pomoc.

Zvláštní kapitolou jsou *obavy lidí žijících ve velkých městech*, které se dokonce liší u představitelů obou pohlaví: u žen převládají osobní obavy (nezdar v osobním životě, strach z osamělosti či neschopnosti vybavit do života děti v případě, když žena zůstane bez muže), muži se spíše obávají ekonomických problémů, osobního bankrotu a mafiánských praktik okolí.

Obecně je pro současné Rusko charakteristická nejednotnost a nejasnost názorů na prioritní problémy země, což je signálem *dezintegrace ruské společnosti*. Prakticky žádný problém není většinou obyvatelstva vnímán jako společný problém, vyžadující pochopení a

mobilizaci celé společnosti. Tváří v tvář konkrétnímu nebezpečí se ukazuje, že ruská společnost je rozdělená na zájmové skupiny, z nichž každá je lhostejná k problémům ostatních. Jako příklad může sloužit distancování se většiny Rusů od vojenských konfliktů na severním Kavkaze nebo lhostejnost velké části mládeže k existenčním a sociálním problémům starší generace.

Jelikož však ve stálém strachu žít nelze, většina Rusů si vypěstovala obrannou reakci, která se navenek projevuje jako typicky ruský, téměř demonstrativní fatalismus („Co má být se stane“, „Nějak bylo, nějak bude“, „Snad nás to mine“), a ignoruje potenciální nebezpečí, aniž si připouští možné následky.

Pro pochopení vztahu Rusů k okolnímu světu a k vlastní zemi v současné době je důležité mít představu o tom, **jak sami Rusové vnímají postavení své země ve světě.**

Je nutno si uvědomit, že většina Rusů zažívá v současnosti pocit uražené pýchy a národního ponížení. Mnozí jsou přesvědčeni, že „Západ potřebuje Rusko jen jako zdroj surovin a všichni se snaží zde něco ukořistit“. Na konci 20. století třetina Rusů považovala svou zemi za zaostalou.

K velkému optimizmu Rusů nepřispívají ani vztahy se sousedními zeměmi – bývalými sovětskými republikami. Nehledě na mnohasetleté soužití se vztahy s nejbližšími sousedy nevyvíjejí vždy přátelsky. Z hlediska Rusů je hlavní příčinou tohoto napětí fakt, že Rusové jsou v těchto zemích diskriminováni, a to nikoliv z důvodu apriorní etnické nesnášenlivosti, ale s cílem znemožnit jejich politickou sebeorganizaci a přimět je k rezignaci na jejich národní identitu. Je třeba si uvědomit, že žádný z nově vzniklých států na území bývalého SSSR by pravděpodobně neměl současná území a hranice, jestliže by se ve 20. stol. vyvíjel samostatně. Územní a právní statut mnoha postsovětských republik není dosud zcela vyjasněn, což vyvolává nálady soupeření a nepřejčnosti. Napjaté jsou zejména vztahy se sousedy, kteří obývají území patřící původně k Rusku (Ukrajina, pobaltské republiky), kdežto např. v bývalých sovětských středoasijských republikách (Turkmenistán, Tádžikistán, Uzbekistán) dnes tyto problémy prakticky neexistují.

Období po r. 2000 však přece jen znamenalo relativně příznivou etapu pro posílení ruského sebevědomí, což je spojeno především s osobou a působením prezidenta Putina, za jehož vlády se Rusko vymanilo z 15 let trvající hospodářské krize a upevnilo svou pozici na mezinárodní scéně. I když ani na konci tohoto období zhruba polovina ruského obyvatelstva nevěřila, že Rusko je schopno v historicky krátké době získat zpět pozici světové velmoci, přesto se v tomto směru procento optimisticky naladěných respondentů sociologických průzkumů s každým rokem zvyšuje.

Tento mírný optimizmus se kromě uvedené role Vladimíra Putina zakládá také na vědomí toho, že vztah ostatního světa k Rusku se postupně skutečně mění v jeho prospěch, a že zájmy Ruska nejsou na mezinárodní scéně ignorovány. Současně však experti hodnotí postavení Ruska ve světovém společenství dvojznačně: mezinárodní prestiž Ruska sice roste (Rusko se stalo členem „osmičky“ nejvyspělejších zemí světa), avšak nemění se vnitřní slabost země, její ekonomické zaostávání. Skutečné upevnění postavení Ruska, jeho obrození, je podle samotných jeho obyvatel možné pouze za podmínky ekonomického rozvoje země a zvýšení životní úrovně, což ovšem zatím zůstává hůlbou budoucnosti.

Téma místa Ruska v současném světě je živě diskutováno v celé ruské společnosti, kde se stále znovu přetřásají otázky o podstatě ruské civilizace, o myšlence euroasijství a jejím významu, o smysluplnosti úvah o „třetí cestě“ vývoje Ruska, o příčinách deziluze z liberálního „západnictví“, které v posledních desetiletích období ovládalo celou ruskou společnost, o cestách řešení vztahů s mladými státy, vzniklými na území bývalého Sovětského svazu. Zájem o tyto otázky svědčí o tom, že většina obyvatelstva se po zkušenostech s nezdařenými reformami ne zcela ztotožňuje se samotnou myšlenkou modernizace země, svou roli přitom hraje také „nostalgičtý syndrom“ Rusů – vzpomínky na bývalou moc a velikost země.

Není tedy divu, že v myslích většiny Rusů panuje určitá schizofrenie: na jedné straně určitý optimizmus, vyplývající ze silící zahraničněpolitické pozice Ruska, na druhé straně vzpomínky na minulost, utvrzující ruské občany v přesvědčení, že nebude lehké vrátit Rusku v mezinárodní aréně velmocenský status.

A co si Rusové myslí o budoucnosti své země? Tato otázka je v současnosti v Rusku patrně tou nejdůležitější a nejdiskutovanější. Na začátku radikálních reforem 90. let zvítězily liberální názory „západníků“, ale výsledky byly žalostné. Rusové si poté logicky začali klást otázku, zda jsou západní hodnoty pro Rusko skutečně tím, co země potřebuje, a zda by nebylo rozumnější opřít se o historickou zkušenost asijských zemí, která není o nic méně zajímavá a přináší v současnosti pozoruhodné výsledky.

Pravdu mají bezesporu ti, kteří tvrdí, že jednotný model pro zavedení tržní ekonomiky neexistuje. Na ruské půdě patrně nemůže fungovat ani americký, ani evropský, ani švédský, případně čínský nebo japonský model. Příklady a zkušenosti jiných zemí nejsou pro Rusko použitelné nikoliv proto, že by byly samy o sobě špatné, nýbrž proto, že ignorují *národní zvláštnosti a tradice*. K těm v případě Ruska patří zejména tradice silné státní moci a zvláštní úloha morálně psychologických a ideových regulátorů. Kromě toho je pro Rusy charakteristický smysl pro sociální spravedlnost, víra v sílu ducha a tradice paternalismu. Ukazuje se, že ruští reformátoři „první vlny“ všechny tyto faktory podcenili. V důsledku toho sázka na privatizaci jako hlavní předpoklad nastartování tržní ekonomiky vedla ke zhroucení výroby, krachu klíčových průmyslových podniků, omezení sféry služeb a reálnému rozdělení na ty, kteří si stihli „odkousnout svůj díl z koláče“ státního majetku a nesmyslně zbohatnout, a na všechny ostatní. Odtud pramení faktická neexistence státní hospodářské politiky, ztráta motivace k poctivé a svědomité práci a mnoho dalších negativních jevů.

Rusové spojují budoucnost své země především se zachováním národní *svěbytnosti*. Obecně lze hlavní národní zájmy Ruska rozdělit na dvě skupiny – vnitřní a vnější.

Pokud jde o *vnitřní zájmy*, ukazují se pro Rusy jako nejdůležitější následující:

- > zachování územní celistvosti (řada sousedních zemí vznáší k Rusku více či méně oprávněné územní požadavky),
  - > zajištění zdraví obyvatelstva a příznivého demografického vývoje země (za posledních 15–20 let se počet obyvatel Ruské federace snížil zhruba o 2 miliony, snížila se průměrná délka života, demografové předpovídají „vymírání“ ruského obyvatelstva),
  - > změna ekonomických priorit – nutnost opustit strategii ropné velmoci a pozici surovinové základny západního světa a vytvořit ekonomiku inovačního typu, založenou na sofistikovaných technologiích,
  - > zvýšení životní úrovně obyvatelstva, aby každý občan měl podmínky pro rozvoj vlastní osobnosti a záruku osobních práv a svobod,
  - > zachování a rozvoj národní kultury, zkvalitnění vzdělávacího systému.
- Vnější zájmy* Ruska mají zajistit jeho výhodné postavení na mezinárodní scéně, a k tomu je podle mínění většiny Rusů nezbytné:
- > vytvořit korektní vztahy se svými sousedy, udržovat a rozvíjet tradičně dobré vztahy tam, kde už existují, eliminovat zdroje potenciálního nepřátelství vůči Rusku,
  - > zajistit, aby hospodářské vztahy se všemi zeměmi byly pro Rusko skutečně výhodné a aby Rusko nebylo pouze surovinovou základnou pro ostatní země, proniknout na světový trh a získat nová odbytiště,
  - > zajistit vojenskou bezpečnost a mezinárodní spolupráci v boji s terorizmem a s obchodem s narkotiky.

Přestože jsou si Rusové vědomi slabosti vlastní ekonomiky a otřesené pozice své země v mezinárodním měřítku, téměř polovina (42%) obyvatelstva se podle průzkumů domnívá, že by Rusko mělo uzavřít vojenské spojení s evropskými zeměmi a USA i za cenu, že by nebylo zcela rovnocenné. Přes všechny komplexy masového vědomí tedy Rusové myslí pragmaticky a nemají sklony k izolacionismu. Jsou pro integraci Ruska do evropských struktur a chápou ji jako důležitou podmínku zvýšení mezinárodní prestiže země. Tyto integrační tendence potvrzují rozpornost ruského myšlení, neboť odporují dříve zmíněným myšlenkovým stereotypům typu „jsme jiní než ostatní“ nebo úvahám o „zvláštní ruské cestě“.

Je zřejmé, že prozápadní kurz bude v budoucnosti záviset nejen na mentálních procesech ruského obyvatelstva, ale především na výhodách, které tato orientace Rusku přinese, jak úspěšně se bude rozvíjet jeho ekonomika a zda se bude zvyšovat životní úroveň obyvatel. Jestliže tato očekávání nebudou naplněna, pak může dojít k tomu, že prozápadní orientaci vystřídá zklamání a její odmítnutí.

Hledání receptů ekonomického rozvoje Ruska při vědomí všech jeho slabých míst je obtížnější, než prosté kopírování toho, co funguje např. v Německu, Anglii, Japonsku nebo Číně. Je při tom nezbytné brát v úvahu kulturu, hodnotovou orientaci a modely chování, které jsou pro ruské obyvatelstvo charakteristické. Ekonomové se tak při hledání cest rozvoje budoucího Ruska rozhodně neobejdou bez spolupráce se sociology, historiky, kulturology a specialisty z jiných vědních oblastí.

Pro všechny Rusy je nyní hlavní uvědomit si svou roli ve světovém společenství, obnovit svou duševní rovnováhu a pocit vlastní důstojnosti, zbavit se komplexů, ukončit experimenty s „přetavováním člověka“ a uvědomit si, že Rusko není jen společenstvím lidí osídlujících 1/6 světa a zbavených historických, náboženských, rodinných a jiných hodnot. Je zřejmě nejvyšší čas přestat se pokoušet zříct se sebe sama a upínat se na „civilizované“ země. Aby však Rusko mohlo zůstat samo sebou a budovat svou budoucnost na sebevědomí pramenícím z vědomí národní svébytnosti, musí tvořit soudržný celek, spojený společnými představami o skutečných hodnotách, společnou historickou zkušeností a společnou perspektivou.

Uvědomění si hodnoty vlastní národní existence dává smysl životu v každém geografickém prostoru, činí z něho živý organizmus, určuje mu jeho místo ve světě. To platí zejména dnes, kdy už je všem obyvatelům Ruska zřejmé, že ani obrovská území, ani rozvinuté hospodářství, ani prvenství v dobývání vesmíru, ani vojenská moc nebo jaderné zbraně nejsou samy o sobě ničím...

2. Rusové a komunikace. Současná ruština.

Německý psycholog Karl G. Jung o Rusech soudil, že mají silně rozvinutou intuici a empatii, schopnost vžít se do duševního rozpoložení jiných lidí a pochopit je, tedy jakousi schopnost zpětné vazby s druhými lidmi. To jim umožňuje postihnout podtext ve výpovědích jiných lidí, náladu a pocity mluvčích, a tím také adekvátně reagovat na vzniklou komunikační situaci.

Podle mínění akademika S. Kapicy se Rusové vyznačují zvláštní vlastností – *kulturologu*, která je u nich rozvinutější, než u Evropanů nebo Američanů, u nichž je komunikační matrice mělčí, což se projevuje jejím formálnějším a povrchnějším charakterem (formální zdvořilostní fráze, zdvořilostní úsměvy a komplimenty, slabší zpětná vazba, menší potřeba prohloubit kontakt atd.). U Rusů je komunikační matrice poněkud odlišná. Není zde běžná snaha udržovat pouze formální kontakt; Evropané a Američané Rusům např. často vyčítají, že se „málo usmívají“, jsou uzavření a málo přístupní. Jestliže ale mezi neznámými lidmi už jednou dojde k prolomení komunikační bariéry a vznikne vzájemná důvěra, pak se s každým dalším kontaktem tato důvěra posiluje a komunikace se stává stále hlubší a smysluplnější.

Kultura dialogu je důležitým znakem ruského archetypu, a tím i celé ruské kultury. Je proto příznačné, že tuto podstatnou vlastnost ruského národního archetypu nijak významně neovlivnily ani převratné historické otřesy a následné změny, které Rusko prožilo na přelomu tisíciletí. Podle názoru S. Kapicy je „ruská kultura *kontaktní*, a tedy i lidštější, moudřejší a psychicky zdravější“.

Také současné Rusko charakterizuje mimo jiné zostření mezigeneračních vztahů, kdy starší generace nechápe podléhání mladých lidí západním vlivům, lze nicméně pozorovat, že i současná mladá generace si uchovává archetypální vlastnosti svých předků – vnímavost k vnitřnímu obsahu života („ruská duše“), esteticko-emocionální vnímání světa, tvořivost. Rusko stále disponuje obrovským potenciálem tvůrčích sil a kvalitních lidských zdrojů, čehož si je ostatní svět dobře vědom a více či méně zjevně vytrvale organizuje „lov na mozky“ absolventů ruských vysokých škol.

Přes toto v zásadě optimistické a pozitivní konstatování nelze nevidět fakt, že ekonomická realita současného Ruska zrodila také historicky nový typ ruského člověka – tzv. „nové Rusy“, početnou vrstvu nových ruských zbohatlíků, jejichž zájmy se zaměřují téměř výlučně na materiální hodnoty. Pro tyto jedince je charakteristická vyhraněná orientace na zisk, kult síly a peněz, radikální pragmatismus a pohrdání zájmy a potřebami ostatních.

Také existence a životaschopnost tohoto typu lidí, jejichž hodnotový systém a způsob života vyvolávaly u většiny Rusů odedávna silnou nevoli, je dalším projevem rozporuplnosti a nevyzpytatelnosti ruské civilizace.

Ruská *družnost* a *sdílňost* je všeobecně známá a bylo o ní již mnoho řečeno i napsáno. Rusové mají rádi společnost, rádi společně diskutují různé otázky včetně společenských a politických, stejně jako pracovních nebo osobních. Názorové výměny a společenská komunikace vůbec se u Rusů vyznačují vysokým stupněm demokratičnosti – spontánní diskuse o závažných problémech či běžných záležitostech mezi náhodnými známými či zcela neznámými lidmi na nejrozličnějších místech a při nejrozličnějších příležitostech nejsou v Rusku ničím neobvyklým. Komunikační bariéry mezi neznámými lidmi jsou obvykle velmi rychle překonávány bez ohledu na jakékoliv sociální, generační, profesní nebo národnostní rozdíly.

Na nezasvěceného Evropana může takováto kontaktnost a sdílňost působit až jako nemístná familiárnost. Otevřené vyprávění Rusů „o životě“ nebo o vlastních pocitech mohou cizinci vnímat jako útok na jejich klid a ohrožení jejich vlastní duševní rovnováhy, tedy jako jistý druh psychologické agrese. Takovéto komunikační chování také často bývá zdrženlivějšími a uzavřenějšími představiteli jiných kultur vnímáno spíše jako určitá známka psychologické nevyzrálosti až infantilnosti, a svěřování se s vlastními důvěrnými pocity jako jakýsi druh duševního obnažování. Rusové naopak často vnímají přímé či nepřímé zdůrazňování komunikačního odstupu jako přezíravost, domýšlivost a výraz lhotejnosti. Různé stereotypy v chování tak mohou být příčinou komunikačních potíží až kulturního šoku při kontaktu cizinců s Rusy a zdrojem mnoha nedorozumění, což může mít např. ve sféře obchodní komunikace nebo i v oblasti diplomatických styků vážné následky. O těchto rozdílech ve způsobu komunikace je proto dobré vědět a počítat s nimi.

Přes veškerou zálibu v konverzaci si většina Rusů nepotrpí na příliš květnatou mluvu a vytříbené vyjadřování. Slovo a úsměv jsou pro ně věci natolik významné, že považují za přepych plýtvat jimi na takové „malichernosti“, jako jsou zdvořilostní fráze nebo prázdné lichotky. Také tato skutečnost má ovšem své kulturně historické příčiny. V zemích západní Evropy, jako např. v Anglii nebo Francii, se v průběhu staletí vytvořil společenský systém složený z více méně stabilních sociálních vrstev, mezi nimiž neexistovaly významnější průniky. Uvnitř těchto sociálních vrstev se tak vytvořily jednotlivé sociolekty s vytříbenými formami komunikace a specifickými obraty řečové etikety. V Rusku v důsledku dějinných kataklyzmat řečové projevy galantnosti a řečové etikety postupně vymizely, komunikace nabyla demokratičtějšího rázu, vztahy mezi lidmi se vyjadřují příměji a otevřeněji. Přehnaná laskavost a galantnost tak může na Rusy působit spíše jako ironie nebo vysmívání se adresátovi.

Rusům je také poměrně cizí umění lehké a nezávazné společenské konverzace a dávají přednost otevřenému neuspěchanému rozhovoru „od srdce“ s dobrými známými nebo blízkými přáteli. Téma konverzace mohou být různá, neexistují prakticky žádná tabu, ale přednost mají „vysoká“ témata, tj. debaty o životě a jeho smyslu, o budoucnosti Ruska, o novinkách v oblasti kultury, ale diskutují se samozřejmě také rodinné, zdravotní nebo finanční problémy. Jestliže se Rusové vzájemně svěří se svými problémy, mohou navzájem očekávat nejen pochopení, ale většinou i radu nebo účinnou pomoc. Zvláštností komunikace mezi Rusy a s Rusy je přesto určité tabu, týkající se konkrétních a přímých hovorů o penězích, např. při placení v restauraci apod. Dřívější pro Rusy typický ostýchavý vztah k penězům jako protikladu hodnot duchovních se sice v nových ekonomických podmínkách 21. století rychle mění, nicméně staré stereotypy chování u mnohých přetrvávají. Rozhovory na toto téma se stále ještě přinejmenším v intelektuálním prostředí považují za projev merkantilních sklonů, což je dosud všeobecně považováno za vlastnost spíše negativní.

Jako projev neskromnosti a domýšlivosti Rusové také vnímají hovory o vlastní kariéře, schopnostech a úspěších. Např. od Američanů se proto výrazně liší tím, že vztahy s ostatními lidmi nebudují na základě sebepotvrzení, ale na intuici a empatii, na umění poslouchat a domýšlet nevyřčené.

Rusové také nepovažují za vhodné mluvit ve společnosti o intimních osobních záležitostech a o sexu, i když pod vlivem médií přestává být u mladé generace i tato tematika tabu. I když v této otázce existuje osobnostní i sociální variabilita, obecně lze říci, že Rusové vníma-

jí jako nepřijatelné např. vyprávění pikantních až vulgárních anekdot na veřejnosti, zejména pak v přítomnosti žen.

Pro udržování konverzace Rusové nepokládají za vhodné klást informativní dotazy např. o tom, odkud kdo pochází apod., protože na rozdíl od národnostně a geograficky rozmanité Evropy odpověď na takovou otázku neposkytne tazateli prakticky žádné relevantní informace.

Stejně tak Rusové nemají ve zvyku příliš podrobně a zaujatě hovořit o jídle, receptech a způsobech přípravy pokrmů, jako je tomu u mnohých evropských národů. Hostitelům se vždy dostane pochvaly za bohaté a chutné pohoštění, ale tím debaty o jídle většinou končí.

Za vrchol banálnosti a nudy se pak považují debaty o počasí.

Největším problémem je však při komunikaci s Rusy *překonání jazykové bariéry*.

Svébytná kultura a zvláštní mentalita se odrážejí také v jazyce, s jehož pomocí je vytvářen specificky ruský „obraz světa“, v němž jsou pro vyjádření specificky ruských pojmů používána obtížně přeložitelná pojmenování (*воля, приволе, удаль, подвиг, пошлость, радушие, неприкаянность, тоска, хандра, халтура* atd.). Chce-li někdo skutečně lépe poznat a pochopit Rusko a jeho obyvatele, musí alespoň částečně proniknout do tajů ruského jazyka.

Principální změny ve společensko-politických, politicko-ekonomických a kulturně-společenských vztazích v zemích bývalého sovětského bloku se nutně odrazily ve **změnách mentality, životního stylu, a přirozeně také v řečovém chování** nositelů jednotlivých slovanských jazyků, a následně také v samotných jazycích (včetně ruštiny), plnících funkci základního nástroje společenské komunikace.

Od konce 80. let 20. století, tedy od počátku „přestavby“ sovětské společnosti proběhly v ruštině i ve veřejné komunikaci změny, které u mnoha nositelů a uživatelů tohoto jazyka vedou ke znepokojení až panice. Většina těchto změn je totiž samotnými ruskými mluvčími vnímána negativně, přičemž nejde jen o pocit poklesu úrovně řečového chování, ale často přímo o obavy o existenci samotného ruského jazyka. Tyto obavy vyvolávají zejména takové jevy, jako úroveň a způsob jazykového vyjadřování v internetové komunikaci, vulgarizace řeči, nadužívání cizích slov a tzv. substandardní slovní zásoby (slangových slov, nespisovných a hrubých výrazů – tzv. „ruskoje prostorečije“). Dokonce ani sami jazykovědci nestačí vždy včas analyzovat a reagovat na změny v jazyce, často v nich nevidí jazykovou dynamiku a přirozený jazykový vývoj, ale kritizují je jako narušování spisovné normy a pokles řečové kultury. Jak ve své knize *Русский язык на грани нервного срыва* („Ruský jazyk na pokraji nervového zhroucení“) píše ruský lingvista Maxim Krongauz (2008), v současnosti již nazrála doba pro otevřený dialog lingvistů s veřejností, v níž by jazykovědci neměli vystupovat jako mravokárci, ale jako lidé poučení, vědoucí a schopní racionální analýzy, a nejen subjektivních emocionálních soudů.

Při charakteristice současné ruštiny a ruské komunikace M. Krongauz používá zdařilé přirovnání: v oblasti komunikace se podle něho současná situace Rusů příliš neliší od situace Eskymáků, v jejichž životě došlo díky globálnímu oteplování k takovým změnám, že nejsou schopni pojmenovat zvěř, která se do jejich biotopu stěhuje z jižněji položených oblastí (tajga se rozšiřuje do tundry). Jazyk Eskymáků zná 1200 označení soby, ale jediné označení pro losa, který začíná do oblasti tundry postupně pronikat z jižněji položené tajgy, a kterého Eskymáci donedávna považovali za mytologické zvíře: „Jsme v situaci Eskymáků“, píše autor, „svět kolem nás se mění a jazyk, který existuje v měnícím se světě a sám se nemění, přestává plnit svou funkci (nemůžeme jím komunikovat o okolním světě – nedostává se nám slov). Jazyk se tedy musí měnit, naopak pomalost změn vede ke komunikačnímu dyskomfortu: Eskymáci nedokážou pojmenovat a vysvětlit, co vidí kolem sebe v přírodě.“

Pro představu o tom, do jaké míry se změnila ruština a komunikace za poslední tři desetiletí Krongauz nabízí fiktivní experiment: představme si, že přeneseme současného mladého člověka do 70. let 20. století, a naopak – dospělého obyvatele Ruska z tehdejší doby do současnosti. V takové situaci by nutně nastaly vážné komunikační problémy, a to nejen z důvodu nepochopení jednotlivých slov, ale kvůli neslučitelnosti tehdejších a současných modelů řečového chování. Reálnou obdobou takového fiktivního experimentu v realitě 21. století může být např. situace, kdy dnešní studenti čtou sovětský tisk nebo sledují dobové filmy,

nebo naopak když se do Ruska vracejí sovětsí emigranti, kteří s sebou přivázejí zapomenutá řečová klišé, odlišnou řečovou etiketu (oslovování), jiná pravidla řečového chování, jiná jazyková tabu či omezení.

Ve zmíněné publikaci autor také za všechny „osvícené“ a nezaujaté badatele v oblasti užívání současné ruštiny formuluje své výhrady k současnému stavu jazyka:

- > nejsme v zásadě proti slangu, ale chceme chápat hranici mezi nimi a spisovným jazykem (a jazykovou hru založenou na mísení stylů),
- > nejsme v zásadě proti vulgarizmům, ale jsme proti nerespektování kulturních omezení při jejich užívání,
- > nejsme v zásadě proti cizím slovům, ale chceme, aby je ruština stačila vstřebávat, a chceme vědět, jak se vyslovují a píší,
- > nejsme v zásadě proti jazykové svobodě (činí vyjadřování tvořivějším a výraznějším), ale nelíbí se nám jazykový chaos, kdy není zřejmé, jde-li o hru či negramotnost, snahu o výraznost nebo o pouhou hrubost;

Jednodušeji řečeno: běžný uživatel ruského jazyka by měl rozumět ruským textům a znát slova, která jsou v nich použita a chápat jejich význam.

Abychom pochopili podstatu změn, ke kterým za poslední dvě desetiletí v ruštině došlo, je třeba tradiční ruské otázky „Kdo je vinen?“ a „Co dělat?“ doplnit otázkou „Co se vlastně stalo?“

Jak už bylo několikrát zmíněno, došlo ke gigantické „přestavbě“ jazyka pod vlivem složitých sociálních, technologických i přírodních změn, v nichž – stejně jako v přírodě – přežije ten, kdo se umí přizpůsobit. Ruština se přizpůsobit uměla, i když za cenu velkých změn – nikdy už nebude taková, jako dřív (jak prohlásil Isaac Singer – americký židovský spisovatel polského původu: „Chyby jedné generace se stávají uznávaným stylem a normou pro pokolení následující“).

Výše jsme již naznačili některé obecné změny v komunikačním chování Rusů v době po rozpadu sovětského impéria, v následujícím textu si v hrubých rysech všimneme nejdůležitějších změn v slovní zásobě současné ruštiny, což je ta oblast jazyka, která nejrychleji a nejprůkazněji odráží změny probíhající ve společnosti.

Pokud tedy jde o **změny ve slovní zásobě**, ruština v posledních 25 letech prošla třemi módními vlnami, souvisejícími s jevy, nejvýrazněji charakterizujícími jednotlivé etapy transformačního a posttransformačního období vývoje ruské společnosti: 1. zločineckou (*беспредел, наезд, отморозок, крыша, стрелка, кинуть, киллер, ракет*), 2. profesní (*фрилансер, бизнесмен, брокер, дилер, дизайнер, IT-менеджер, PR-консалтинг, компьютерщик, креатор, супервайзер*), 3. beau mond/glamour/trendy (*элитный, эксклюзивный, VIP-услуги, жилье бизнес-класса/люкс/премиум*).

O těchto etapách a jejich vlivu na jazyk by bylo možné hovořit dlouze a velmi podrobně, neboť o této problematice dnes už existuje obsáhlá odborná literatura, na tomto místě se však omezíme pouze na obecné konstatování, které z většiny dosavadních analýz vyplývá ve vztahu k jazykové kultuře: v souvislosti s žádnou s výše uvedených vývojových etap není namístě hovořit o znečišťování jazyka či vůbec si stěžovat na jazyk, jestliže přijmeme tezi, že jazyk odráží život. Špatná, nemorální, nepřijatelná, nekulturní či alarmující nejsou slova sama o sobě, nýbrž věci, jevy a skutečnosti, které jsou jimi v okolní realitě pojmenovávány.

Pokud jde o vztah mluvčích ke změnám v jazyce, lze vyčlenit celé „rizikové skupiny“ slov, které vyvolávají u nositelů ruského jazyka značnou emocionální odezvu. Někteří je odmítají, jiní vítají jako oživení jazyka a rozšiřování jeho možností. Vztah jednotlivců k této části slovní zásoby je dán úrovní vzdělání, věkem, profesí (sociálním postavením).

Zjednodušeně by se dalo říci, že v současné ruštině existuje vše, včetně toho, co dříve existovalo pouze na periferii jazykového systému:

- > **Přejatá a cizí slova** – značné množství anglicizmů, znesnadňujících recepci textů; negativně jsou vnímány především dublety ke slovům domácím (módní slova: *комьюнити* místo ruského *сообщество*, *лофт* místo *чердак*, *консенсус* místo *согласие*, *презентация* místo *представление*); do běžného užívání přicházejí celé tematické nebo stylové skupiny slov: mládežnický slang, zločinecký žargon, profesní slangy (počítačový, ekonomický, politický, sportovní).

- > Zločinecký žargon (argot) – výrazy používané původně pouze zločineckým podsvětím se v 90. letech v souvislosti s vlnou organizované zločinnosti rozšířily do běžně mluveného jazyka a používají se stále i přes odpor mluvčích. Vedle kriminalizace společnosti přispěly k rozšíření této vrstvy ruského slovníku také faktory čistě jazykové, především jejich výraznost (expresivita) a výstižnost.
- > Mládežnický slang – často vyjadřuje jen expresivní nebo emocionální hodnocení, nikoliv nové skutečnosti (*отстой, прикольно, супер, классно, вау*)
- > „Trendy“ slovník módních časopisů (má blízko k mládežnickému žargonu: *культовый, кастинг, эксклюзивный, стильный, элитный*). Tato slovní zásoba z funkčního hlediska nahradila ideologický slovník sovětského období – vysoká agresivita, umělost, podpora v médiích, módnost.
- > Profesní žargony – ovlivňují současnou komunikaci (nové profese: *рекламщик, пиарщик, риэлтор, криэйтор*), rozšířený je dnes zejména počítačový žargon (*Интернет, драйвер*; častá hra se slovy: *хомяк, юзер, мыло*).
- > Žargonizmy a termíny z oblasti politiky a ekonomiky (*брифинг, саммит, дефолт, монетизация*), vědecká a pseudovědecká terminologie (*харизма, концепт, визуальный*). Výrazy tohoto typu jsou běžnými mluvčími často odmítány – ztěžují recepci textu nebo maskují absenci smyslu.

Nepříznivé emoční reakce u mnohých mluvčích vyvolává nerespektování stylových registrů, tzn. např. mísení starého s novým, jazykového centra a periferie (slov spisovných s nespisovnými, vulgarismy apod.). Mnoho nových slov proniká do všech oblastí komunikace a postupně se stírají hranice spisovného a nespisovného jazyka, což vyvolává odmítavé reakce.

Vztah ke změnám v jazyce a v řečové komunikaci je ovlivňován především věkem mluvčích: mladí do 25 let změny nevnímají nebo vítají (často necítí jazykovou hru založenou na mísení stylů, což bylo typické např. pro undergroundovou literaturu sovětského období), starší lidé reagují v závislosti na temperamentu a osobním založení (konzervativci a puristé změny odmítají a ke generačnímu konfliktu se přidává konflikt jazykový).

Emocionální vztah ke sporným slovům na druhé straně svědčí o zájmu veřejnosti o jazyk. Lingvistická reflexe je tak jedním z nejdůležitějších procesů, který spojuje národ a jazyk a je zárukou jeho dalšího rozvoje.

Prameny:

Krongauz, M.: *Ruskij jazyk na grani nervnogo sryva*. Moskva, 2008.

Sergejeva, A. V.: *Kakije my, russkije? Kniga dlja čtenija o russkom nacionalnom charakte*. Moskva, 2006.

Valgina, N. S.: *Aktivnyje processy v sovremennom russkom jazyke*. Moskva 2003.

2

Ruská literatura a východoslovanský kontext dnes: světové a geopolitické aspekty

(několik komentářů k novým jevům)

Ivo Pospíšil

Vývoj ruské literatury na konci první dekády 21. století ukázal něco, co se před deseti lety ještě nezdálo. Konec literárních dějin – stejně jako dějin obecných – se nekoná, ale nekoná se ani zásadní proměna ruské literatury v běžné zboží ve smyslu tvrdé tržní ekonomiky: i když se mění struktura literární komunikace, tj. oslabil se význam tzv. tlustých žurnálů, resp. změnila se poněkud, nikoli však zcela, jejich funkce; nyní obsahují více textu „kolem literatury“, kritiky, publicistiky, komentářů, recenzí, menší je význam přímého publikování belles lettres, v případě prózy často na pokračování (viz nové pokusy u nás s romány na pokračování – Pavel Kohout a jeho román *Cizinec a krásná paní* v MF Dnes na jaře 2009), nicméně zásadně se neoslabil etický náboj literatury, panoráma ruské literatury je dnes rozmanitější, pluralitnější, postmodernismus není jediným ani dominantním literárním jevem. Problém je spíše v české recepci ruské literatury: zdůrazňuje se spíše to, co jde proti ruské literární tradici, pokud jde o publicistiku, preferují se negativní informace. Příčina je v rozhodujícím postavení některých překladatelů a současně v podstatě ideologicky monopolních interpretů současné ruské reality: kritičnost vůči čemukoliv (často skrytá, neoficiální), tedy i vůči Rusku a ruské skutečnosti byla vždy základním znakem českého přístupu k realitě a tou zůstává. Nejde tedy v případě postojů k současnému medvěděvovsko-putinovskému Rusku ztratit nebo oslabit kritičnost, ale spíše sledovat změny a být v jejich hodnocení flexibilní i ve smyslu obecných demokratických a humanitních principů i ve smyslu evropských a českých národních zájmů.

Příkladem současné rozporné situace v české recepci je například kniha novináře-zpravodaje Petra Vavroušky *Ruské duše*,¹ soustřeďující typicky českou Hašliebe vůči Rusku. Téma Ruska v našich médiích v posledních letech opět zdomácnělo a do značné míry svědčí spíše než o Rusku o našich vlastních problémech, postojích a komplexech, tedy Rusko jako lakmusový papírek našeho vnitřního ustrojení. Kniha o ruských duších (myšleno o Rusech a jejich životě – není tu tedy onen duchovní rozměr v Rusku tak oblíbený, spíše „duša“ ve významu „nevolník“) svědčí tudíž i nebo většinou o duši české, o její podivuhodné Hašliebe ke všemu ruskému. A je to postoj, jenž se nezrodil včera ani po roce 1968, ale dávno v hlubinách 18. a 19. století, pokud ne ještě dříve. Na počátku své dobře redakčně připravené a graficky vybavené knihy říká Petr Vavrouška, že na to, co je tzv. ruská duše, nezná ani po čtyřech letech strávených v Rusku (zpravodaj Českého rozhlasu v Rusku 2004-2008, nyní je zpravodajem v Polsku, nositel několika cen). A suverénně si sám dává odpověď: „Ona ani neexistuje. Ruská duše je stejně rozmanitá, barevná a neuchopitelná jako Rusko samotné. Skoro až asijskou duši potkáte u lidí na Dálném východě, na Kavkaze má spíše muslimský a bojovný charakter, v Moskvě příchla k bohatství a okázalosti, na severu k životu v jurtách a na Soloveckých ostrovech má v sobě dosud ozvěnu vězňů z gulagu. Ruská duše dokáže být

1 Petr Vavrouška: *Ruské duše*. Foto Jan Šibík. Odpovědný red. Milan Pokorný. Vydal Radioservis, a. s., ve spolupráci s Českým rozhlasem v Praze roku 2008.

agresivní, mstivá, zákeřná a nerespektující práva jedince, zároveň ale umí být pohostinná, nesobecká a velmi kulturní. Ostatně na všechny tyto variace narazíte v následujících rozhovorech tépo knihy.“ A bez obalu dodává: “Někomu se bude možná zdát výběr zpovídaných velmi subjektivní a politicky nevyvážený, jednostranný, zejména pak „protiputinovský“. Ale byl to záměr. Chtěl jsem upozornit na ty odstíny ruské duše, ze kterých jde strach, které mají pořád v sobě více toho sovětského než ruského.“ Tato úvodní pasáž však v sobě jako v kapce vody emblematicky tají veškeré problémy knihy. Ve 40. letech 19. století byl v Rusku jeden naivní český mladík coby vychovatel dětí profesora Ševyrjova v Moskvě. Přijel nadšený, ale odjížděl naladěný skepticky. Karel Havlíček žil ovšem v jiném Rusku, ale přece jen: jak jinak je jeho kniha, počátek českého kritického postoje k Rusku, ale nikoli apriorní nelásky, postaven. Lze ovšem namítnout, že mezitím se něco stalo a jsou tu různé zkušenosti. Nicméně – ať už to autor chtěl nebo nikoliv – jeho kniha není tak zcela jednostranná a dokonce ji v jistém smyslu shledávám kvalitním příspěvkem k poznání současného Ruska – ovšem *cum grano salis*. Především není jasné, kolik toho autor o Rusko prostudoval a přečetl – z knihy to nevyplývá, dokonce to není jasné ani z jeho otázek. Je to jako s učním jazykům: nejlepší je, když člověk přijde do přirozeného prostředí jazyka už s nějakou znalostí: čím je důkladnější, tím lépe, má možnost srovnání a hlubšího průniku. Nestavěl bych tedy proti sobě znalost knižní a znalost praktickou, dotek reality; vše je v interakci. První oddíl nese název *Putinovo Rusko*. Umění, jak vést rozhovor, není autorovi odepřeno, a prokázal to vcelku dobře již v úvodním materiálu, jenž ideově předznamenává celou knihu: jde o rozhovor s ruským politologem a sociálním geografem Dmitrijem Oreškinem, i když ani ten nepřináší de facto nic nového. Zato rozhovor s Garrim Kasparovem je nabitý emocemi a nesmiřitelností – i to o ruské duši vypovídá hodně. Potom přicházejí na řadu různé aféry, zločiny, neprůhledné akce, spojené například s otravou bývalého agenta KGB Alexandra Litviněnka: rozhovor s podezřelým Andrejem Lugovým patří v knize k těm lepším, stejně jako rozhovor s vdovou Marinou Litviněnkovou. Další vražda: Anna Politkovská a rozhovor s jejím synem Iljou. K nejatraktivnějším patří dialog s Ramazanem Kadyrovem, čečenským prezidentem, s mediální hvězdou Leonidem Parfjonovem, matkou neslavnějšího Putina vězně Marii Chodorkovskou.

V oddílu Sovětské Rusko se vracíme do časů blokády Leningradu (Arkadij Pejsach), trochu se dovídáme o Dmitriji Šostakovičovi z úst jeho syna, dirigenta Maxima, o Stalinovi zase od jeho vnuka Jevgenije Džugašviliho, jenž jeho památku ctí. O tom, že ruská mládež vlastně historii gulagů nezná, se dovímá mimo jiné z rozhvoru s historikem Jurijem Brodským, v moskevském třípokojovém bytě vzpomíná na svého otce N. S. Chruščova jeho dcera, do těžkých let nás přenáší rozhovor s Jevgenijem Pasternakem, který v roce 1989 převzal Nobelovu cenu za svého otce, který ji byl kdysi nucen odmítnout. (Doktora Živaga prý vydali za peníze CIA, KGB zase usilovala o anulování mezinárodního úspěchu). Je tu i ozvuk okupace ČSSR v roce 1968, příběh tereminoxu, nesmí tu chybět Černobyl a rozhovor s Gorbačovovým ministrem zahraničí Eduardem Ševarnadzem, který si po svém svržení v Gruzii užívá penze. A nakonec sám Gorbačov, dále Jen počkej, zajíci (podivuhodné osudy jeho tvůrců), potom Oleg Tabakov, hokejový trenér Viktor Tichonov, tenisový „mafíán“ Šamil Tarpiščev a Natalija Sedychová, Nastěnka z Mrazíka.

Dobře to autor vybral s ohledem na popularitu, mediální emblematicnost, ale skutečné Rusko zůstalo ve stínu. I z hlediska mediální reprezentativnosti chybí silnější hlas pravosláví, komunistů, poněkud extrémistických ruských liberálů – to vůbec nejsou zanedbatelné části ruské duše... Jistá povrchnost, nikoli povrchnost jako termín axiologický, je tu zřejmá, jistá mechaničnost, absence hlubinnosti. Zájem o Rusko ulpívá na tom, co bylo a je nejvíce medializovatelné a poněkud stojí proti hlubinnosti a ostrosti pohledu, jak je kdysi prezentovaly novinářské špičky jako Karel Čapek, Egon Erwin Kisch nebo Karel Kyncl. **Rusko je země, která se vyvíjí složitěji, než se se zdálo po rozpadu SSSR a Jelcinově nástupu. Je to dáno složitým historickým a ideologickým podložím, jež se v ruském prostředí utvářelo staletí: jestliže jeden proud načas převládl, zanedlouho se objevil nový, konfrontační. Základním problémem – a nikoli jen v samotném Rusku – je velmi výrazný spor mezi národoveckým, autochtonním a kosmopolitním, allochtonním proudem v ruském myšlení, jenž se pozvolna objevoval už v ruském středověku na poli světském a ještě**

silněji církevním, jinak za prvních Romanovců po období smuty, nejsilněji v reformách Petra I., později ve sporu mezi jazykově konzervativní Besedou a progresivním sdružením Arzamas, slavjanofily a zapadníky, revolučními demokraty jako ruskými pozitivisty a počteníky, podobné rysy najdeme jistě i ve sporu Leninovy, resp. Trockého kontra Stalinovy koncepci světové revoluce, resp. sovětské moci, mezi Jelcinem a Putinem na přelomu 20. a 21. století: je však zřejmé, že tyto paralely jsou jen velmi přibližné.

Konzervativní rezistence jako součást politického, kulturního i literárního vývoje zůstává součástí ruského vývoje.² Silný spodní proud tradice a konzervatismu, jenž je podle našeho názoru motivován několikerým způsobem:

1) Vyjadřuje nesouhlas s těmito změnami, jenž se liší jen mírou radikálnosti. 2) Vyjadřuje jistou nostalgii, tj. návrat na stará místa, která již nepoznáváme: je to manifestace nezastavitelného proudu času a měnících se lidských životů v něm. 3) Vyjadřuje pokus o eventuální vývojovou alternativu. 4) Je nesen snahou zabránit alespoň částečně likvidaci některých hodnot, které by změna postupně smetla.³ Každá nová doba přináší především ostrou kritiku minulosti, její negaci, výsměch, satiru, parodii, někdy jdoucí k nesmiřitelnému sarkasmu, jindy spíše do humorných poloh, pohybuje se mezi póly komiky a vážnosti: nicméně v literatuře vždy jsou tyto postoje spojeny s lidskými životy, s prožíváním a během času, je tam osobní nasazení, problém generačního střetu a stárnutí. Kromě toho je tu vždy přítomen i aspekt obecné humanity, pokus o smíření, omluvu a odpuštění, pokání; jsou zde však také polohy zostřujícího se boje. V přelomových dobách se nicméně zcela neztrácí základní poslání literatury, tj. vyjádření toho, že obecně humanistické hodnoty, lidský život je víc než vlastní ideje a přesvědčení – to nejlépe svého času vyjádřil Victor Hugo v románu *Devadesát tři* (Quatrevingt-treize, 1874). Tradicionalismus a konzervativní hodnoty se projevují v podstatě ve třech základních polohách: 1) v tradičních postupech a tematickém zaměření, 2) v návratech a specifické historicitě, 3) v budování enkláv tradice a konzervativních hodnot uprostřed nových proudů (např. tendování ke kouzlu sentimentalismu v postmoderně). Tradiční a konzervativní hodnoty se objevují všude tam, kde jim změny uvolňují místo: buď jako projev názorové tolerance, nebo jako výraz únavy z nového a prvních náznaků kolizí ideologie nových časů s všedním během života. Směřování k tradičnímu stylu a tématu spolu s pokusem zachránit hodnoty, kterých si váží, i v pitoreskním, často protikladném spojení, prezentuje v Rusku počátku 21. století například Jurij Bondarev (roč. 1924), nejvýrazněji snad v románu *Bermudský trojúhelník* (Moskva 2000).⁴ Opěrnými sloupy Bondarevova světa je staré Rusko a ruská tradice, která mu paradoxně a v mnohém historicky protismyslně splývá se sovětským režimem.⁵ Příkladem alternativního, snad i romantického eskapistického pojetí jsou díla, která jsme jinde nazvali prózou virtuální autenticity a existenciálního znejistění.⁶

To, co přežilo všechny ideologie, teoretické konstrukce, filozofie a režimy je problém národa, nacionality a nacionalismu nebo – chcete-li mírněji – národovectví. Zdálo by se, že kapitalistický trh již v minulosti může překonávat nejen stavovské hierarchie feudálního středověku, ale také různé nacionální bariéry. Na druhé straně, jak známo z národních obrození, se nacionální ideologie s novodobým průmyslem a finančním kapitálem různě propojovaly. Ani proletářský internacionalismus problém národa neodstranil: snažil se problémy národa inkorporovat do své ideologie – zdaleka ne v souladu s pojetími K. Marxe a F. (B.) Engelse (známý je odpor „klasiků marxismu“ vůči slovanským ideologiím⁷ – známá

2 Viz naši studii Konzervativní rezistence jako součást literárního vývoje. *Slavica Litteraria*, roč. 11, č. 2, 2008, s. 19-28.

3 Viz výše cit. Studii Konzervativní rezistence jako součást literárního vývoje. *Slavica Litteraria*, roč. 11, č. 2, 2008, s. 19-28.

4 Viz naši studii Žánrová struktura a emblematicnost apokalyptického románu Jurije Bondareva *Bermudský trojúhelník* a souvislosti. *Slavica Litteraria*, X 5, 2002, s. 53-62. Jazyk literárního díla jako axiologický nástroj: román Jurije Bondareva *Bermudský trojúhelník* (K životnímu jubileu prof. Jána Doruly). In: *Život slova v dějinách a jazykových vztazích*. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruly. Slavistický kabinet SAV. Bratislava 2003, s. 265-278.

5 Viz naši studii Poláci se dívají na Rusko (Lucjan Suchanek - Alexandr Zinovjev). *HOST* 2000, č. 7, s. 44-46.

6 Viz naši studii Žánry virtuální autenticity a existenciálního znejistění: domov a svět. In: Libor Pavera a kol.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. III, Opava 2006, s. 213-236; přetištěno jako *Próza virtuální autenticity a existenciálního znejistění*. SPFFBU, X 10, *Slavica Litteraria*, s. 5-20.

7 Viz I tom mj. F. Wollman: *Slavismy a antislavismy za jara národů*. Praha 1968, viz o totm naši práci *Slavismy a antislavismy za jara národů* Franka Wollmana: analýzy a přesahy. *Slavica Litteraria*, X 9, 2006, s. 85-93.

je i Stalinova definice národa, ale nakonec se ukázalo, že po rozpadu SSSR a zániku socialistického bloku ve střední a jihovýchodní Evropě se problematika národa dostávala často do popředí: dokladem je rozpad SSSR, Československa nebo Jugoslávie a naopak sjednocení Německa primárně podle nacionálního principu. Nacionalita se ukázala jako dostatečně flexibilní, životaschopná a agresivní, aby přežila a vytvářela nová spojení a pojetí.

Proto se téma národa jako součást konzervativního proudění vrací i ve sféře kultury a literatury nejen v Rusku, ale i v zemích tzv. ruského blízkého zahraničí. Badatelka z Běloruské akademie věd Dzina Dudzinskaja takto koncipuje svou knihu *Vesmír a svět duše*.⁸ Autorka vychází ze synergetické koncepce, podle níž budoucnost určuje přítomnost, respektive přítomné lidské konání určuje výběr budoucí cesty; atraktor jako dominantna nelineární vědy ukazuje, že nejde pouze o jedince, že každý národ má svůj osobitý, „národní“ typ existování, který nejlépe a nej přesněji reflektuje právě krásná literatura, neboť – podle autorky – právě ona se více než věda, hudba nebo obecná kultura zabývá dobrem a zlem, lidskou duší, duchem a duchovnem v konkrétnosti životních situací. Tato práce má citlivost být počátkem teorie národních typů existence/existování. Každý člověk pak žije v rámci jejích zákonů. Autorka se opírá o různorodé prameny, včetně učení o Boží Trojici, ale hlavně o výzkumy synergetiků (Prigogine, Losskij aj.); vychází ovšem také ovšem z poznatků přírodních věd, z druhého termodynamického zákona, bifurkace, koherence apod. Z literární vědy uvádí jako inspirační zdroje M. Bachtina, L. Ginzburgovou, V. Šklovského, T. S. Eliota, z autorů krásné literatury se opírá o F. Dostojevského, A. Achmatovovou a V. Bykava. Za manifestaci své teorie si vybrala dílo běloruského prozaika Viktora Karamazava. Na základě srovnání „existování“ ruského, běloruského a bulharského národa dovozuje, že se utvářejí jako návazný text. Koncepce, jež je vykládána spíše „za pochodu“, tedy v průběhu výkladu konkrétních textů, je jistě inspirativní; otázky vzbuzuje přílišná pluralita často protilehlých metodologických pramenů, z nichž se utilitárně využívají toliko části (Prigogine – Losskij, Šklovskij – Bachtin), tedy mírný metodologický eklekticismus. Kromě úvodní partie je tu hned na počátku kapitola o filozofii národní existence a přírody v literárních útvarech tzv. drobných/malých žánrů v díle V. Karamazava. Druhý oddíl vyjadřuje spojitosti s přírodními vědami na příkladu románu *Pustina* a pozdějších dílech včetně románu *Běženci* (cesta národa/lidu a útěk/běženectví člověka). Čtvrtý oddíl se už blíží prostorovosti a autenticitě běloruského umění a závěrečná část se snaží o projování tvůrčí individuality a literárního vývoje/procesu. Zde narazíme na autonomní, většinou srovnávací studie (*Příroda a člověk v tvorbě Jakuba Kolase a Viktora Karamazava*), analýzy Dostojevského a běloruského národního existencialismu; vůbec se tu zdůrazňuje existenciální dimenze běloruské literatury a běloruského národa – jistě nikoli náhodou – a interdisciplinarita výzkumu.

Na vytvoření kompaktní obecné koncepce tu však zatím podle mého soudu chybí rozsáhlejší, reprezentativnější a průkaznější materiál, větší rozpětí; naopak je tu nadbytek emotivní deklarativnosti. Toto pojetí zjevně vyplývající z pocitu ohrožení národní kultury souvisí s kulturologií a areálovými studiemi.⁹

„Rodinným stříbrem“ ruské literatury a ruského duchovního života je ruská literární klasika 19. století, „zlatý věk“ ruské literatury jako celek, ale především dílo Fjodora Michajloviče Dostojevského. Zesílené návraty k jeho dědictví se projevily v různých dobách, ale od poloviny 50. let 20. století má v SSSR a později v Ruské federaci vzestupný charakter. I vedení někdejší oficiální organizace, jakou byl Svaz sovětských spisovatelů pokládala věnec k hrobu Dostojevského na hřbitově alexandro-něvské lavry v tehdejšímu Leningradě v nepříznivém roce 1971, natož při stém výročí smrti o deset let později.

8 Dzina Dudzinskaja: *Сусвет і свет душы: Творчая індывідуальнасць Віктара Карамазавы, літаратурны працес*. ВТАА, Права і эканоміка, Мінск 2008.

9 V této souvislosti je funkční uvést odbornou souvislost: na Ústavu slavistiky FF MU se od studijního roku 2009-2010 začíná studovat bakalářský a navazující magisterský studijní program Filologicko-areálových studií založený na třech modulech (středoevropském, východoslovanském a slovansko-balkánském) zdůrazňující filologické východisko transcendingující do sféry společenské a politické. Absolventi mohou pokračovat v doktorském programu Teorie areálových studií. Komplexnější pohled na místo jazyka a literatury v společenských a politických strukturách je tu základním stavebním přístupem a právě studium Ruska ve východoslovanských souvislostech je tu zřetelně perspektivní a bude pravděpodobně dominantní.

Nová popularita Dostojevského se zvedla po převratných událostech přelomu 80. a 90. let minulého století: možná i proto, že se zdálo, že dílo F. M. Dostojevského jako by předpovědělo tyto události, jež vyvolaly nové návraty k filozofii, náboženství, tzv. duchovnosti apod. V českém prostředí to byly především návraty k dílu dnes jediného skutečného českého dostojevskologa hodného toho jména (ale má už následovníky – viz dále) Františka Kautmana (roč. 1927), autora knih *Boje o Dostojevského* (1966), *Literatura a filosofie* (1968), F. X. Šalda a F. M. Dostojevskij (1968) a *Dostojevskij - věčný problém člověka* (Academia 2004), nemluvě o dalších jeho literárněvědných knihách a beletrii, kde je vliv Dostojevského a jeho téma často dominantní. Zde taky z podnětu několika rusistů a s podporou F. Kautmana obnovuje se Společnost Dostojevského vzniklá kdysi zásluhou A. Bema. Na Slovensku se zase utváří Klub F. M. Dostojevského z podnětu respektovaného dostojevskologa Andreje Červeňáka (roč. 1932) a vychází řada relevantních publikací, mimo jiné nejznámější jeho kniha *Tajomstvo Dostojevského. F. M. Dostojevskij v recepcii* (Nitra 1991, viz naši recenzi *Dostojevskij pro čtenáře*, *Opera Slavica* 1993, 1, s. 51-53). Z (u nás) méně známých znalců ruské literatury uvádím alespoň svého novosibirského přítele V. G. Odínokova a jeho knihu z roku 1995. Zmíněný A. Červeňák inicioval také zajímavou knihu o *Legendě o Velikém inkvizitorovi* (*Rozjímání o Velkom Inkvizitorovi. F. M. Dostojevskij. Andrej Červeňák, Miloš Ferko, Dalimír Hajko, Ján Tužinský*. Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava 2005, viz naši rec. *Příběh, který nepřestává vzrušovat: filozofie, nebo „jen“ literatura?* SPFFBU, X 10, *Slavica Litteraria*, s. 157-158). Do dostojevskologie okrajově zasáhl také Zdeněk Mathauser (*Opozice dvojnickví v díle Dostojevského. Fjodor Michajlovič Dostojevskij: Zvláštní případy*. Přel. Alena Morávková, Havran, Praha 2002. *Tvar* 2003, č. 4, s. 20, s odkazem na mou knihu *Fenomén šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století*). Zmíněná seskupení kolem Společnosti F. M. Dostojevského a Klubu F. M. Dostojevského (nejsem zcela přesvědčen, zda jejich členstvo tvoří vždy vědecky kvalitativně vyrovnaný celek) vytvořila také dva víceméně reprezentativní sborníky s takřka identickým názvem, přičemž slovenský je kompaktnější (*Dostojevskij dnes. Sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí* [Praha 27. listopadu 2006, Národní knihovna České republiky]. Sestavily Miluša Bubeníková, Marta Hrabáková, Radka Hříbková. Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, Praha 2007, viz naši recenzi *Problémy Dostojevského a problémy s Dostojevským*, *Новая русистика* 2008, 2, s. 83-86; *Dostojevskij a dnešek*. Univerzita Konštantína Filozofa, Klub F. M. Dostojevského, Nitra 2007, viz zde náš článek: *F. M. Dostojevskij: návrat k spisovateli (Historicita a žánrovost)*, s. 66-83.).t

Samozřejmě - nehledě na stovky a tisíce knih a studií o Dostojevském ve světě, z nichž nejpodnětnější kvantitativně i kvalitativně pocházejí především z anglosaského světa, zvláště z USA (aniž bychom chtěli marginalizovat dostojevskologii francouzskou, německou, italskou, polskou, skandinávskou aj.) - faktem zůstává, že země, kde se zájem o F. M. D. - spolu s Německem – projevoval nejraněji a kde se vyskytovaly osobnosti s Dostojevským přímo spjatí, jako byli T. G. Masaryk, F. Kafka, K. Čapek, E. Hostovský, již uvedený ruský emigré A. Bem, zůstala trochu stranou (to se nyní poněkud mění), nejvíce se však vždy čekalo a čeká na příspěvky ruské, dokonce tomu tak bylo i v sovětském období, možná o to více. A Rusové, kteří na Dostojevského nezanevřeli ani v dobách, kdy tam v podstatě nesměl vycházet (viz programovou knihu Viktora Šklovského *Pro a proti*, 1957), se k Dostojevskému v světových souvislostech stále vrací.

Zesilující zájem ukážeme na příkladu dvacátého svazku dostojevskologické série, který je věnová památce **Vladimira Arťomoviče Tunimanova** (1937-2006)¹⁰. Plachý, skromný badatel, ironický a skeptický pozorovatel, přesně tak se představuje i v posmrtně publikovaném článku o reflexi Balzacova románu *Otec Goriot* v tvorbě Dostojevského. Začíná tématem Dostojevskij a Balzac, ale ještě spíše Dostojevskij a francouzská literatura, počínaje

10 Достоевский и мировая культура. Альманах. № 24. Памяти Владимира Артемьевича Туниманова. Общество Достоевского, Литературно-мемориальный музей Ф. М. Достоевского в Санкт-Петербурге. „Серебряный век“, Санкт-Петербург 2008.

F. R. Chateaubriandem a A. Dumasem, a ukazuje, jak motivy a často převzatá literární parabola (evropské podobenství o mandarinovi) prostoupily celé dílo F. M. D. od *Chudých lidí* až k slavné řeči o Puškinovi (*Zločin a trest*, *Běsi*, *Bratři Karamazovovi*). **V. A. Viktorovič** přichází s nikoli novým, ale zajímavě traktovaným tématem. Dostojevskij byl geniálním čtenářem (A. Bem), komentoval literaturu včetně ruské a její podněty ihned transformoval do vlastního díla v duchu linie jdoucí od Puškina a směřující k proměně světa skrze literaturu. Bristolský rusista Richard Peace píše o komismu Dostojevského na pozadí anglického humoru a ruského smíchu; jde o pojetí humoru – blízké již učiteli Dostojevského Ch. Dickensovi – jako projevu probuzeného soucitu k slabšímu: to ostatně tvrdí ve své knize o tvorbě Dostojevského v letech 1854-1862 také V. Tunimanov. Ožívá i téma Dostojevského a Bachtina: **T. A. Kasatkinová** nachází počátky polyfonie v samotné konstrukci scén a motivů a způsobu myšlení Dostojevského (ukřižovaný chlapec z Bratrů Karamazovových), **V. N. Zacharov** došel až k tomu, že pro pochopení koncepcí M. Bachtina je důležité číst Dostojevského. **V. Dudkin** uvádí, že známé věty F. M. D. o hádance člověka, jejíž podstaty se chce po celý život dobrat, neboť chce být člověkem, může být inspirována Shakespearem, v němž ruský autor viděl vyvolence umění. Shakespearovská dilemata se mu vracejí v jeho románových stavbách. Shakespearovým postavám je vášeň životní filozofií, postavám Dostojevského je filozofie vášní, hřích je lidskou katastrofou, která měla kdysi řešení, ale nyní již nikoli, ďábel se u Shakespeara polidštuje, u Dostojevského vystupuje v podobě dvojníků. Tohoto tématu se pak dotýká **G. K. Ščennikov**: spásou před dualitami, dvojnictvím je utrpení, u E. T. A. Hoffmanna je cílem udržení vitality a plnosti života, postavy Dostojevského řeší etické problémy, explicit novel Dostojevského leží v jiné rovině, v rovině jiné národní kultury, a to křesťanské, kde se spásy dosahuje skrze utrpení a ukřižování. Podnětná je studie **G. L. Bograda** o Dostojevském a E. A. Poeovi: mezi Poeovými povídkami a Dostojevským je celá síť motivických hnízd, kromě toho F. M. D. znal Poeovu slavnou *Filozofii básnické skladby* (Philosophy of Composition), není prý vyloučeno ani působení *Havran* na kapitolu o čertovi Ivana Karamazova.

Klasik francouzské dostojevskologie **Jacques Catteau** se studii o novozákonním příběhu vzkříšeného Lazara v Zlořinbu a trestu. V podstatě zde polemizuje s názory klasiků dostojevskologie K. V. Močulským a M. M. Bachtinem, že epilog v Zlořinu a trestu je umělým, neorganickým přílepem, jenž jde proti poetice autora, tedy poetice neukončenosti. **V. Vetlovskaja** se zabývá motivem, který má své pozadí ve francouzském *roman policier* v postavě šéfa pařížské tajné policie Eugène François Vidocq (1775-1857), bývalého zločince, jenž udělal skvělou kariéru v policejních službách a zanechal atraktivní memoáry. **K. A. Štěpanjan** spojuje topos sevillské katedrály s Legendou o Velikém inkvizitorovi s vyústěním v transcendence polibku, jímž se postavy vracejí do života. **B. N. Tichomirov** ťal do živého ve stati o kritických komentářích. Především diferencuje mezi poznámkami a komentářem s tím, že komentář je vlastně jakýmsi rozhovorem s autorem, domýšlením a přemýšlením s ním. Vrací se k řadě komentářů a poznámek k edicím F. M. D. a explikuje některá aluzivní místa (Sumarokov, parafráze tradovaného výroku šéfa Tajné kanceláře Jeho Veličenstva hraběte Benkendorfa), jež by jinak zůstaly současnému čtenáři utajeny. Někdy je zkoumání toposu románů F. M. D. jakoby zbytečné, neboť v podstatě neobjasní v románu nic nového, ale může zase dokreslit osobnost a biografii autora (kde prožil poslední noc Svidrigajlov: hotel Adrianopol, ten však v Petrohradě nebyl, byl tam hotel Alexandria – interpretace názvu, jeho emblematicnost apod. postava „babuleny“ z *Hráče*).

V sborníku najdeme brilantní studii a publikaci pražské rusistky a zakládající členky Společnosti F. M. D. v Praze **Miluše Bubeníkové** Alfred Bem a Emil Svoboda. Jde o analýzu vztahu právního filozofa Emila Svobody (1878-1948) a Alfreda Bema (1886-1945?), neznámo kam odvečeného ruského dostojevskologa a zakladatele pražské Společnosti Dostojevského. Zejména korespondence vrhá nové světlo na poměry ruské emigrace v meziválečném Československu i na postoje Bema k problematice existence československého státu (E. Svoboda, původně idealistický monista a pozitivista masarykovského ražení se po druhé světové válce snažil krátce spojit tuto filozofii s marxismem). Dopisy zahrnují 10 let od r. 1928 do r. 1938, tedy do konce první Československé republiky (po mnichovské dohodě). Pozoruhodné je metodologické a biografické svědectví německého

žáka Dmytra Čyževského (1894-1977) **Horsta-Jürgena Gerigka**, jež se týká hlavně jeho pobytu v Halle, Jeně, Marburgu a především v Heldelbergu), mimo jiné jeho nelásky k Bělinskému a Skabičevskému (pozitivismus bylo pro něho neslušné slovo), v leccems i Berďajevovi a ovšem v něčem i Puškinovi a Leninovi - a lásky k J. Ajchenvaldovi, A. Bemovi, N. Trubeckému, dále otázek vývoje ruské literatury, poetologie, literárních dějin a filozofie, nechybějí ani anekdotické historky, např. že ve vlaku z Freiburgu do Heldelbergu viděl čerta, který se na něho šklebil z plošinky mezi vagony, nebo když v jednom katalogu NDR bylo Slovo o pluku Igorově přeloženo jako Slovo plukovníka Igorjeva (Das Wort des Oberst Igorjews) či když se román Borise Savinkova jmenoval v německém překladu Das Pferd als Krähe, tedy Kůň jako vrána, i když v originále je to *Конь вороной*. I humor k vědě, zvláště literární, patří.

Korespondence **Ljudmily Saraskinové** (Moskva) a **Rity Klejmanové** (Kleimanové; vzpomínám si na setkání v Bratislavě r. 1999 na kongresu MAPRJAL) z Kišiněva, rozsáhlé emaily z let 2007-2008 dokumentující nelehký život ruských literárních vědců mimo Rusko, problematiku Židů a ruské literatury i životní styl vědkyň v globalizujícím se světě. Je s podivem, že po tolika letech usilovného mezinárodního bádání se stále něco dokumentárně nového o Dostojevském nachází: dopis Dostojevského ze Semipalatinska P. Anněnkovové (1855), korespondence Rainera Marii Rilka a dcery F. M. D. Ljubov (Aimée) – oba zemřeli na leukémii, Ljubov Fjodorovna v listopadu 1926 v sanatoriu v italském Bolzanu, Rilke v prosinci téhož roku ve Švýcarsku ve vysokohorském sanatoriu Val-Mont nad Ženevským jezerem, aniž se kdy setkali. Nebo korespondence bratrů Sutermeisterových a sester Anny Petrovny Falc-Fejn a Jekatěrinny Petrovny Dostojevské (roz. Cugalovské).

Dalším pozoruhodným dokladem české vědecké aktivity je ruský překlad textu **Františka Kautmana** *Můj život s Dostojevským*.

Sborníky, které ruská Společnost Dostojevského vydává pravidelně, vyvolává ovšem otázku: Je dostojevskologie už speciální vědou, jež možná ani do literární vědy nepatří, neboť ji přesahuje, nejde o kult, nejsou některé nálezy a interpretace přehnané a násilné? Bez ohledu na pochybnosti je Dostojevskij dnes stále výrazněji emblémem celého Ruska a přesahuje svůj význam literární a kulturní směrem k významu národnímu, filozofickému a planetárnímu.

To chápou i ve světě, i když ne vždy je tu pohled na velké Rusy 19. století obecně a Dostojevského zvláště převratně nový. Donna Tussing Orwinová¹¹ je profesorkou ruské literatury na Katedře slavistiky univerzity v kanadském Torontu, v podstatě je kanadsko-americkou odbornicí na Lva Tolstého; její kniha *Tolstoy's Art and Thought 1847-1880* (1993) získala zvláštní cenu, editovala *The Cambridge Companion to Tolstoy* (2002), osm let vydávala *Tolstoy Studies Journal* a je dosud předsedkyní (prezidentkou) Společnosti Lva Tolstého. Vrací se nám tak do oběhu to, co tak nemilovali fenomenologové: psychologie, sice v modernějším hávu, ale přece jen rozbor vědomí a podvědomí, o nichž Z. Mathauser kdysi hovořil takto: „Do závorky se kladou záležitosti tajemného nitra“ [...] Pokud myslím vnitřní život v tom banálním smyslu, tu vnitřní drbárnu, tak ano. Už Sartrovi se dělalo nad adjektivem „niterný“ skoro zle. Pro fenomenologii je vše vnější i vnitřní jaksi „venku“, v nezkresleném stavu. Ještě freudismus se snažil agresivně vysvětlovat duševní hodnoty přes něco jiného – že A se rovná B, že B se rovná C, že lásku lze redukovat na věc fyziologie etc. Fenomenologie se snaží ne vysvětlovat jedno něčím druhým, odlišným, ale spíš osvětlovat - pro ni A je A. Nezapomeňte, že patřím ještě ke generaci, která vyrůstala v odporu k pozitivistické psychologii, jež na rozdíl od té moderní sestupovala do duše vnějškovými, přírodovědnými metodami. Nu, Junga už znám jen zprostředkovaně. U mne se v mládí fenomenologický protipsychologismus spojil s avantgardou, s ruskou formální školou a českým strukturalismem. Mám však dojem, že toto uskupení i dnes velmi žije. Před dvěma měsíci jsem se v Heidelbergu zúčastnil oslav Gadamerových stých narozenin, kde se v debatách

11 Donna Tussing Orwin: *Consequences of Consciousness*. Turgenev. Dostoevsky. Tolstoy. Stanford University Press 2007.

myslím dost názorně ukázalo, jak fenomenologie spolu s hermeneutikou zásadně pronikla do soudobé nauky o umění.“¹²

Nechci však tímto dlouhým citátem tyto postupy opírající se o moderní podoby psychoanalýzy nijak odsuzovat, spíše naopak. Pamatuji se, jak se Z. Mathauser v podstatě negativně vyjadřoval k filozofii Nikolaje Berďajeva, neboť mu vytýkal právě to „tlachání“, resp. „drbání“ v nitru. Zajímavé je, že někteří z členů a předních reprezentantů nitranského týmu, s nímž byl Z. Mathauser bytostně spjat (výrazem toho bylo i udělení čestného doktorátu nitranské Univerzity Konštantína Filozofa), se do těchto končin pustili a ocitli se například na pokraji bádání o buddhismu.¹³ Strukturalisté za „psychologickou herezi“ vylučovali ze svého Pražského lingvistického kroužku (Sedlák). Jsem toho názoru, že tu možná ani tak velký rozpor není, spíše jde o metodologická východiska, o stranu, z níž se k artefaktu přistupuje. Možná v apriorní nedůvěře k psychologismu a holistické antropologii je zakleta nedůvěra k exaktnosti psychologických přístupů, resp. k jejich limitům, k jejím „černým skříňkám“ – ovšem nejdůležitější je asi úsilí o tzv. metodologickou čistotu, tj. odmítání metodologického eklekticismu, což bylo jak pro strukturalisty, tak pro fenomenology příznačné. Naopak byli zastánci imanentních metod, kteří se úporně snažili o kompromisní řešení (R. Wellek) a využívali k tomu své osobní pozice „mezi proudy“ dané často jejich univerzitnímu učiteli původně z protilehlých metodologických břehů (v případě Reného Wellka duchovědec Otokar Fischer a strukturalista a kulturní aktivista Vilém Mathesius). Sám se domnívám, že tu rozpor v podstatě není, ale že tu jsou jisté metodologické limity: vyjádřil jsem je mimo jiné ve svých článcích vícekrát; nešlo o jednostrannou kritiku nebo odmítání jakýchkoli přesahů ze sféry tradiční literární vědy, ale spíše o uvědomění si znalostních a metodologických a snad i metodických mezí¹⁴.

Donna Tussing Orwin se ostatně opírá o ruského neuropsychologa Alexandra Luriu (1902-1977), ale v jejím Úvodu najdeme i S. Freuda a jeho ruské inspirace, Maxe Verworna apod. Za hlavní a originální znak ruského realismu, jemuž tradičně říká psychologický, pokládá právě ponor do hlubin duše, neustálé polemiky a disputace literárních postav; proto západnímu čtenáři ruská literatura, zejména klasika, připadala a často i připadá jako „loose baggy monster“ (s. 9); myslím, že právě ona „volnost“ (looseness), tedy v podstatě amorfnost, byť jen zdánlivá, absence tvarové elegance, tedy i konvence, je dominantou tohoto typu ruské literatury. Dokládá to pak aluzivním srovnáním *Madame Bovary* a *Anny Kareninové* – jinak ovšem zcela nenovém. Jestliže za začátek ruského psychologického realismu opět a tradičně považuje *Hrdinu naší doby*, lze se jen ptát, zdali ona novost nebyla také způsobena jiným typem narace, tedy jiným point of view, jiným pojetím literárního artefaktu, jež je v podstatě morfologické povahy, i když přirozeně vyplývá z psychologického ustrojení autorské osobnosti¹⁵; jinak řečeno: archaičtí morfologové a eidologové literatury onu „černou skříňku“ psychologie, duše, vědomí a podvědomí uzávorkovali, neboť podle jejich názoru je už mimo rámec literární vědy a snad i estetiky – nicméně přesahy a dokonce vytváření přelomových, mezních, hraničních oborů je odpovědí ve smyslu nezbytí ininterdisciplinarity: problémem však je, kdo ji bude kompetentně dělat, zda literární vědci, kteří si doplní psychologické vzdělání nebo naopak psychologové zaujatí literaturou – obojí je zcela nedostatečné.

Psychologičnost ruské literatury vidí autorka jako určitý ruský národní psychologický znak, ačkoli když uvádí N. M. Karamzina, nemůže pominout ani obyčejnou odvozenost od anglických modelů a celkové evropské preromantické atmosféry. Její iniciační miniportréty,

12 Z. Mathaseur in: Když se na mne dívá obraz. Rozhovor s Jiřím Cieslarem (duben 2000), in: Z. M.: Báseň na dosah eidosu. Ke stopám fenomenologie v ruské literatuře a literární vědě. Univerzita Karlova v Praze, Praha 2005, s. 297-298.

13 Srv. I. Pospíšil: Zdroje vidění Zdeňka Mathausera. In: Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jna Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008, s. 131-141. Tjž: Estetika, antropologie a tzv. duchovnost: problém přístupu. In: Esteticko-antropologická koncepcia literatury a Andrej Červeňák. Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra 2008, s. 29-40.

14 Viz I. Pospíšil: Otvírání černé skříňky. K jádru a konsekvencím Estetiky jednakosti Lubomíra Plesníka. Opera Slavica 2002, č. 1, roč. XII., s. 23-33; Tjž: Nezbytí metodologické návaznosti aneb Poněkud vyprázdněná pragmatika. Slavica Litteraria, X 4, 2001, s. 141-143).

15 O tom viz rec. I. Pospíšil: Logika Lermontovova díla. Novaja rusistika 2009, 1, s. 99-100.

ať již jde o Puškina, Lermontova, Turgeněva, Dostojevského a Tolstého jsou zcela konvenční a nepřinášejí mnoho nového, jenom snad to, že signalizují, čím a kým se bude autorka v dalším výkladu zabývat. Zajímavá je snad jen pozice Lva Tolstého na vrcholu této jakoby hodnotové pyramidy, ale když víme, o čem autorka předtím psala a co a kdo byl jejím hlavním zájmem, je to zcela logické; není však jasné, proč chybí Anton Pavlovič Čechov, psycholog ruské literatury par excellence, jímž se přitom obvykle a tradičně končí výklady ruské klasiky, i když, jak víme, stejně jako Lev Tolstoj a F. Dostojevskij, a to bez ohledu na jejich teoretické názory - se dotýkali moderny. Populární názvy jednotlivých kapitol – či spíše atraktivní a esejistické – také bohužel nepřinášejí nějaké nové průhledy, rekapitulujícíce známé věci, jako je např. vztah Dostojevského a Turgeněva, mající ovšem i úzce osobní pozadí, přítomnost moderny v Tolstém nebo reflexe jako nástroj chápání ruské psychologické prózy, tedy tzv. ideologická beseda či disputace. Autorka se pokouší vyložit ruskou prózu, již říká psychologická, především z filozofického hlediska, ukazuje na její myšlenkový základ, odvozuje ho např. z „karteziánského projektu“ nebo z Johna Locka – to je jistě možné, zejména pokud jde o anglofilní linii vedoucí od Karamzina k Tolstému, ale vyvozovat myšlenkové znaky krásné literatury přímo z filozofických, resp. psychologických učení je zjednodušené. Dobře víme, jak Rusové měnili svá načtená východiska, o Dostojevského lásce k filozofování, ale nikoli k systematické filozofii, o ruské náboženské filozofii, jež se spíše starými Řeky nebo středověkými teology typu sv. Augustina nebo Tomáše Akvinského spíše jen inspirovala. To, co je podle mého soudu přínosné, je schopnost znovu pozorně přečíst některá díla jakoby poprvé, opravdu si silnou měrou ozvláštnění, jež kdysi V. Šklovskij spojoval právě s Lvem Tolstým, i když témata jsou již obehnaná (psychologie zla, dětství u Dickense, Dostojevského a Tolstého). Je zřejmé, že nejlépe autorka zná Lva Tolstého, ten je skutečným ohniskem jejího diskurzu, vše ostatní je z něho vyvozováno, nebo s ním komparováno. Partie o sepětí ruské prózy s filozoficky podloženým psychologismem tu již byla vícekrát se střídavými úspěchy rozehrávána. To, že autorka spojuje vznik ruského vědomí a sebevědomí se vznikem Rusů jako moderního národa, je jistě tvrzení pravdivé, ale je to opět nenový postřeh, nicméně sepětí krásné literatury se státem, literatura jako státotvorný prvek – to je jistě pro Rusy typické více než pro jiné Evropany, snad i Američany, i když i tu bychom podobné motivace našli. Ono utváření moderního národa, jak o něm autorka píše („Russians began to think about themselves as they strove to become a modern people. One of the most obvious consequences of such self-consciousness is the preeminence of psychological analysis as a tool for understanding human behavior.“ – s. 180), je ostatně v Ruské říši a později v SSSR na jiné úrovni a v komplikovanějším svazku s jinými etniky podobné jako kolonizace Severní Ameriky a silové územní utváření USA; tedy to, že velmoc musí být opravdu územně velká, že národní uvědomění se utváří jen na velkém území (viz Tjutčevovu vizi Ruska s hranicemi na Ganze, Labi a Nilu z jeho básně *Русская география* jsou všeobecně známé, stejně jako Monroeova doktrína a její uplatňování v politice USA, zejména v 19. století. Jestliže autorka zdůrazňuje, že „The first effect of Russian psychological prose on world literature was to strengthen the authority of the individual voice of the subject“ – (s. 181), když píše o tom, jak Tolstoj definuje zlo coby odklon od morálního zákona jako projev lidské svobody, jak potom vysvětlit jeho jiné polohy - stejně tak u Dostojevského, kde souhlasím s tím, že jej existencialisté nepřčetli správně (misread), je tam totiž i poloha extrémně náboženská a nesnesitelně didaktická. Na závěr bych řekl, že podstatný je právě tento paradox ruské literární klasiky a její neuchopitelnost a nepochopitelnost, její zdánlivé protimluvy vystihující iracionalitu lidského života jako takového.

Příkladem bádání zaměřeného na filologicko-areálové studie může být už po léta **japonská rusistika**, resp. rusistická studia zaměřená na poznání areálu bývalého SSSR, zejména jeho asijské části, ale vůbec národnostních problémů, zejména animozit a kontroverzí na tomto území, ale také v celé Evropě, tedy i v zemích EU. Jaké jsou konečné cíle tohoto poznávání se můžeme jen domýšlet, ale v každém případě jde o o dějiny kulturních areálů, do nichž patří i politika, ekonomika, kultura v širokém a krásná literatura v užším slova smyslu, kde žádné dílo a žádný detail nejsou pokládány za bezcenné. *Slavic Research Center* na Hokkaidské univerzitě v Sapporu vydává v rámci *21st Century Program* *Slovanská euroa-*

sijská studia (*Slavic Eurasian Studies*) věnovaná často speciálně Sibiři a ruskému Dálnému východu.¹⁶

V prvním svazku jde především o politologickou analýzu čínsko-japonského soupeření o ruský Dálný východ a o otázky východoasijské bezpečnosti, přičemž se ukazují nejen dějiny problému, ale také různé migrační vlny a změny v areálu. Není to nikde řečeno příliš otevřeně, ale v podstatě se s ruským vlivem v této oblasti počítá stále méně; je to dáno především populačně: Rusové vymírají, populační tlaky také patrně rozhodnou mocenské poměry ve světě jako takovém, jak tomu ostatně bylo vždy. Studium jazyků, textů a kultur, populačních tlaků a kulturní aktivity ve smyslu – eufemisticky řečeno – „kulturního soupeření“ jsou tu předmětem studií Gilberta Rozmana, Sergeje Sevastjanova, Junza Nakana a dalších. Kromě Japonců se na tomto výzkumu podílejí Rusové, často působící v USA, a další.¹⁷

Ve studii Gilberta Rozmana *Sino-Japanese Competition over the Russian Far East: Is the Oil Pipeline Only a Starting Point?* (s. 14-20) se sledují zejména ruské neuralgické body v Asii, a to Chabarovský a Primorský kraj, Sachalin a Amur: „...the paper looks to a geographical realignment inside Russia and its impact on regionalism balanced among Moscow, Beijing, and Tokyo. It considers the critical constituencies in Russia – Khabarovskii krai, Primorskii Krai, Sakhalinskaii Oblast, and Amurskaia oblast - avoiding the tendency to see them as passive objects even though governors who shape the outcome by lobbying Moscow and dealing across international borders now face new controls.“ (I, s. 4). Tedy jinak řečeno „divide et impera“, resp. zcela otevřeně se počítá s další parcelací asijského Ruska prostřednictvím odstředivých snah místních vládců-gubernátorů, zatím v rovině spíše ekonomické. Autor zvažuje především pozici USA na tomto teritoriu, kde by Japonsko mohlo hrát úlohu amerického trojského koně, ale také to, že ji už hrát přestává. Samostatnou kapitolou je ovšem rusko-čínské partnerství přerůstající ve spojenectví: „Both Beijing and Tokyo are looking beyond US. predominance in Northeast Asia.“ (s. 9). Autor píše, kterak Rusko využívá japonsko-čínské rivalitu (Sino-Japanese rivalry) pro investice v Chabarovském a Primorském kraji. Vede se souboj mezi gubernátory, centrální vládou a japonskými a čínskými investory. Japonsko v posledních letech vyhrálo bitvu o plynovod, a vyrovnalo tak čínský náskok. Místní ruské elity podporují spíše japonskou konkurenci a snaží se nyní minimalizovat závislost na Číně. Podle autora má Japonsko větší možnost hrát v ruské Asii regionální kartou. Sergej Sevastjanov ve studii *The Russian Far East's Security Perspective: Interplay of Internal and External Challenges and Opportunities* analyzuje vývoj regionálních hrozeb silou, které vidí především v neustávajícím napětí na Korejském poloostrově, v nárůstu vojenské moci Číny a v japonských územních nárocích. Samo Rusko je si vědomo své hlavní slabiny spočívající v negativní demografii, vyhlazování Dálného Východu a posilující přítomnosti Japonska a Číny, prozatím hospodářské. Proto usiluje nejen o posílení svých ozbrojených sil, hlavně tichomořské flotily a odstrašující nukleární hrozby, ale také o posilování ekonomických vazeb a budování systému regionální kolektivní bezpečnosti. Jako by dialog s ním vede Nakano Junzo v práci *Japan's Security and the Russian Far East* - podle autora se ruská hrozba po vzniku Ruské federace, jinými slovy po zániku SSSR oslabila a rusko-japonské vztahy se pohybují někde mezi sbližováním a stagnací. Současně se utvořilo nové bezpečnostní pořadí: Korea, Čína a až nakonec ruský Dálný Východ. NI Xiaoquan ve stati *China's Security Interests in the Russian Far East* je věcnější a méně ostrý: píše o čínské ilegální imigraci na ruský Dálný východ, o ekonomické, obchodní a energetické spolupráci, o nukleární hrozbě ze Severní Koreje. Migrace se potom výrazněji dotýká Jeanyoung Lee (*Korean-Chinese Migration into the Russian Far East: A Human Security Perspective*), samozřejmě tyto nevinné

16 Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the Community of Asia. 1. Crossroads in Northeast Asia. Ed. by Iwashita Akihiro. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo 2005. 2. Chekhov and Sachalin. Ed. by Mochizuki Tetsuo. Beyond the Empire. Images of Russia in the Eurasian Cultural Context. Ed. by Mochizuki Tetsuo. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo 2008.

17 Viz také pasáže z našeho článku Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. Opera Slavica 2009, č. 1, s. 20-33.

statistické tabulky diachronní i synchronní nabízejí značnou variabilitu postojů a ukazují migraci jako plíživý problém bezpečnostní. Iwashita Akihiro studuje pozadí „historického úspěchu“ v čínsko-ruském vyjednávání (s. 95-113) ve vztahu k debatě kolem hranic. Ruský Dálný Východ je viděn jako Asie, která je jakoby „okupována“ Evropou, tedy cizorodým elementem. Celý pohled na ruskou Asii je situován jako na část území Asie, která se do Asie neintegruje. Nabízí se „kulhavá“ analogie pohledu na Mexiko nebo šíře státy hispánské Ameriky nebo na některé nynější části USA, např. Kalifornii, Texas, Nové Mexiko, Floridu, apod. jako na součást teritoria, jež bylo Hispánské Americe odňato.

Druhý díl je komplexní analýzou známé Čechovovy cesty na Sachalin a jeho stejnojmenného románu¹⁸: najdeme tu studie ze statistiky, kulturologie, literární vědy a intertextuality či interní komparistiky (Čechov – Dostojevskij) – v podstatě všechno už bylo někdy zpracováno, ale zde je patrně jasně teleologické směřování. Sympozia, z něhož sborník vzešel, se mimo jiné zúčastnila ředitelka Muzea věnovaného Čechovově knize Ostrov Sachalin (Južno-Sachalinsk) Inga Cupenkova, profesor Hokkaidské univerzity v Sapporu Tsuneko Močizuki, Andrew R. Durkin, profesor z Univerzity Indiana v Bloomingtonu a profesor z Kjóta Takaši Kimura. Především je tento sborník vzhledem k výchozímu materiálu literárněvědnější, je orientován na kulturologii více než na jiné obory: na druhé straně poskytuje geopolitické nápovědi skrytě, ale přece. Sachalin jako rusko-japonský problém je tu ukázán jako součást kultury a myšlení i jako něco, co je hlubinně zakotveno v ruském myšlenkovém prostoru i jako něco, co je stále vůči Rusku externí, tedy pro Japonce nadějně. Inga Cupenkova líší Čechovovu cestu jako součást kulturního prostoru ruského Dálného východu (*A. II. Чехов в культурном пространстве Дальнего Востока России в конце XX – начале XXI вв.* – s. 1-12); není to bádání zcela nové. Historických souvislostí spisovatelovy cesty si všímá Tsuneko Močizuki; Andrew Durkin zkoumá známou věc, a to Dostojevského podtext v Ostrově Sachalinu (ale nejde jen o Bratry Karamazovy!). Na závěr se opět I. Cupenkova vyjadřuje k vydání Čechovových statistik nasbíraných během pobytu na ostrově.

Příznačný je v tomto smyslu svazek o obrazech Ruska v euroasijském kulturním kontextu, který vyšel v roce 2008.¹⁹ V podstatě neskrývaně je tento zájem již názvem svazku motivován obrovským oslabením ruské světové pozice, zejména v Asii, migračními vlnami, které mění mocenské poměry v ruské Asii, v celé Sibiři, zejména však v její východní a dálnévýchodní části, tedy tam, kde to Japonce nejvíce zajímá: na Kurilách, Sachalinu a v Primorském kraji. Při tomto komplexním zkoumání se jde často hluboko do minulosti a do různých druhů umění (výtvarné umění, hudba), studují se problémy Rusů a jiných Evropanů, v podstatě evropská nesourodost, diverzibilita (přispěl sem mj. známý Polák Andrzej de Lazari, známý svými slovníky ruských idejí, studií o vzájemné percepci Poláků a Rusů). Hodně místa je tu věnováno ruským cestovatelským aktivitám v Asii, ruskému imperiálnímu myšlení (Puškinův Měděný jezdec), ruské koloniální a postkoloniální literatuře, židovské otázce v Rusku, civilizační identitě Rusů (Blokova báseň Skythové), problému ruských hranic, Kavkazu, neopomíjí se ani euroasijství. Zkoumání neuniká ani problém a pozice Rusů v zahraničí (ruští imigranti v Německu, ruská diaspora v Baltii/Pobaltí, Ruska v Srbsku. Závěrečná část sborníku je věnována manipulaci s obrazem Ruska (ruské antiutopie, alternativní historiografie, materiál románů V. Pelevina a V. Sorokina). V následující deskripci z toho vybereme pouze něco.

Svazek je rozdělen na čtyři oddíly. První *How to Imagine Oneself and Others* obsahuje ony známé levinasovské pohledy do očí „toho druhého“. Christopher Ely svým příspěvkem *The Reform-Era Russian City and the Limits of Visual Representation in Realist Art* (3-22) zasahuje do ruské minulosti, přesněji do období po roce 1861. Boris Gasparov ukazuje reflexi ruské minulosti v několikerém lomu různých druhů umění ve stati *Popolo*

18 Připomenu i svou dávější i novější studii: Čechovův Ostrov Sachalin a významové zatížení literárního textu. In: Lidský talent. Tvorba A. P. Čechova a její působení u nás. Slavica Pragensia XXI, Praha 1988, s. 83-94. Transzitivní zóny, žánrová senzibilita a A.P. Čechov. In: Jak čteme ruské klasiky. Sborník z konference věnované 100. výročí úmrtí A. P. Čechova. Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna, Praha 2005, s. 96-107.

19 Beyond the Empire. Images of Russia in the Eurasian Cultural Context. Ed. By Mochizuki Tetsuo. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo 2008.

di Pekino. *The Image of Musorgsky's Muscovy in Twentieth Century European Modernism* (s. 27-45). Vynikající je psychologická analýza stalinismu ve studii Jevgenije Dobrenka *ВДХХ и репрезентационные стратегии сталинизма* (s. 47-70), kde autor ukazuje i na mytologii, čímž připomene známý svazek Macurův, dokonce i tím, že nemá žádné přesahy k jiným, spíše synchronním, ale velmi podobným polohám v politických režimech pozdějších i zcela současných.²⁰ Hisaši Yakou v srovnávací studii ukazuje na umělecké skupiny zmocňující se fenoménu Jižních Kuril (*Pictorializing the Southern Kuril Islands: The 'Shikotan Group' and the Artists of the Russian Far East*, s. 71-81, s vynikajícím obrazovým doprovodem). Wakana Kohno v stati *Отношения к миру в искусстве русско-еврейских нонконформистов* (s. 93-104) ukazuje na etnický zbarvený vidění světa i vzhledem k postavení židovské komunity v Rusku, zmíněný Andrzej de Lazari se dotýká delikátního tématu, které má svou minulost ve vztazích Moskevské Rusi a polsko-litevského státu i v bouřlivém 20. století.

Druhý oddíl nese název ***Imperial Knowledge, Orientalism and Post-Colonialism in Russia***. Skoro vše je tu podnětné a tematicky i jinak zajímavé. Sergej Kozlov zasahuje hluboko do 18. století a ukazuje na dualitní povahu ruské recepce Evropy. Katya Hokanson se dotýká poměrně známého spojení Měděného jezdce a básně Pmlouvačům Ruska A. S. Puškina (*In Defence of Empire: „The Bronze Horseman“ and „To the Slanderers of Russia“*). Kyohei Norimatsu demonstruje především na vztahu ruských básníků (Puškin, Lermontov aj.) ke Kavkazu podobu koloniálního vědomí. Haime Kaizawa v rusky psané studii ukazuje na důležitý fenomén nacionality a státnosti či státotvornosti literatury – tato role literatury v Rusku se často v rusistice neviděla tak ostře. Mitsuharu Akao prezentuje vztah ruské intelektuální elity k tradičnímu objektu živelného či lidového ruského antisemitismu (L. Tolstoj, V. Solovjov, M. Gorkij). Dmitrij Zamjatin demonstruje na známé Blokově básni Skytové civilizační identitu Ruska.

Třetí část sborníku ***Images Of Russia and Russians Abroad*** uvádí práce Cypylmy Darievové (Berlin) emblematicky a ironicko-aluzivně nazvaná Člověkk-obožživelník. Postava ruského migranta v Německu. Delikátní otázce ruské diaspory v Baltii se věnuje Irina Novikovová se závěrem, že baltští Rusové se chtějí odlišovat od „ruských“ Rusů, jako by vytvářející jinou národnost nebo podnárodnost. Zajímavě se Rusko prezentuje v pojetí Keiko Mitaniho v jeho práci bondovsky nazvané *From Serbia with Love: Verbal Representation of Russia in Serbian Society*. Konstatuje měnící se axiom nadstandardnosti vztahů Srbů k Rusům a novou variantu již z minulosti známé ambivalence.

Jednotčím momentem tohoto reprezentativního sborníku je hledání sporných, problematických, slabých, labilních míst Ruska z hlediska diachronního i synchronního, modely analogií a možných přenosů, mechanismů dezintegrace zakódovaných v umění a literatuře, ale také síly, státotvornosti, nacionalismu, stavu ruského „koloniálního“ vědomí, ruské velikosti, utváření ruského národního vědomí a státnosti, citlivá místa vztahu k jiným národům (Židé, národy Kavkazu, Baltie, ale také např. vztah Srbů k Rusům), ruské diaspory a jejich mentalita, jež je vlastně odtrhává od Ruska (Baltie, Berlín), ruské představa o Rusku budoucnosti, tedy ruské vize jako projekce ruských idejí o sobě. Je tedy sborník, na němž participovali různí odborníci, svého druhu hlubinně účelovou investigací Ruska, jeho poznáváním, ale silně účelově vymezeným a tím i omezeným. Zde je také možná problém tohoto kognitivismu, je-li často jen účelově zaměřen: uniká mu totiž někdy to podstatné, tj. předpokladové vrstvy ruského fenoménu, to, co je pod povrchem, co ještě není rozvinuto a v pohybu, ruská potencialita, která, jak už z dějin víme, je někdy nečekaná a jak je v Rusku zvykem absurdně paradoxní: o tom se cizinci přesvědčovali v Rusku a s Rusy velmi často, ať již byli v pozici hostů, přátel nebo útočníků. Tedy nějaké radikálnější extrapolace a transfery by byly nebezpečné a zavádějící. Zůstává tu – při vši zajímavosti a pestrosti – jistá pachuč vyvolávající asociace a aluze, jiskření mezi minulostí a přítomností, stíny dalekých i blízkých dějin.

²⁰ Viz V. Macura: *Šťastný věk: emblémy, symboly y mýty 1948-1989*. Pražská imaginace. Praha 1992. Také týž: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha 2008 (posmrtné vydání).

Nihil novi sub sole, vše už bylo někdy popsáno, není tu často ani výraznější posun důrazu. To, co je nové, je jednoznačná teleologie, resp. intencionalita na poznání relačních fází ruského fenoménu: komparatistika tu slouží poznání zejména slabých a krizových stránek ruského fenoménu, jak jej reflektují dějiny i současnost, zejména ve spojitosti s likvidací říše (carské i sovětské) a s radikálním poklesem ruské populace, která je zejména v Asii nahrazována populací turkotatarskou a čínskou. Pozoruhodné je, že se tu v podstatě nikdo nevěnuje otázkám náboženství, např. buddhismu, ale také sílícímu vlivu islámu, neboť to by mohly být hybatelé ještě důležitější než jen prosté populační pohyby. O řadě věcí se dnes ani nedá hovořit, jsou to tendence, které jsou sice zřetelné, ale ještě spíše alternativní. Pro komparativní rusistiku to znamená především to, že nehledě na slábnoucí sílu Ruska oproti SSSR a Ruské říši je Rusko stále jakoby samostatným kontinentem, jehož poznatelnost je i dnes velmi slabá – vidět Rusko prizmatem postav z románů Dostojevského je jistě simplifikace, ale vidět Rusko bez nich je stejná simplifikace. Rusko dovede vždy překvapit a jeho potenciální, předpokladové vrstvy jsou obrovské. Příčiny tkví v hluboké, složité a vnitřně heterogenní kulturní minulosti. Areálově komparativní, kulturologická rusistika s pozadím v teorii literární historie může a musí být v tomto smyslu i vědou prognostickou, filologickou futurologií, jež je často spolehlivější než úvahy politologické nebo ekonomické, neboť vychází ze stabilnějších archetypálních bio-psycho-sociálních podloží.

Ohnisek napětí, které se budou v budoucnu „řešit“, je ve světě mnoho. Jen v Evropě to je problém celé střední Evropy po Versailles a roce 1945, jistě v latentním smyslu je to problém maďarský a německý, nemluvě o ryzích bilaterálních tenzích, v západní Evropě jde jistě o imigrační a náboženské vlny ve Francii, Německu, ale také o problém integrity Spojeného království, tedy problém Skotska, ale potažmo i Irska (jež se snad podařilo vyřešit), zůstává tu problém katalánský a baskický ve Španělsku, Balkán sám o sobě je problémem věčným, slibujícím další události a rozuzlení. Ve světě je to ještě dramatičtější: především je to sjednocující se Afrika coby vysychající kontinent, potenciální zdravotní bomba, v Asii expanze islámu až po Austrálii, zmiňované střety Ruska, Číny, Japonska a USA v Tichomoří, neřešitelný problém Afghánistánu, Pákistánu a Indie, Írán sám o sobě, vnitřními konflikty a invazí rozdíraný Irák. Summa summarum možno uzavřít, že se naši synové a vnukové rozhodně nebudou nudit.

3

Etnopolitický rozměr utváření ukrajinského státu

I. „Ukrajina“ není „Okrajina“

Halyna Myronova

Právě tuto myšlenku hájí známý ukrajinský badatel v oblasti etno- a glotogeneze Slovanů, historie a dialektologie východoslovanských jazyků, člen korespondent NAV Ukrajiny H. Pivtorak v řadě svých vědeckých studií. Pokusíme se očima uznávaného vědce podívat na některé problémy spojené s názvem, územím, národem a jazykem státu Ukrajina.

Jak uvádějí letopisné prameny, název země Ukrajina se objevil v poslední čtvrtině 12. století. V *Ipatjevské redakci Nestorova letopisu (iPověst vremennych let)*, ve které letopisec vypráví o smrti perejaslavského knížete Volodymyra Hlibovyče v roce 1187, nacházíme tento pasus (v ukraj. překladu): „*І плакали по ньому всі переяславці... За ним же Україна 21 багато потужила*“. V uvedeném prameni je u léta 1189 uvedeno, že kníže Rastislav/Rostislav přijel „*до України Галицької*“²².

Původ názvu *Україна* (Ukrajina) odnepaměti přitahoval pozornost vědců, bohužel však dosud neexistuje jeho jednoznačný výklad. Někteří badatelé ho spojovali se slovy *край* „nejodlehlejší od centra část území, periferie“, *у* (= *vedle*) *краю* „pohraniční území“, jiní – s podstatnými jmény *край*, *країна* ve významu „rodný kraj, rodná krajina, rodná země; země, obydlená vlastním národem“. A nakonec ještě jeden názor, podle kterého název *Україна* pochází od slovesa *украяти* (ukrajovat, odřezat), což znamená, že prvotní význam tohoto názvu by mohl být „kousek země, ukrojený (odřezaný) z celku, který se sám stal celkem (samostatnou zemí)“.

Podle H. Pivtoraka za nejvěrohodnější a nejpřesvědčivější verzi je třeba považovat tu, která spojuje název se slovy *край*, *країна*, ačkoli tento vztah není přímý, ba naopak, poněkud složitější. Jak potvrzuje ještě jeden ukrajinský vědec, akademik NAV Ukrajiny V. Skljarenko²³, proces utváření pojmu „*Україна*“ trval značně dlouho a měl několik etap.

Podstatné jméno *край* ve významu „úsek, kousek; kousek země“ se vyskytovalo již v praslovanštině (**krajь*) a dosud existuje i v jiných slovanských jazycích. Jelikož slovanské kmeny měly od pradávna svá území, která byla většinou oddělena přírodními hranicemi – říčkami, lesy, bažinami – staré slovanské slovo *край* „úsek, kousek země“ získalo nový význam – „území, patřící kmeni“, a později také význam „krajní hranice území kmene, začátek (nebo konec) území kmene, břeh“. Pro označení prostoru se v praslovanštině užíval patrně speciální sufix *-ina* (*dol + ina = dolina* «dolina, údolí», *niz + ina = nizina* «nížina»). Podle stejného

21 Je to první zmínka o budoucím oficiálním názvu státu, který získal samostatnost v r. 1991.

22 *Виз.: Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець.* — К., 1989. — С. 343, 347

23 *Склярєнко В. Звідки походить назва Україна?* In: *časopis Україна*, 1991, № 1. — С. 20, 39.

Виз. — také Русанівський В. Україна і українці. In: *Наука і суспільство.* — 1989. — № 2. — С. 35.

vzoru bylo ještě v praslovanském období vytvořeno i slovo *країна* (*kraj + ina*) ve významu „území, patřící kmeni“.

Vedle podstatného jména *край* existovalo v praslovanštině pravděpodobně také podstatné jméno *украї* (*ukrajь), které znamenalo „odřezek z části, oddělená část země, oddělená část území kmene, krajní hranice oddělené části území kmene“.

Po rozpadu praslovanské etnojazykové jednoty (pravděpodobně v antském období) vzniklo u východních Slovanů od slova *украї* pomocí stejného sufixu *-ін-а* slovo *україна* (*ukraina) s významem „oddělená část země, oddělená část území kmene“. Během 6.-8. století se východoslovanské kmeny nebo kmenové svazy transformovaly ve feudální knížectví, v historické literatuře známá pod názvem „*літописні племена*“ nebo „*племінні князівства*“, a poté vznikl východoslovanský, a tedy i raněukrajinský stát *Русь* (Rus), změnil se také význam slov *країна* a *україна*. Slovo *країна* postupně získalo význam „území feudálního knížectví“, a později „území Rusi“. Podobně se změnil i význam slova *україна*: místo původního významu „oddělená část území kmene“ se začal používat význam „oddělená část území feudálního knížectví“, a později „oddělená část území Rusi“.

V období feudální rozdrobenosti Kyjevské Rusi (od 12. století), kdy se začala jedno po druhém oddělovat nezávislá knížectví, slovo *україна* získalo význam „knížectví“. Je předpoklad, že poprvé zmíněné slovo *україна* v Ipatjevském opisu Povesti vremennych let vědci chápali různě: 1) jako pohraniční území Kyjevské Rusi a Perejaslavské země, 2) jako celou Perejaslavskou zemi, nazvanou *україною* kvůli hranicím s poloveckou stepí, 3) jako původní Rus (tzn. Kyjevskou, Perejaslavskou a Černihivskou zemi), 4) jako celou Kyjevskou Rus. Přesto se jeví jako nejvěrohodnější, že letopisec nazval *україною* právě Perejaslavskou zemi ne proto, že hraničila s poloveckou stepí, ale právě proto, že byla samostatným knížectvím.

Je třeba poznamenat, že v té době existovala kromě Perejaslavské ukrajiny také Haličská ukrajina, Volyňská ukrajina, Černihivská ukrajina, Kyjivská ukrajina a jiné ukrajiny – samostatná knížectví. To můžeme potvrdit tím, že v tom samém *Ipatjevském opisu* se u roku 1189 píše: kníže Rostislav přijel „до *україни Галицької*, і взяв два *городи галицькі*, а звідти пішов до *Галича*“. Dále u roku 1213 nacházíme, že kníže Danylo „*поїхав з братом і забрав Берестій, і Угровськ, і Верещин, і Столп'є, і Комов, і всю Україну*“.

O tom, že slovo *україна* až do 16. století označovalo „samostatné knížectví“, se můžeme přesvědčit i v jiných letopisných pramenech té doby: „*Кримський цар... хотів іти на царя і великого князя українну...*, а пішов був на черкаси“ (Lvovský letopis z r. 1556); „*приходив на цареви і великого князя українну на Сіверські міста із Канева князь Михайло Вишневецький*“ (Alexandro-Něvský letopis z r. 1563).

Za povšimnutí také stojí, že vedle slova *україна* ve východoslovanských dialektech odedávna existovalo i slovo *окраїна* „pohraniční území kmene“, vytvořené od *окрай* „okraj, kraj“ pomocí sufixu *-ина* (*-іна*, *-їна*). Avšak nehledě na grafickou a zvukovou podobnost, byla sémantika analyzovaných slov jasně rozlišena: *україна* „celé oddělené území kmene“, později „celé území feudálního knížectví“, *окраїна* – pouze „pohraniční území kmene“, později „pohraniční území feudálního knížectví“.

Z druhé poloviny 14. století se většina knížectví Kyjevské Rusi, na jejichž základech se zformovala ukrajinská národnost, dostala pod vládu Litvy a Polska. Od té doby se název *україна* začal používat i na tato dvě území: země, podrobené Litvou (Černihivsko-Siverské, Kyjevské, Perejaslavské a větší část Volyňského knížectví), byly někdy nazývány *литовською україною*, a země podrobené Polskem (Haličské a část Volyňského knížectví) *польською україною*.

Se vznikem kozáctva naddniprojanské země, kde se kozáci shromažďovali, dostaly název *козацьких україн*, což je zobrazeno i v ukrajinském folkloru: např. v národní písni: „*Ой по горах, по долинах, По козацьких українх Сив голубонько літає, Собі пароньки шукає*“.

Je zajímavé, že během 15.-16. století, jak uvádějí badatelé, došlo ve slově *україна* k změně přízvuku: v lexémech na *-ина*, (*-іна*, *-їна*) začal sufix stahovat přízvuk na sebe (por. *батько* - *батьківщина* — *батьківщина*, *горох* — *горошина* - *горошина*, *риба* — *рибина* — *рибіна*, *хуртовина* - *хуртовина*; *stejně Україна* — *Україна*). Tento proces, který je dosud nedokončený, způsobil paralelní používání obou přízvukových variant po dobu několika století: *Україна* i *Україна*. To potvrzuje i dílo klasika ukrajinské literatury T. Ševčenka:

„Свою Україну любитъ“; „...а я Тільки вмію плакати, Тільки сльози за Україну...“; por. „В Україну ідуть, діти, В нашу Україну“; „Це той Перший, що розпинав Нашу Україну“ a jiné. V současném spisovném ukrajinském jazyce se ustálila forma s novějším přízvukem – *Україна*.

Během osvobozené války ukrajinského národa proti šlechtickému Polsku pod vedením Bohdana Chmelnyckého (1648-1654), jak uvádí V. Skljarenko, byly *Україною* nazývány nejen záporožské, ale všechny naddniprojanské země. Můžeme předpokládat, že právě od té doby se název *Україна* rozšířil na celou zemi, a později i na ostatní východoslovan-ské země (zejména na *Слобожанищину*, která měla oficiální název «Слободская Украина»). Západoukrajinské země byly nadále nazývány *Руссю*, ale postupně se název *Україна* rozšířil i na západní oblast a stal se jednotným názvem pro celé etnické území Ukrajinců.

Podle H. Pivtoraka změna národního etnonyma *русин, руський* (od *Русь*) na *українець* (od *Україна*) byla historicky nezbytná. Přechod k novému etnonymu se stal svéráznou reakcí na agresivní carskou politiku, která si kladla za cíl denacionalizovat Ukrajince a smísit je v «*общерусском море*». V podmínkách, kdy si Moskevské impérium z expanzivních motivů přivlastnilo historický název Ukrajiny *Русь* a pro vládnoucí etnikum zavedlo trochu poopravený etnonym *русский* (od slova *руський*) a rozšířilo ho i na obyvatele historické Rusi – Ukrajiny, zasadil přechod od vlastního názvu *русин, руський* k etnonymu *українець* značný úder imperiální myšlenky moskevského samoděržaví „*единого русского народа от Камчатки до Карпат*“. To mělo velký význam pro upevnění národní identity celého ukrajinského národa. Zpočátku ryze geografický název *Україна* se postupně přetvořil v národnostní ideu, která spojovala v jeden celek takové historicky a geograficky rozdílné regiony jako byly *Полісся, Сіверщина, Слобожанищина, Донбас, Наддніпрянина, Причорномор'я а— Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття та Закарпаття*.

Jak uvádí J. Nakonečnyj: imperiální Moskva přivlastněním dávného názvu pro ukrajinský národ doufala, že zpomalí a později zničí jeho snahu na dosažení svébytnosti²⁴. Pro nás je ovšem velmi důležitý fakt, že nezávisle na svém původu slovo *Україна* označovalo Kozácký stát, vytvořený Bohdanem Chmelnyckým. Samozřejmě, že žádným „okrajem“ Ruského impéria nebyl a po celou dobu usiloval o úplnou státní samostatnost. Právě díky tomu bylo používání slova *Україна* v carském Rusku zakázáno. A pouze tehdy, kdy carským úředníkům došlo, že toto slovo není možné zničit a odstranit z paměti Ukrajinců, bylo rozhodnuto ho diskreditovat. Ruští šovinisté začali vysvětlovat uvedený název *Україна* jako „okraj Ruska“, tzn. začali vkládat do tohoto slova ponižující a nepřislušný jemu obsah. J. Daškevyč soudí, že z moskvocentrického a varšavocentrického pohledu se název *УКРАЇНА* může jevit jako ostýchavý terminologický nedostatek, jako nějaká periferie buď Polska, nebo Ruska. Podle kyjevocentrického hlediska název *УКРАЇНА, УКРАЇНЕЦЬ* působí jako termín s hlubokou historickou důstojností, jako název země a národa „který se nachází na Veliké stepní hranici mezi Evropou a Asií“.²⁵

Je známo, že geopoliticky se Ukrajina dělí na tři vzájemně spojené části: středoevropskou, východoevropskou a jiho-středomořskou. Dohromady tvoří Velkou hranici mezi Evropou a základním etnografickým územím tzv. centrálního Ruska. Dokonce i letmý pohled na mapu Evropy potvrzuje, že takový prostor nemůže být „okrajem“ nebo „periferií“.²⁶

Podle J. Nakonečného všechna označení na základě různých výkladů původu termínu *Україна* (Ukrajina) by měla ustoupit jedinému významu: Ukrajina je etnografické území velkého ukrajinského národa. Tvrzení polského historika Hronského (17. století) a jeho následovníků, že Ukrajina je „periferií Polska“, nebo ruského historika Karamzina (19. století) a jeho následovníků o „hraniční poloze v Ruském impériu“ jsou zastaralé politické tendence, které v současných, a tím spíše budoucích realitách nehrají žádnou roli.²⁷

24 Наконечний Є. Укравене ім'я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича.— 3-є, доп. і випр. вид.— Львів, 2001.— С. 117.

25 Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст. // Сучасність.— 1992.— № 3.— С. 67.

26 Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність.— 1996.— № 11.— С. 75.

27 Євген Наконечний. Укравене ім'я: чому русини стали українцями. Передмова Я. Дашкевича.— 3-є, доп. і випр. вид.— Львів, 2001.— 400 с., розділ VII.

S historií vzniku názvu *Україна* je úzce spjato pravidlo používání předložky **НА** (NA) a **В** (V) na označení místa nebo prostoru. Je správné: *живу НА Україні чи В Україні? Приїхали НА Україну чи В Україну?* (žiji NA Ukrajině nebo V Ukrajině? Přijeli NA Ukrajinu nebo V Ukrajinu?).

Podle pravidel ukrajinského pravopisu se předložka **В** (У) v prostorovém významu používá pouze tehdy, je-li řeč o něčem celém, důkladně ohraničeném, kompaktním, centrálním (např. pokud se jedná o země, města, obce): *в Англії, у Франції, у Польщі, у Литві; у Львові, у Києві, в Овручі, у селі*; a ne *на Англії, на Франції, на Львові, на Києві* atd. V případě, že se jedná o část území země, o nějaké její etnografické území, použije se předložka **НА**: *на Галичині, на Поліссі, на Донбасі, на Запоріжжі, на Полтавщині, на Подолі, на хуторі* (na samotě), *на селі* (na vesnici) (tzn. „ne ve městě“). Avšak v některých případech i části země, i části města s ohledem na zvláštní historické podmínky mohly vystupovat jako zvláštní politická, kulturní nebo administrativní centra nebo střediska společenského života, a proto se i pro ně vžil používání předložky **В** (У): *у Квебеку, у Галичині, у Дарницьі, у Святошині*. Ovšem takových případů je pouze několik.

Právě proto, že *українами* zezачátku označovali jednotlivá úřední knížectví, která se oddělila od celého státu, a poté i Ukrajina, jako celá východní část etnického území byla součástí Ruska, se pro prostorová určení, týkající se Ukrajiny, odedávna vžila předložka **НА**. Přesto i v národních písních, i ve spisovném jazyce se obě předložky často používaly paralelně: *на Україні і в Україні*, s převahou té nebo druhé konstrukce u jednotlivých spisovatelů nebo v jednotlivých literárních žánrech a stylech.

V současnosti, kdy je Ukrajina již samostatným, suverénním a nezávislým státem, nejsou žádné příčiny používat neodůvodněnou a v podstatě urážlivou konstrukci s předložkou **НА**. Jediná správná forma tedy je: **В Україні**.

Doporučená literatura

- БАГРИНЕЦЬ В.: *Про походження національного імені українців*. In: Науковий збірник Товариства “Просвіта” в Ужгороді.— Ужгород, 1996.
- ГРУШЕВСЬКИЙ М.: *Історія України-Руси*.— К.: Наукова думка, 1991.— Т. 1.
- ДАШКЕВИЧ Я.: *Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст.* In: Сучасність.— 1992.— № 3
- КУБІЙОВИЧ В.: *Географія українських і сумежних земель*.— Краків; Львів: Укр. вид-во, 1943.
- ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ І.: *Історичні есе: В 2-х т.*.— К.: Основи, 1994.— Том I.
- LIPÍŃSKI W.: *Nazwa “Ruś” i “Ukraina” i ich znaczenia historyczne*. In: Z dziejów Ukrainy.— Kraków, 1912.
- ЛІТОПИС РУСЬКИЙ / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. — К., 1989.
- МАКАРЧУК С.: *Україна і українці: поява, поширення та утвердження назв*. In: Другий міжнародний конгрес українців.— Львів, 1994.
- НАКОНЕЧНИЙ Є.: *Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича*.— 3-є, доп. і випр. вид.— Львів, 2001.
- ПІВТОРАК Г.: *Українці: звідки ми і наша мова*. Київ. 1993.
- ПІВТОРАК Г.: *Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі спільної колыски*. Київ. 2001, друге, доп. вид. 2004.
- РУСАНІВСЬКИЙ В.: *Україна і українці*. In: Наука і суспільство. — 1989. — № 2.
- СКЛЯРЕНКО В.: *Звідки походить назва Україна?* In: Україна, 1991. — № 1.
- УКРАїнський сепаратизм в Росії. *Ідеологія національного розколу: Приложение к журналу “Москва”: Сборник*.— Москва, 1998.
- ФРАНКО З.: *Обшир землі пращурів*. In: Україна.— 1989.— № 33.
- ШПОРАЮК Р.: *Україна: від імперської периферії до суверенної держави*. In: Сучасність.— 1996.— № 11.

II. Etno-národnostní struktura ukrajinské společnosti

Halyna Myronova

Podle oficiálních údajů (ukrajinské sčítání obyvatelstva z r. 2001) žije na území Ukrajiny více než 130 etnik. Pokud jde o **typy etnických společenství** lze v etno-národnostní struktuře Ukrajiny odlišit **ukrajinskou národnost** a **etnické menšiny**. Ovšem v Ústavě Ukrajiny se mluví také o **původních národech**. Podle názoru současných ukrajinských sociologů se pojem „původní národ“ neopodstatněně dostal do právních dokumentů Ukrajiny, neboť není definován a podle tradičního vnímání původních národů v mezinárodní praxi nemůže být v ukrajinském kontextu aplikován. Pokud budeme brát za základní znak definice pojmu „původní národ“ neexistenci státního útvaru za hranicemi Ukrajiny, mohou si v Ukrajině na takový statut činit nárok Gagauzové, Karajimové, Krymští Tataři a Krymčakové.²⁸

Určité odlišnosti můžeme pozorovat také ve vnímání pojmu „etnická (národnostní) menšina“. Na rozdíl od mnoha evropských multietnických zemí normativně právní báze uvedeného státu umožňuje zařadit do menšin představitele prakticky všech etnik, která se v současnosti v Ukrajině nacházejí. V souladu se zákonem Ukrajiny *O národnostních menšinách v Ukrajině*, „do národnostních menšin patří skupiny obyvatel Ukrajiny, které nejsou Ukrajinci podle národnosti, prokazují smysl národního uvědomění a jednoty mezi sebou“²⁹.

Bylo by dobré, kdyby diskuse posledních let, analýza realizace práv národnostních menšin v jiných multietnických zemích (např. v Maďarsku, na Slovensku) pobídlly příslušné instituce na Ukrajině k jasnějšímu vymezení kritérií, podle nichž by bylo možné představitele různých etnik na Ukrajině řadit k národnostním menšinám. Mohlo by jít o jejich počet, délku pobytu na daném území apod.

Prvky etno-národnostní struktury navrhuji současní ukrajinští badatelé vymezit takto: **ukrajinské etnikum** (ukrajinská etno-národnost), **etnické skupiny** – mezi nimi ty **s neurčeným statusem** (původní národy/národnostní menšiny) – a **národnostní menšiny; představitelé jednotlivých etnik**.

Ukrajinské etnikum je největší etnická jednota (komunita) Ukrajiny (více než 37,5 miliónu), k **národnostním menšinám** na Ukrajině lze zcela odůvodněně zařadit tyto etnické skupiny obyvatelstva: Rusy (více než 8,3 mil.), Bělorusy (více než 275 tisíc), Moldavany (více než 258 tisíc), Bulhary (více než 204 tisíc), Maďary (více než 156 tisíc), Rumuny (více než 150 tisíc), Poláky (více než 144 tisíc), Židy (více než 100 tisíc), Armény (cca 100 tisíc), Řeky (více než 91 tisíc), Tatary (více než 73 tisíc), Romy (více než 47 tisíc), Ázerbajdžáncé (přibližně 45 tisíc), Gruzíny (kolem 34 tisíc), Němce (více než 33 tisíc), Litevce (více než 7 tisíc), Slováky (více než 6 tisíc), Čechy (kolem 6 tisíc), Estonce (více než 2,8 tisíc)³⁰. Tento návrh není ovšem konečný a bezpodmínečný.

Pokud jde o **etnické skupiny s neurčeným statusem**, lze sem můžeme zařadit Gagauzy (okolo 32 tisíc), Karajimy (cca 1200), Krymské Tatary (cca 250 tisíc) a Krymčaky (406).

Existuje návrh, aby ostatní obyvatelé Ukrajiny neukrajinského etnického původu byli klasifikováni jako **představitelé etnik**, jež budou dále rozděleny do **etnických skupin a jednotlivých etnik**. Toto je podmíněno jejich početností – od několika tisíc do 2-3 osob. V mnoha etnických celcích populace Ukrajiny existují vnitroetnické skupiny/ subetnické útvary, které si z různých důvodů uchovávají specifické rysy kultury, dialektové zvláštnosti jazyka i vlastní název (mikroetnikum). U Ukrajinců jde především o Bojky, Huculy, Lemky, Lytvyny, Poliščuky, Rusíny, u Rusů – Kozáky, u Krymských Tatarů – jihobřežní („jaltynské“),

28 Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. Київ. Наукова думка. 2004. — С. 4.

29 Закон України «Про національні меншини в Україні». К., 1993. — С. 4.

30 Zde i dále odpovídající statistické údaje o charakteristice etno-národnostní struktury ukrajinské společnosti jsou uvedeny podle materiálů ukrajinského sčítání obyvatel z r. 2001, které jsou součástí sborníku: Україна поліетнічна: інформаційно-бібліографічний показник / Упоряд. І. Винниченко, Л. Лойко. — К., 2003. — 108 с.; příležitostně se používají i dosud nepublikované materiály Státního statistického úřadu Ukrajiny.

horské („tatlar“), středokrymské („ortapolak“), stepní („nohajlar“), u Tatarů – volžsko-ural-
ské, sibiřské, astrachaňské. Takové skupiny existují i mezi Řeky, Moldavany, Romy, Maďary
a Poláky.³¹

V oficiálních statistických pramenech se můžeme dočíst, že v období mezi sčítáním oby-
vatelstva v letech 1989 a 2001 došlo v některých případech k podstatným změnám v počtu
základních složek etno-národnostní struktury ukrajinské společnosti. Např.:

- 1) jestliže celkový počet **Ukrajinců** obě sčítání zafixovala prakticky na stejné úrovni – při-
bližně 37,5 miliónů osob,
- 2) druhá největší podle počtu etnická jednota Ukrajiny – **Rusové** – se v průběhu třinácti
let (tzn. mezi sčítáními) zmenšila o více než 3 mil. osob (z 11 355 582 v r. 1989
na 8 334 141 v r. 2001), tzn. o více než 26 % všech Rusů, kteří v Ukrajině žili
koncem 80. let 20. století. Díky tomu se podíl Rusů v etno-národnostní struktuře
Ukrajiny zmenšil o téměř 5%. Uvedené zmenšení ruského etnosu v Ukrajině ne-
souvisí s odchodem určitého počtu osob do jiných zemí s cílem trvalého pobytu.
Hlavním důvodem je změna etnické identifikace Rusů na Ukrajině.
- 3) Zároveň je patrné snížení počtu židovské etnické komunity o téměř 383 tisíc osob neboli
o 78,7% (z 486 326 v r. 1989 na 103 591 v r. 2001), což je způsobeno emigrací většího
počtu osob do Izraele a také do zemí západní Evropy a USA. To mělo za následek, že
Židé mezi všemi etnickými jednotami dle jejich početnosti klesli z třetího na čtrnácté
místo.
- 4) Faktor emigrace, zejména do vlastních historických zemí, také sehrál relativně důležitou
úlohu v snížení populace Bělorusů (ze 440 045 v r. 1989 na 275 763 v r. 2001),
Poláků (z 219 179 v r. 1989 na 144 130 v r. 2001) a Čechů (z 9122 v r. 1989 na 5917
v r. 2001) na území Ukrajiny.
- 5) Z jiného pohledu můžeme v stejném období pozorovat podstatný početní přírůstek některých
etnických komunit na území Ukrajiny, které patří k základním prvkům její etno-ná-
rodnostní struktury. Počet Krymských Tatarů se díky návratu z deportace zvýšil z 46 807
na 248 193 osob, v konečném výsledku krymsko-tatarská etnická komunita podle počet-
nosti postoupila ze čtrnáctého na páté a její podíl se mezi obyvatelstvem Ukrajiny zvýšil
z 0,1 na 0,5 %. S přihlédnutím k tomu, že prakticky všichni Krymští Tataři žijí na Krymu,
jejich podíl mezi obyvateli poloostrova dosáhl 12 %.
- 6) Poslední ukrajinské sčítání obyvatel stanovilo určité početní zvýšení etnických komunit
Rumunů (z 134 825 v r. 1989 na 150 989 v r. 2001), Ázerbajdžánců (z 36 961 v r.
1989 na 45 176 v r. 2001) a také značný početní růst arménské etnické komunity
(z 54 200 v r. 1989 na 99 894 v r. 2001).

I když se podle znaků početnosti základních prvků vertikála etno-národnostní struktury
ukrajinské společnosti za třináct let podstatně změnila, její konfigurace podle tohoto znaku
projevila vcelku tendenci k stabilitě.

Etno-národnostní struktura - jako každá sociální struktura - se neskládá jen ze základ-
ních složek, které se neustále obměňují a zajišťují návaznost a řád ve vývoji společnosti;
k této struktuře patří také jisté neustálené prvky, které označujeme pojmem „představitel
jednotlivých etnik“. Jde o složky relativně novějšího data. Pro některé je charakteristic-
ká vzrůstající dynamika růstu, ačkoliv vznikají i zanikají především v důsledku nových
migračních procesů, do nichž se Ukrajina aktivně zapojuje. Počet etnických Oroků se na
Ukrajině v období 1989-2001 zvětšil téměř 480-krát (ze 2 na 959 osob), Ižorců – více
než 90-krát (z 9 na 812 osob), Eskymáků – 51-krát (ze 3 na 153 osob), Vietnamců – více
než 8-krát (z 472 na 3850 osob), Kurdů – také více než 8-krát (z 238 na 2088 osob).³² Je
celkem logické, že při výzkumu v zemi, která má tak široké spektrum různých etnik, vyvstá-
vá otázka, jaké funkce vykonávají základní elementy v systému etno-národnostní struktury
ukrajinské společnosti a co umožňuje její organizovanost a uspořádanost?

31 Українці. Історико-етнографічна монографія: У 2 кн. Книга 1. — Опішне, 1999. — С. 132, 133—142; Субетнічні групи національностей України. Іп: Бюл. Держ. ком-ту України у справах національностей та міграції. — 1999. — № 3. — С. 119—122.

32 Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. Київ. Наукова думка. 2004. — С. 8.

- 1) Podle názoru některých ukrajinských vědců je nepochybné, že systémovým prvkem etno-národnostní struktury společnosti je **ukrajinská etno-národnost**. Především ona plní funkci demografického a etnického základu společnosti, což bylo potvrzeno údaji sčítání z r. 2001, podle nichž Ukrajinci početně převažují ve všech regionech státu s výjimkou autonomní republiky Krym a celkově tvoří 77,8 % obyvatelstva Ukrajiny. To je významný ukazatel etnické homogenity a zároveň i významný argument pro zařazení Ukrajiny k státům s multietnickým složením obyvatelstva, a nikoli k typicky multietnickým zemím, v nichž, jako např. v Rusku, jsou strukturálními jednotkami ucelená původní etnika, etablovaná v podobě národnostní státní svrchovanosti v rámci Ruské federace.
- 2) Existuje ještě jedna důležitá funkce, kterou ukrajinská etno-národnost plní. Jedná se o funkci hlavního hybatele utváření státu. Politická vůle Ukrajinců zbavit se v důsledku historických okolností závislosti na jiných etno-politických útvech a vytvořit vlastní ukrajinský stát, je dosvědčena mnoha pokusy, které jsou zaměřeny na dosažení tohoto cíle, mezi nimiž jsou, i když nebudeme odkazovat na fakta v současné době velmi konzultované protoukrajinské historie, kozácký stát 17.-18. století, Ukrajinská národní republika, stát hejtmana P. Skoropadského (1917-1920) a ukrajinská sovětská státnost, přinejmenším první desetiletí její existence, Zakarpatská Ukrajina (Podkarpatská Rus) z října 1938 do března 1939 (zůstala však v té době ve zmenšené podobě – část okupovalo horthyovské Maďarsko – autonomní součástí Česka-Slovenska), a nakonec vyhlášení nezávislosti a vytvoření národního ukrajinského státu v srpnu r. 1991.
- 3) Mezi dalšími prvořadými funkcemi ukrajinské národnosti můžeme uvést také **funkci hlavního nositele státního jazyka**. Podle sčítání obyvatelstva z r. 2001 jazyk své národnosti považuje za mateřský (rodný) 85,2 % Ukrajinců. S ohledem na to, že podíl Ukrajinců v etno-národnostní struktuře ukrajinské společnosti je 77,8 % a s přihlédnutím k určitému procentu ukrajinizovaných osob v rámci národnostních menšin, považuje ukrajinský jazyk za svůj mateřský (rodný) celkem 67,5 % obyvatel Ukrajiny. V daném případě nutno poznamenat, že skutečná etno-jazyková situace na Ukrajině je mnohem složitější, než jak ji prezentuje uvedená oficiální statistika. Krátce se zmiňme jen o tom, že ukrajinský jazyk jako státní jazyk dosud nenabyl nutného rozšíření ve všech jeho funkčních projevech na celém území Ukrajiny. Společenská a každodenní prestiž ukrajinštiny není adekvátní jeho výrazovým možnostem a vysoké úrovni rozvoje. Jak potvrzují výsledky průzkumy, který uskutečnili pracovníci Institutu sociologie NAV Ukrajiny v lednu 2001, pouze 37% respondentů mezi sebou v rodině komunikuje ukrajinsky, 37% výhradně rusky, 1% jiným jazykem, 26% různě podle situace.³³ Je zřejmé, že národnost respondentů podle pravidel reprezentativního dotazování celkem odpovídá proporci současné etno-národnostní struktury ukrajinské společnosti.
- 4) Pokud jde o funkce menšinového segmentu etno-národnostní struktury, zaměřují se badatelé především na funkci upevnění jazykové rozmanitosti a kulturního pluralismu v ukrajinské společnosti a také na rozšíření a prohloubení mezinárodních vztahů Ukrajiny vzhledem k zájmu etnických domovin příslušných menšin.

Badatelé poukazují na to, že **ukrajinské etnikum**, nehledě na omezené (ideologicky a ekonomicky) možnosti z dob Sovětského svazu, si uchovalo potenciál vlastní svébytnosti a po získání nezávislosti jej začalo realizovat nejen v mezích geografického území, jež bylo i dříve osídleno převážně etnickými Ukrajinci jako složkou jiného státu, ale již v rámci etnopolitického organismu (EPO)³⁴, kde je dominující součástí obyvatelstva. Za těchto podmínek byly, zejména v prvních letech nezávislého vývoje, výsledky národního obrození Ukrajinců znatelné: od zavedení ukrajinské etnické symboliky jako symboliky státní až po formování poměrně pevného národního uvědomění a příslušnosti k jednotnému společenství. Ukrajinští sociologové vyznačují několik směrů, kde se etnopolitické obrození ukrajinské společnosti projevilo nejsilněji. Zejména se jedná o:

33 Українське суспільство 1994-2001. Результати опитування громадської думки. — К., 2001. — С.114.

34 viz: Етнічний довідник: У 3 ч. Ч. 1. Терміни та поняття. — К., 1997. — с. 60.

- 1) upevnění postavení ukrajinského jazyka ve všech oblastech společensko-občanského života, obzvláště pak ve státní správě a dokonce i ve sféře osobních vztahů;
- 2) intenzivní derusifikace Ukrajinců, kteří byli z různých důvodů porušováni;
- 3) obrození tradic a historické paměti ukrajinského národa: příkladem může být kozácké hnutí, obnovení činnosti veřejných organizací (což bylo vlastní ukrajinskému národnímu hnutí, zejména na počátku minulého století) a různých forem účasti občanů státu na jeho společenském životě (například ženské kluby, národní domy, sdružení podle mimopracovních zájmů apod.);
- 4) zavedení předmětů jako národopis a „ukrajinoznavstvo“ (věda/nauka o Ukrajině) ve školách a dalších vzdělávacích zařízeních, a upevnění těchto badatelských směrů jako prioritních v systému sociohumanitních věd;
- 5) důležitým ukazatelem procesu obrody Ukrajinců žijících na území Ukrajiny se stala intenzifikace jejich kontaktů s osobami ukrajinského původu žijících v zahraničí – ukrajinskou diasporou³⁵ a uvědomování si jednotného ukrajinského etnika ve světě;³⁶
- 6) fungování Ukrajiny jako samostatného subjektu mezinárodněprávních, mezinárodněpolitických a mezinárodněekonomických procesů.³⁷

Při pohledu na etnopolitické obrození v prostředí **národnostních menšin** je třeba si na základě vědeckých prací ukrajinských vědců povšimnout dvou aspektů:

- 1) intenzivního „probuzení“ etnického uvědomění a úsilí o obrodu etnické svébytnosti;
- 2) hledání cest k efektivní účasti na společensko-politických procesech, vlastní národní afirmace jakožto aktivních činitelů státotvorby s vyplněním příslušných mezer v ekonomickém a politickém životě nového státu.

První aspekt obsahuje minimálně tři specifika:

- 1) změna statutu ruské etnické skupiny obyvatelstva, kdy byla fakticky dominující ve společenském životě Ukrajiny, jakožto součásti SSSR, a její transformace do národnostní menšiny;
- 2) zvláštní povahu obrození těch národnostních menšin, jež i před nezávislostí projevovaly dostatečně vysokou úroveň vnitřní semknutosti (tento jev je sociology a etnopolitology nazýván „etnickou solidaritou“)³⁸, což umožňovalo uchovávat a do jisté míry rozvíjet jejich etnickou svébytnost (Bulhaři, Moldavané, Poláci, Rumuni, Maďaři). Zde měl proces etnického obrození dostatečnou půdu pro intenzifikaci a jde spíše o upevnění sebe jakožto aktivních činitelů státotvorných procesů a posílení svého vlivu na přijetí rozhodnutí, přinejmenším na místní a regionální úrovni;
- 3) do zvláštní skupiny lze zařadit ty národnostní menšiny, kde proces obrození probíhá v příliš rychlém tempu, avšak nemají takovou základnu jako výše uvedené. Sem lze zařadit Ázerbajdžánce, Bělorusy, Armény, Řeky, Židy, Němce Romy, Tatary, Slováky, Čechy a další. V prostředí těchto menšin se intenzivně tvořily vlastní etnické organizace, otevíraly se školy nebo třídy s výukou v etnických jazycích, zakládala se periodika nebo se vydávaly jednotlivé tituly atd. Lze říci, že se vytvářel systém „institucionální naplněnosti“. Zároveň s tím se tyto menšiny začaly aktivně zapojovat do společensko-politických pro-

35 Podrobněji viz: Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник, s.13, stov. : Євтух В. Етнополітичний ренесанс в Україні та українська діаспора: проблеми взаємодії. In: Українська діаспора. — 1992. — č. 2. — 1992. — č. 2.

36 Viz: Євтух В. Структура та характер взаємодії елементів сучасного українського етносу. In: Формування української нації: історія та інтерпретації. — Львів, 1995.

37 Tudíž, zejména jak uvádějí autoři příručky „Etno-národnostní struktura ukrajinské společnosti“, příchod zastoupení mezinárodních oficiálních, mezinárodních nevládních organizací, zahraničních firem na Ukrajinu a vytvoření podniků se společným ukrajinským a zahraničním kapitálem, rovněž sehrály důležitou roli při určování ukrajinského etnika na Ukrajině jakožto určujícího stmelujícího komponentu ve státotvorných procesech. To bylo podmíněno tím, že tyto organizace a podniky zahájily svou činnost na Ukrajině jakožto samostatného státu v procesu upevňování soběstačnosti Ukrajinců jakožto určujícího činitele utváření ukrajinského národa (v politickém smyslu tohoto termínu) a ukrajinského státu. Jde o adaptaci na takový průběh událostí a do určité míry jejich chápání jakožto zákonitých, což se odrazilo zejména v integraci ukrajinského (úředního) jazyka v činnosti těchto organizací (výběr kádrů pro práci na Ukrajině se znalostí ukrajinského jazyka, přinejmenším tyto kádry byly upřednostňovány; oficiální korepondence v ukrajinském jazyce; zařazení překladatelů se znalostí ukrajinského jazyka do personálního složení apod.). (viz podrobněji Etno-národnostní struktura ukrajinské společnosti. Příručka. Kyjiv, Naukova dumka, 2004, s. 13)

38 Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. Київ, 2004, с. 15.

cesů a usilovaly o statut aktivního činitele (právě jako menšiny nezformovaly do pevných prvků etnickonárodnostní struktury ukrajinské společnosti s jasně vyjádřeným pocitem etnické solidarity. Tím je podmíněno velké množství organizací u některých menšin a určitý konkurenční boj o vůdcovství (líderství) v jejich etnických hnutích.

Mezi typickými a nejcharakterističtějšími rysy etnického obrození národnostních menšin lze jmenovat tyto:

- 1) vytvoření organizací s převažujícím členstvím jednoho etnika; na celoukrajinské, regionální a místní úrovni je jich kolem 1070;
- 2) činnost uměleckých kolektivů, jež sbírají, oživují a propagují folklór, tradice, zvyky svých etnik (podle předchozích sčítání je jich nyní na Ukrajině kolem 1200);
- 3) fungování státních škol s celkovou, částečnou nebo epizodickou výukou v etnických jazycích: dle údajů Ministerstva školství a vědy fungovalo v letech 2002/03 na Ukrajině 21 100 všeobecně vzdělávacích zařízení, v nichž studovalo 6 milionů 135 tisíc žáků; z toho s výukou v ukrajinském jazyce — 16 937 škol (3 miliony 945 tisíc žáků), v ruském jazyce — 1732 škol (více než 804 tis.), v rumunském jazyce — 94 (více než 25 tis.), v maďarském jazyce — 69 (více než 16,5 tis.), v krymskotatarském 13 (kolem 4 tis.), v polském 4 (více než 1 tis.), v moldavském — 9 (kolem 4 tis. žáků), kromě toho v téže době existovalo 2242 všeobecně vzdělávacích zařízení, v nichž výuka probíhala ve dvou a více jazycích; ruský jazyk jako předmět studuje 1 milion 704 tisíc žáků, krymskotatarský — 32,5 tis., bulharský — 13,4 tis., polský — více než 4 tis., moldavský — více než 2,3 tis., maďarský — 1,3 tis., slovenský — 349, gagauzský — 212, rumunský — 249 žáků; v současnosti je na Ukrajině činných také 156 nedělních škol, v nichž v jazycích etnických menšin studuje téměř 5 tisíc žáků³⁹; existence středních odborných a vyšších vzdělávacích zařízení, která připravují odborníky v jazycích etnických menšin nebo v nichž jsou vyučovány speciální předměty (převážně filologického cyklu a národopisné povahy);
- 4) vydávání tisku v etnických jazycích nebo pro etnické menšiny; vycházejí s různou periodicitou a v různých nákladech (k počátku roku 2003 jejich počet dosahoval 188);
- 5) vysílání pro národnostní menšiny, jež provozují zejména Zakarpatská, Černovická a Oděská oblastní státní televizní a rozhlasová společnost, dále Státní televizní a rozhlasová společnost *Krym* a Národní rozhlasová společnost Ukrajiny;
- 6) vydávání literatury (nejen učebnic) v jazycích národnostních menšin (za tímto účelem byla roku 1992 založena Hlavní redakce literatury v jazycích národnostních menšin); za dobu fungování státní vydavatelské sítě z literatury v etnických jazycích spatřilo světlo světa téměř 500 různých titulů vytištěných ve více než šedesáti jazycích.⁴⁰

Uvedené příklady (přičemž jejich výčet by bylo lze v případě potřeby rozšířit) svědčí nejen o národním obrození menšin, ale i o realizaci jejich práv v rámci ukrajinského etnopolitického organizmu.

Podle mínění ukrajinských sociologů má obrození určité zvláštnosti v prostředí **etnických společenství s „neurčeným statutem“**. Pozornost je především věnována následujícím momentům:

- 1) dnešní **krymskotatarské společenství** se skládá převážně z repatriantů - deportovaných osob a jejich potomků, kteří se postupně vraceli na Krym, většinou z Uzbekistánu: jestliže při sčítání lidu v roce 1989 bylo registrováno přibližně 47 tisíc Krymských Tatarů, při sčítání z roku 2001 to bylo již téměř 250 tisíc, tj. za 13 let se počet zvýšil pětinašobně. Dvěma určujícími činiteli tempa etnopolitického obrody Krymských Tatarů jsou:

39 Чілачава Р., Пилипенко Т. Деякі аспекти реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин України. Ін: Межнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи. — К., 2004. — с. 164—174.

40 Тамтєж. — с. 177—178.

a) vysoký stupeň etnické solidarity a b) ovládnutí areálu původního osídlení (samozřejmě ne vždy totožného s předdeportačním).

Tudíž existence etnického areálu, prakticky úplného výčtu indikátorů „institucionální naplněnosti“ (etnických organizací, náboženského vyznání, středních a vyšších vzdělávacích zařízení, tisku, uměleckých kolektivů, literatury v krymskotatarském jazyce atd.), koordinujícího politicko-správního orgánu (Medžlis krymskotatarského národa – poznamenejme - není legitimní, neboť jeho funkce nezapadá do právního rámce platné legislativy), zastoupení v místních orgánech moci – vše uvedené bezesporu přispívá k formování nového typu etnické samosprávy, jež předpokládá vytvoření krymskotatarské autonomie na území Krymu.

- 2) na rozdíl od předešlého seskupení **Gagauzové** jsou etnickým společenstvím, jež je prakticky na 100% kompaktně usídleno na hranici s Moldávií v Oděské oblasti (tudíž má rovněž svůj etnický areál), stejně tak se vyznačuje poměrně vysokým stupněm etnické solidarity a úzkými kontakty s moldavskými Gagauzy, tj. majíce veškeré předpoklady ucházet se o samostatnou realizaci svých práv podle teritoriálního principu, nečiní si nárok na separatistickou existenci, nýbrž posuzuje svou budoucnost v rámci celoukrajinského kontextu²².
- 3) etnopolitické obrození u **Krymčaků** a **Karajimů** je zaměřeno na obrodu a podporu symbolů a znakových rysů jejich svébytnosti, tj. historie, historických a kulturních památek.

Je třeba si také povšimnout toho, že vůdčí organizace **ruského etnického společenství** zaměřují činnost na zachování těch pozic, jež tyto organizace měly v rámci bývalého Sovětského svazu, a tudíž i v Ukrajině. Poměrně často lze pozorovat nekonstruktivní přístup lídrů k chápání a určení místa Rusů v etnickonárodnostní struktuře, neochotu uvědomovat si nové historické realie, a tudíž nová „pravidla hry“ na etnopolitickém poli, což může vést ke konfliktogenní situaci.

Při vyvozování závěrů přehledu nejdůležitějších momentů procesu etnopolitického obrození v ukrajinském státě V. Jevtuch a V. Troščynskij uvádějí, že pro současnost jsou charakteristické dvě základní tendence:

- 1) úsilí o vybudování národního státu, což nejsilněji zosobňují **zástupci ukrajinského etnika a převážná část členů národnostních menšin**,
- 2) obrození etnické svébytnosti **jiných elementů etnickonárodnostní struktury**, které (doprovázeno růstem etnické semknutosti a solidarity a aktivizující hnutí za realizaci práv menšin) může místy vyvolávat konfliktní situace, zejména negativní separatistické nebo izolacionistické tendence.

Doporučená literatura

- Антонюк О. *Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан*. In: Укр. іст. журн, 1999, № 3.
- Губогло М., Червонная С. *Крымско-татарское национальное движение*. Т. I. История. Проблемы. Перспективы, М., 1992.
- Етнічний довідник. У 3 ч. Ч. 1. *Терміни та поняття*. К., 1997.
- Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник*. Київ. Наукова думка, 2004.
- Євтух В. *Етнополітичний ренесанс в Україні та українська діаспора: проблеми взаємодії*. In: Українська діаспора, 1992, ч. 2.
- Євтух В. *Структура та характер взаємодії елементів сучасного українського етносу*. In: Формування української нації: історія та інтерпретації, Львів, 1995.
- Житник В. *Чехи України*. In: Відродження, 1994, № 10/11, С. 62–66.
- Закон України «Про національні меншини в Україні»*. К., 1993.
- Ісип Є. *Формування діаспор балканських народів на півдні України*. In: Укр. діаспора, 1993, Ч. 3, С. 145–157.
- Кондрацький А. *Українська «Полонія»: сторінки минулого*. In: Укр. діаспора, 1994, Ч. 5, С. 147–161.

Мала енциклопедія етнодержавознавства. Київ: Генеза, Довіра, 1996.

Субетнічні групи національностей України. In: Бюл. Держ. ком-ту України у справах національностей та міграції, 1999, № 3.

Україна поліетнічна: інформаційно-бібліографічний покажчик/Упоряд. І. Винниченко, Л. Лойко. К., 2003.

Українське суспільство 1994-2001. Результати опитування громадської думки. К., 2001.

Українці. Історико-етнографічна монографія: У 2 кн. Книга 1, Опішне, 1999.

Чілачава Р., Пилипенко Т. *Деякі аспекти реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин України.* In: Межнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи, К., 2004.

III. Mezinárodní kontakty Ukrajiny

Ol'ha Lytvynjuk

Významnou úlohu v historii každého národa sehrávaly mezinárodní kontakty. Vztahy mezi různými státy měly a mají vliv jak na průběh politických a společenských událostí, tak na rozvoj kultury ve všech jejích projevech: ve výtvarném umění, literatuře, architektuře, hudbě, filmu atd. Ukrajinští vědci styky své země s mnoha dalšími státy zkoumají od nejstaršího období. Ukrajina měla v průběhu své existence kontakty s různými státy, s některými z nich byly tyto kontakty významnější a mnohdy měly i mimořádný vliv na formování kulturně politické atmosféry příslušných zemí. V kontextu těchto areálových vztahů je řeč většinou o vlivu jiných států na rozvoj ukrajinských zemí. Ovšem existuje i řada svědectví o významné roli Ukrajiny a jejích činitelů v životě některých států. Vzájemné obohacování států, výměna získaných zkušeností probíhala především v oblasti kultury a vzdělávání.

Nejpevnější a nejplodnější kontakty vznikají mezi sousedními státy. Pro Ukrajinu jsou historicky důležité především Rusko, Bělorusko, Polsko a Slovensko. Neklademe si za úkol ze všech stran objasnit všechny kontakty, které existovaly a existují mezi sousedními státy, naším cílem je podrobně poukázat na starobylost a veliký rozsah kulturních styků uvedených států.

Významnou bibliografii mají zejména kulturní styky východoslovanských národů. Historiografie sovětského období v otázkách etnogeneze Ukrajinců, Rusů a Bělorusů zaujímala pozici jejich společného původu z východoslovanského etnika. Duchovní předpoklady formování ukrajinské, ruské a běloruské národnosti jsou spojovány se vznikem prvního státu východních Slovanů – Kyjevské Rusi. Nehledě na rozdíly ve vědeckém výkladu etnogeneze Ukrajinců, Rusů a Bělorusů, vzájemné těsné kulturní styky **Ukrajiny, Ruska a Běloruska** jsou nezpochybnitelné. Tyto styky jsou způsobené vzájemnou blízkostí území, společnými ekonomickými podmínkami a také vírou, tradicemi, obřady atd. Spousta obřadů a zvyků se zachovala do současnosti. Společné motivy můžeme najít v literární tvorbě Ukrajinců, Bělorusů a Rusů, a to především v písňových cyklech spojených s kalendářními obřady zemědělství (žňové, žnečné, podzimní), písňích rodinného cyklu (svatební, ukolébavky, při křtu), sváteční (sborové, při hrách, při tancích, žertovné), lyrické (milostné, balady, kozácké, rekrutské, vojenské, písně svobodné vesnice).

Přijetí křesťanství napomohlo rozvoji ekonomických a kulturních vztahů, růstu měst a architektuře. Dominujícím typem budov se stávají chrámy a obranné stavby. Principy chrámové zástavby byly položeny v Byzantské Sofii, podle jejíž vzoru byla v době Kyjevské Rusi postavena Sofie Kyjevská (*Софія Київська*). Ta se následně stala vzorem pro kultovní stavby Rusi až do 16. století. Podle stejných principů jsou postaveny Sofie Novgorodská (*Софія Новгородська* (1015—1050)), a také chrámy v Černihově, Polocku, Smolensku, Haliči, Volodymyru, Suzdalů atd.

Kulturní vztahy Kyjevské a Volodymyrské Rusi se projeví nejen v architektuře, ale také ve výtvarném umění, literatuře atd. Ve Volodymyrské Rusi byly organizovány umělecké školy ikonopisu a freskové malby, které se opíraly o umělecké tradice Kyjeva a Černihova, jenž je obohatily o folklorní tradici. Tyto vztahy také stály v počátcích letopisné tvorby.

Pro sebeurčení ukrajinského a běloruského národa (14.-16.století) je charakteristické, že nespojuje s formováním státnosti (jako například v Rusku), ale rozvíjelo se jako duchovně kulturní hnutí zaměřené na uvědomění si vlastní národní svébytnosti. Toto hnutí se přetvořilo v humanistický a reformační proud, který obohatil evropskou kulturu epochy reformace. Úzké vztahy se Západní Evropou napomáhaly aktivnímu rozvoji ukrajinské a běloruské kultury, vzdělání, vědy (ukrajinští a běloruští studenti studovali na univerzitách v Boloni, Padově, Krakově, Praze atd...). Prostřednictvím Ukrajiny a Běloruska pronikala do Ruska tištěná vydání řeckých, římských a západoevropských autorů. Např., v r. 1477 kyjevští kupci přivezli do Novgorodu ze západoevropských zemí traktáty „Šestokryl“ „Шестокрил“ a „Kosmografija“ „Космографія“, obsahující různé poznatky z astronomie.

Třeba poznamenat, že mimořádný význam v rozvoji ukrajinské a ruské kultury měla činnost Kyjevsko-Mohyljanského kolegia (Києво-Могилянської колегії) – od r. 1694 se statutem akademie. Stalo se duchovním centrem nejen pro Rusy, Ukrajince a Bělorusy. Studovali zde také posluchači z Polska, Srbska, Bulharska, Řecka aj. Vědci Ukrajiny, pracovníci Kyjevo-Mohyljanské akademie, založili slovano-řecko-latinskou akademii v Moskvě, jejímž iniciátorem byl (1687) Simeon Polockyj.

V 16. a 17. století se na Ukrajině a v Bělorusku šíří nábožensko-filozofické myšlenky humanistického směru, které se staly základem osvícenství. Jedním z organizátorů „učené družiny“, která pomáhala upevnit osvícenské ideály v Rusku, byl ukrajinský spisovatel a filozof F. Prokopovyč. Do Petrohradu přijel z Kyjeva na základě pozvání Petra I. V té době se ve všech východoslovanských zemích aktivizuje také rozvoj světské kultury. V architektuře vzrůstá počet světských staveb: obytné, veřejné, administrativní, obchodní. Vliv ukrajinského stylu na ruskou architekturu je patrný například v chrámech ve vesnicích Trojicko-Lykove (Троїцько-Ликове) a Filjach (Філях) u Moskvy.

Především v architektuře Ukrajiny druhé poloviny 17. století je patrný vliv ruského stylu, zvláště při zástavbě nových území na jihu. Z druhé poloviny 17. století do Moskevského státu přijíždějí mistři Západní Ukrajiny a Běloruska: kováři, malíři pokojů, řezbáři do kamene i dřeva, učitelé, kazatelé, básníci.

Činitelé ukrajinské kultury značně pomohli reformátorské činnosti Petra I. Vysoká náboženská místa v Rusku 18. století zaujímali převážně Ukrajinci. Např. Stefan Javorskij/avorskij se stal rjazaňským metropolitou, prezidentem Svatého synodu, Feofan Prokopovyč zástupcem předsedy Svatého synodu. Rozvoj ukrajinské, ruské, běloruské kultury té doby se stimuluje vzájemným vlivem a integrací se západoevropskými styly a uměleckými směry. Zvlášť pozitivně ovlivnily rozvoj architektury, malířství, hudby styly baroka a klasicismus.

Rozsáhlá společensko-kulturní hnutí 19. století probíhají v úzkém tvůrčím kontaktu kultur tří východoslovanských národů. Zvláštností vztahu ukrajinské, ruské a běloruské kultury je demokratické zaměření, opozice k oficiální politice carského režimu. Princip vzájemného přátelství kultur důsledně uskutečňuje demokratická inteligence. Na přední místo se v tvůrčích vztazích dostávají vzájemná pomoc a společný boj proti diskriminaci kultury utlačovaných národů. S Ukrajinou je spojena činnost děkabristů, zejména Jižního spolku a jeho vůdce P. Pestěla. S odkazem na kyjevský zákoník Ruská pravda a na památku Zákonodárné sbírky (Законодавчої збірки) vytvořil Pestěl podle modelu ústavy USA konstituční projekt opozičního hnutí.

Je nutné podotknout, že právě Ukrajinci značně přispěli k rozvoji škol v ruském státě. Profesori Charkovské univerzity I. Srezněvskij a O. Potebnja, zakladatelé ukrajinské a ruské jazykovědné školy, bojovali proti rusifikaci, vystupovali za rovnoprávnost ruského a ukrajinského jazyka a kultury. Důležitý význam pro propagandu historie a kultury Ukrajiny měla také vědecko-vydavatelská činnost O. Bodjanského – profesora-slavisty Moskevské univerzity. Jako tajemník Ruské historické společnosti a redaktor jeho vydání uveřejnil velké množství ukrajinských letopisů, kronik, historických dokumentů.

Svérazným výsledkem rozvoje ukrajinské a ruské kultury 19. století se stalo filozofické myšlení, které obohatilo světovou kulturu humanistickým ideálem. Prameny této tradice jsou spojeny převážně s činností Kyjevské filozofické školy (P. Jurkevych, N. Berďajev, L. L. Šestov aj.), která měla silný vliv na ruskou filozofii.

Příbuznost ideově-estetických principů sblízuje tvorbu významných ukrajinských spisovatelů, např. T. Ševčenka, I. Franka a Lesji Ukrajinky, s tvorbou Bělorusů K. Bohuševiča, J. Lučyny, A. Hurynoviča. Ukrajinské téma zaznívá v tvorbě děkabristických básníků, zvláště K. Rylejeva. V poémách s historickou tematikou opěvoval bojovníky za nezávislost Ukrajiny (Vojnarovskij/*Войнаровський*, Nalivajko/*Наливайко*). Tématu historie Ukrajiny se věnovali také V. Rajeuskij, O. Odojevskij, V. Kjuhelbeker. Ukrajinské téma zní v tvorbě A. Puškina, a to v poémě *Poltava*. S Ukrajinou je úzce spojena tvorba F. Glinky (povídka „Zynovij-Bohdan Chmelnyckij abo vyzvolena Malorosija/*Зиновій-Богдан Хмельницький або Визволена Малоросія*), O. Somova (povídka Hajdamáci/*Гайдамаки*).

Významnou stránkou v historii ukrajinsko-rusko-bělorusko kulturních styků je tvůrčí spolupráce umělců, např. účast představitelů ruské demokratické kultury v osudu T. Ševčenka. Ruští malíři K. Brjulov a A. Venecianov, básník V. Žukovskij se bezprostředně zúčastnili vykoupení T. Ševčenka z nevolnictví. Umělecké vzdělání získal na Petrohradské akademii umění jako student K. Brjullova, který se stal přítelem mladého ukrajinského génia. Některá díla T. Ševčenka jsou psána rusky. Básník podporoval stále tvůrčí styky s ruskými spisovateli-demokraty, zvláště s M. Černyševským. Vykoupení z nevolnictví příbuzných T. Ševčenka se zúčastnili I. Turgeněv, M. Černyševskij, P. Anněnkov a jiní. Během života T. Ševčenka jeho dílo překládali do ruštiny M. Gerbel, A. Pleščejev.

Tvůrčí styky uměleckých kultur Rusů, Ukrajinců, Bělorusů jsou patrné také ve výtvarném umění, zvláště v umělecké skupině tzv. peredvižníků. Ke členům patřili všichni významní malíři druhé poloviny 19. století (G. Mjasojedov, V. Perov, A. Savrasov, F. Vasiljev, A. Volkov, M. P. Klodt, N. Ge, I. Repin, I. Šiškin, A. Popova aj.). Nejen v Rusku, ale také na Ukrajině se pořádaly putovní umělecké výstavy (Kyjev, Charkov, Oděsa, Jekatěrinoslav). Ve velkých ukrajinských městech existovala umělecká uskupení, která měla za cíl propagaci umění mezi širokými vrstvami společnosti, s orientací na estetické principy peredvižníků. Tvorba významných ukrajinských umělců O. Muraška, M. Pymonenka, I. Jižakeviča se utvářela pod vlivem myšlenek peredvižníků.

Hudební kultura 19. století je charakterizována budováním národních škol a rozvojem klasické hudby. Tvůrčí styky umělců napomáhali vytváření národních hudebních děl větších forem. Národní ukrajinskou operu Záporožec za Dunajem (*Запорожець за Дунаєм*) napsal student M. Glinky S. Hulak-Artemovskij.

Během sovětské vlády se kultury Ukrajiny, Ruska, Běloruska rozvíjely ve stejném duchu, ačkoli prioritními byly tendence internacionalizace oproti národní kulturní svébytnosti. Vznik nezávislých suverénních států Ukrajiny, Běloruska, Ruska byl předpokladem vzestupu národního uvědomění, faktorem pozitivního vlivu na kulturní procesy a vzájemný vztah kultur. Upevňují se principy rovnosti, vzájemné úcty, uznání práva každého národa na zachování a rozvoj vlastní svébytnosti. Začalo aktivní znovuzrození národních tradic ukrajinských etnik, která dlouhou dobu žila na území Ruska, Běloruska a částečně asimilována původními národy.

Následkem uskutečnění důležitých kulturních opatření konsolidačního charakteru, např. prvního kongresu Ukrajinců (prosinec 1990), celosvětového fóra Ukrajinců (srpen 1992), byla započata práce zaměřená na znovuzrození kultury Ukrajinců, kteří žijí v zahraničí. Objevují se materiály o kulturním životě ukrajinské diaspory na území Ruska. Do mapy diaspor patří Moskva, Sankt-Petěrburg, republika Komí, Čukotka, Jakutsko, Magadan, Sachalin, Sibiř, Dálný východ, Přímořský kraj, Baškirie, Krasnodarský kraj atd. Jednou z největších byla v minulosti ukrajinská diaspora na Dálném východě a Přímořském kraji. Sem se začali Ukrajinci přesídlovat v r. 1860. Tyto země si osvojovali především obyvatelé Kyjevské, Černigovské a Poltavské gubernie. Podle údajů oficiálního sčítání z roku 1918 80% obyvatel Přímoří byli Ukrajinci. V r. 1922 zde bylo 700 ukrajinských škol, vycházelo deset novin v ukrajinském jazyce. Věkem ztracené kulturní tradice se začaly obnovovat následkem vzniku Dálnévýchodní Ukrajiny – diaspory pod názvem Zelený klín. V Jakutsku vznikl společensko-kulturní krajanský spolek T. Ševčenka, byla otevřena nedělní ukrajinská škola, kde se učí ukrajinský jazyk, literatura, historie Ukrajiny. V současnosti na území Ruska a Běloruska na Běloruské státní univerzitě M. V. Lomonosova, periodická a systematická bádání v oblasti ukrajinistiky se uskutečňují v Institutu ruského zahraničí, na Ruské

státní humanitní univerzitě, v Institutu slavistiky RAV a v řadě dalších vědeckých, vzdělávacích a výzkumných institucí obou zemí.

Prameny **ukrajinsko-polských** ekonomických, politických a kulturních vztahů mají dlouholetou historii, která svými kořeny sahá až do 10. století. Četné kontakty Kyjevské Rusi a Polska jsou zafixovány na stránkách Nestorova letopisu (Pověst vremennych let), Haličsko-volyňského letopisu a jiných východoslovanských pramenů. Cenný materiál obsahují polské kroniky Galla Anonyma (12. století), V. Kadlubka (13. století) a Malopolský letopis. Již v r. 992 mezi byla Polskem a Rusí sepsána smlouva „míru a lásky“, která v politické praxi středověku byla považována za počátek mezistátních vztahů.

Důležitou roli v procesu kulturních kontaktů ukrajinského a polského národa dlouhou dobu hrála literatura. Literární vztahy se aktivizovaly v 16. století, kdy se postupně začala rozpadat hranice mezi byzantsko-slovanskou a latinsko-slovanskou kulturní tradicí.

V 16.-17. století se v ukrajinské literatuře začínají šířit renesanční a reformační myšlenky. Ukrajínští a polští humanisté se seskupovali kolem Krakovské univerzity a Zamojské akademie.

Ukrajinská historie, kultura, folklor měly značný význam pro tvorbu polských spisovatelů 16.-17.

století, jako byli např. S. Klonowicz, S. Siemonowicz, bratři Szymon a Józef Zimorowiczové, J. Kochanowski, M. Rej a jiných. Například A. S. Klonowicz uchvacuje krásu ukrajinské země. V jeho poemě Roxolania (1584) byly poprvé poeticky popsána města dnešní Ukrajiny, která jsou „důstojná múz“ – Lvov, Kyjev, Kamjanec, Luck, Sokal, Peremyšl, Drohobyč, Cholm atd. Básník využívá ukrajinské národní legendy, pověsti, vypráví o ukrajinských zvycích. Úryvky z Roxolanie přeložil I. Franko pod názvem Starobylý Lvov (*Старинний Львів*, 1896). Vzájemné proniknutí národních elementů kultur je patrné v literatuře a umění Ukrajiny a Polska v období baroka a pozdější doby - osvícenství.

Z ukrajinské národní tvorby čerpá polský folklorista V. Zaleski. Ve Lvově vydal sbírku *Písňe polské a ukrajinské haličského lidu* (1833) psanou latinkou s přílohou notového záznamu 160 národních melodií, instrumentovaných polským skladatelem K. Lipinským.

Polský a ukrajinský folklor zkoumal také významný polský etnograf Ž. Pauli. Téměř 20 let prožil na Ukrajině polský spisovatel J. Kraszewski. Jemu patří cyklus povídek ze života ukrajinské vesnice (Ulana, 1843; Dům za vesnicí, Chata za wsią, 1853 a jiné).

Ke zlepšení ukrajinsko-polských literárních vztahů pomohl významný ukrajinský básník P. Hulak-Artemovskij. V letech 1818-1825 vystoupil s volnými překlady publicisticko-filozofických článků polského spisovatele-osvícence I. Krasického jiných polských autorů, ve kterých byla prosazována myšlenka pravdivého zobrazení života národa.

Patrný „krok“ v historii ukrajinsko-polských kulturních vztahů zanechali představitelé tzv. ukrajinské školy v polské literatuře. Stylizovaný název „Ukrajinská škola“ se objevuje v polské literární kritice od 30. let 19. století. K této škole patří polští romantičtí básníci J. Zaleski, M. Goslawski, S. Goszczyński, J. Słowacki a další, svým původem a tematikou tvorby spojení s Ukrajinou (někteří z nich psali svá díla ukrajinsky). Byli představiteli různých ideově-uměleckých proudů polského romantismu.

Významné místo v ukrajinsko-polských kulturních vztazích zaujímá tvorba T. Ševčenka. Dobře znal polskou literaturu, seznámil se s díly A. Mickiewicze, S. Goszczyńskiego, E. Ligowského a jiných. V díle T. Ševčenka je rozsáhle podána polská problematika (Hajdamáci, Polákům, Hamalija Buva v nevoli i inodi zhadaju/ *Гайдамаки, Полякам, Гамалія, Бува в неволі і іноди згадаю*). Mezi jeho přáteli a známými byli četní polští kulturní činitelé.

Významný činitel ukrajinské kultury Ivan Franko jako první začal vědecky zkoumat vztahy ukrajinské a polské literatury. Ve Lvově v r. 1894 na sjezdu polských spisovatelů a žurnalistů přednesl referát Vzájemná interakce polské a ukrajinské literatury, ve kterém ukázal základní etapy rozvoje dvou literatur. Franko psal články v polštině, spolupracoval s polským tiskem, jehož prostřednictvím seznamoval polskou veřejnost s ukrajinskou literaturou, problémy ukrajinské společnosti a kulturního života. Je autorem

studií o tvorbě A. Mickiewicze, S. Goszczyńského, B. Prusa, znal se s V. Okranem, J. Kasproviczem, psali mu A. Świętochowski, E. Orzeszko, S. Żeromski, A. Niemojewski, J. Sasicka (Ostojja) a jiní významní polští spisovatelé.

Spolu s literárními se rozvíjely také ukrajinsko-polské umělecké vztahy. Z hrdinské historie Ukrajiny, zejména z kozáctví, čerpal ve svých autorských písních Rzehorz Widrt. V jeho práci pokračovali syn i vnuk, od kterého M. Lysenko zapsal několik písní z repertoáru jeho dědečka. Zvláštní úloha v rozvoji hudebních vztahů Ukrajiny a Polska patří Idzikowským – rodině ukrajinských a polských vydavatelů. V r. 1858 v Kyjevě založili firmu na noty, která vydala téměř všechna díla v té době významných ukrajinských skladatelů, zvláště M. Lysenka. Na jevištích ukrajinských divadel inscenovali opery a balety, hrála se symfonická, komorní díla polských skladatelů S. Moniuszka, F. Chopina, M. Karłowicza a jiných.

Ukrajinsko-polské vztahy se rozvíjely také v oblasti výtvarného umění. K ukrajinské problematice se obraceli takoví polští malíři konce 18.-začátku 19.století, jako R. Norblin, M. Stachowicz, S. Orlowski a jiní.

Ve 20. století kulturní vztahy mezi Ukrajinou a Polskem získaly na nové kvalitě. V těchto vzájemných kontaktech se projevil širší aspekt: od osobních kontaktů mezi kulturními činiteli k překladům, pořádání literárních slavností i vzájemného vědeckého literárního bádání v obou zemích. V poválečném období se objevila mnohá vydání překladů polské literatury do ukrajinštiny. V Polsku jsou překládána a vydávána díla ukrajinské klasické i současné literatury. V Ukrajině často vystupují divadelní a hudební polské skupiny, organizují se festivaly polských filmů. K uspokojení kulturně-vzdělávacích potřeb polského obyvatelstva, které žije na Ukrajině, vznikly školy s výukou v polštině, vydávají se polské učebnice. Ukrajinský jazyk se v Polsku učí na ukrajinských středních školách, na filozofických fakultách vysokých škol ve Varšavě, Krakově, Olsztyně, Wrocławu a Poznani.

Ukrajina a Slovensko. Je přirozené, že kulturní styky mezi oběma sousedy mají dlouholetou tradici. Příbuznost duchovní kultury Ukrajinců a Slováků lze pozorovat ve folkloru (v ústní i hudební lidové tvorbě), jednotlivých obřadech, zvycích atd. Dlouholeté meziliterární kontakty mají svůj začátek v době Kyjevské Rusi a Velkomoravské říše, jejíž součástí bylo také budoucí Slovensko. Tyto kontakty jsou podmíněny společnými písemnými prameny, spojené s činností slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje. Důležité místo v ukrajinsko-slovenských kulturních vztazích zaujímá Zakarpátí (jinak také Podkarpatská Rus, do r. 1918 součást Rakouska-Uherska, v letech 1919-1939 Československé republiky a 1939-1945 Maďarska, 1945-1991 USSR jako součásti SSSR, 1991 dodnes samostatné Ukrajiny), region, který leží nejbližší ke Slovensku.

V Trnavě (západní Slovensko) byly v 17. století vydávány „ruské knihy“, které se šířily na Zakarpátí. Kulturní styky Ukrajiny a Slovenska ožily v 19. století. Na jejich rozvoji se významně podíleli představitelé české a slovenské kultury Jan/Ján Kollár a P. J. Šafařík/Šafárik, oba etničtí Slováci píšící především česky. V tvůrčí pozůstalosti J. Kollára najdeme hodně zmínek o Rusínech. V samotném Slovensku 30. let 19. století se objevují díla zakladatele novodobé ukrajinské literatury Ivana Kotljarevského.

Když se na Slovensku objevila mladá generace literátů v čele s L. Štúrem, znatelně se aktivizovaly kulturní styky mezi ukrajinským a slovenským národem. Štúr projevil hluboký zájem o ukrajinské písně, o kterých psal v pracích *Přehled časopisů* (1846) a *O národních pověstech a písních slovanských kmenů* (1853). Slovenští spisovatelé využívali ukrajinské folklorní motivy, např. Ján Botto využil ukrajinskou národní pověst v poémě *Smrt Jánošíkova* (1862).

Přední místo v ukrajinsko-slovenských kulturních vztazích patří tvorbě T. Ševčenka a I. Franka. Na Slovensku v r. 1911 byl vytištěn první překlad *Závěti* („*Žanosimy*“ – u příležitosti 50. výročí úmrtí), na začátku 20.století se začalo s překlady děl I. Franka a v 50. letech byly vydány jeho sbírky povídek i jednotlivá díla, např. *V potu tváře* (1952), *Obrázky z Haliče* (1956), *Boryslav se směje* (1957), *Křižovatky* (1959), *Základy společnosti* (1959) aj.

Ukrajínští umělci ve své tvorbě čerpali ze slovenské skutečnosti. Slovenská tematika zazněla zejména v dílech O. Hončara, R. Lubkivskyj napsal esej o klasikovi slovenské literatu-

ry P. O. Hviezdoslavovi, cyklus básní (*Přivítání Slovenska, Fedkovyč na břehu Dunaje, Ulice Ševčenka v Bratislavě*). Knižně vyšly *Krvavé sonety* P. O. Hviezdoslava v překladu D. Pavlyčka.

Duchovnímu sblížení slovenských Ukrajinců s kulturou svého národa pomáhá Ukrajinské národní divadlo, které začalo svou činnost v r. 1945 v Prešově. Tvůrčí růst divadla je spojený s činností režisérů a herců J. Felbaby, M. Symko, J. Korby, I. Hryc-Dudy, V. Bavoľara, J. Šerehija, M. Petrunkina, V. Černjavského, J. Zahrebelského a jiných. Muzeum ukrajinské kultury ve Svidníku vydává Vědecké sborníky ukrajinské kultury. Jeho součástí je oddělení historie, etnografie, materiální kultury a folkloru. Přibližně 20 000 muzejních exponátů přibližuje historii a kulturu Ukrajinců-Rusínů. V květnu r. 1990 na zasedání Ukrajinské sekce Svazu slovenských spisovatelů byl založen Svaz ukrajinských spisovatelů. Nové tvůrčí centrum má stanovy a je součástí nezávislého Sdružení organizací spisovatelů Slovenska. Současně v Zakarpatské oblasti aktivně pracuje kulturně vzdělávací společnost Matica slovenská, Společnost slovenské kultury Ľudovíta Štúra, Užhorodský spolek Slováků, ve Lvově – Slovenský spolek M. R. Štefánika. Aktivně se rozvíjejí také vztahy v osvětové sféře: na Užhorodské národní univerzitě se vyučuje slovenský jazyk a naopak ukrajinský jazyk se vyučuje na univerzitách v Prešově (od počátku 60. let) a v Banské Bystrici.

Dávne a bohaté tradice vzájemného přátelství má Ukrajina také s mnoha dalšími slovenskými státy. Tak například ukrajinsko-české kulturní vztahy sahají také do doby Kyjevské Rusi a Velkomoravské říše. Zprávy o kontaktech mezi nimi můžeme najít v Nestorově letopise, v českých kronikách a arabských pramenech. V Nestorově letopisu (*Povesť vremennych let*) se uvádí, že kyjevský kníže Vladimír (Volodymyr Svjatoslavyč) žil v míru a přátelství s českým knížetem Oldřichem. Jedna z manželek Volodymyra Svjatoslavyče byla Češka, která mu porodila syna Vyšeslava. Dcera kyjevského knížete Predyslava se stala českou kněžnou – manželkou českého knížete Boleslava III. V české Dalimilově kronice (14. stol.) je zmínka o tatarském obléhání Kyjeva. Arabský cestovatel Ibráhím ibn Jákúb při svém popisu města Frahy (Prahy) uvádí fakta o obchodních stycích mezi českými a ruskými kupci.

Rus uctívala české svaté Václava, Ludmilu a jiné. Potvrzením toho, že tento kult se šířil na Ukrajině i později, je ikona sv. Václava, vytvořená neznámým autorem v Haliči v polovině 18. století, jež se zachovala v Národním muzeu ve Lvově. Zároveň se v českém Sázavském klášteře našly kultovní texty spojené se staroruskými svatými (11. století).

V kulturních stycích mezi Ukrajinou a Českým státem sehrála důležitou roli pražská Karlova univerzita, založená v r. 1348, kde získali vzdělání i studenti z Ukrajiny. V Praze vydával knihy Bělorus F. Skaryna, jehož činnost měla velký význam pro kulturní rozvoj všech slovanských národů. V Ukrajině se šířila husitská literatura. V řadách husitů bojovali obyvatelé Ukrajiny. Později byly ve vojenské praxi záporožských kozáků použity taktické prvky husitů i některé vojenské termíny. Po porážce české reformace v 17. století řada jejích stoupenců odešla na území dnešní Ukrajiny.

Znatelnou stopu v historii ukrajinsko-českých kulturních vztahů zanechali významní humanisté Jan Blahoslav a Jan Ámos Komenský. Např. součástí díla Česká gramatika (1571) Jana Blahoslava je úplný text ukrajinské dумы o vojevůdci Štefanovi – „Dunaji, Dunaji, proč plyneš tak smutně“ („Дунаю, Дунаю, чому смутен течею“) (zápis pochází z r. 1550). Je to jeden z prvních zápisů ukrajinského textu vůbec. Český pedagog Jan Ámos Komenský ve svém díle čerpal ze zkušeností přátelů v Ukrajině, zejména Lvovské a Lucké.

Značným přínosem pro rozvoj kulturních vztahů mezi Ukrajinou a českými zeměmi byli buditelé, tedy činitelé českého i slovenského národně osvobozenického hnutí konce 18. – první poloviny 19. století, známého pod názvem české národní obrození. Například Josef Dobrovský ve sbírce Slavín (1806, 1808) představil ukrajinské zvyky a obřady, úryvek z práce J. Ch. Englja Historie Ukrajiny a ukrajinští kozáci, ve sbírce Slovanka (1814-1815) uveřejnil informaci o heroikomické básni *Aeneida* (*Enejida*) I. Kotljarevského. V Ukrajině byly známy jazykové práce J. Dobrovského, které napomohly vzniku gramatik ukrajinského jazyka I. Lavrivského, J. Levyckého, J. Lozynského, I. Mohylnyckého a Gramatiky slovano-ruské („Граматики слов'яно-руської“) M. Lučkaja.

Významný vědec, básník i překladatel F. Čelakovský byl v Čechách jedním z prvních, kdo si osvojil ukrajinský jazyk. S pomocí I. Srezněvského, O. Bodjanského a dalších badatelů vytvořil v Praze knihovnu děl ukrajinských autorů. Právě v jeho překladech se čtenář poprvé seznámil s tvorbou M. Kostomarova, A. Metlynského, L. Borovykovského, J. Hrebinky, P. Hulaka-Artemovského. Česká poezie „promluvila“ v ukrajinském jazyce v překladech M. Šaškevyče, M. Kostomarova, I. Vahylevyče, O. Korsuna, A. Metlynského, kteří překládali díla J. Kollára, F. Čelakovského, národní českou poezii atd. Aktivizovaly se osobní kontakty ukrajinských a českých kulturních činitelů.

Ukrajinské téma bylo rozsáhle prezentováno v české literatuře druhé poloviny 19. století. V. Č. Bendl napsal báseň *Kozácká šavle* (1856), S. Janaka vydal báseň *Kozák* (1858), V. Kalbaha poemu *Kozácká* (1869), J. Vilímek napsal *Kozácké melodie* (1858) atd. Významný český literát J. V. Frič (1829-1890) publikoval článek *Ať žije Ukrajina!* (1868), napsal veršovanou hru *Ivan Mazepa* (1865), drama *Taras Bulba* na motivy Gogolovy novely. Překládal poezii T. Ševčenska, zejména věnování, adresované P. J. Šafaříkovi (poéma *Kacíř*, 1845). Co se týká české hudební kultury, v té době se obohatila o významné dílo B. Smetany *Zrádce* napsané na slova A. Metlynského.

Musíme připomenout také to, že rozvoj kapitalismu v Česku v polovině 19. století a s ním spojené sociální rozvrstvení vesnického obyvatelstva a ztráta půdy vyvolaly masovou emigraci Čechů do jiných států, často i na území dnešní Ukrajiny, kde první české kolonie vznikly v polovině 60. let 19. století ve Volyni (*Людзардовка*), na jihu Podolské gubernie (*Чеховка*), na Krymu (*Табора, Богемка, Царевич*), blízko Melitopole (*Чехозрад*). Spousta českých kolonií vznikala ve Volyňské gubernii na konci 60. a na počátku 70. let 19. století.

Bohatší jsou česko-ukrajinské kulturní vztahy zejména od konce 19. a počátku 20. století, což je spojeno s činností Ivana Franka, Lesji Ukrajinky, F. Řehoře, L. Kuby a dalších. Ivan Franko se stal ústřední postavou v kulturních stycích Ukrajiny a Česka. Byl v kontaktu s mnoha představiteli české kultury, překládal díla K. Havlíčka Borovského, J. Vrchlického, J. S. Machara, S. Čecha a J. Zeyera, psal vědecké a populární práce věnované české kultuře, spolupracoval s českým tiskem, ve kterém publikoval několik článků o ukrajinské kultuře, literatuře, folkloru a historii. Tvorba I. Franka byla v českém prostředí známá. V letech 1890-1900 bylo v českém překladu vydáno pět sbírek jeho povídek a drama *Ukradené štěstí* („*Украдене щастя*“).

Na území dnešní Ukrajiny pracovalo hodně českých hudebníků, skladatelů, dirigentů – A. Nanke, V. Zrzavý, L. Sedlák, A. Jedlička, O. Ševčík, J. Křička, V. Kurc. Ukrajinské téma se objevovalo i v české hudbě (např. symfonická poema L. Janáčka *Taras Bulba* atd.). M. Lysenko vytvořil známý chór na slova T. Ševčenska „*Jan Hus*“ (1881). V Ukrajině vystupovali představitelé české hudební kultury J. Kubelík, J. Kocián atd.

Po vyhlášení Československé republiky (1918) ukrajinsko-české kulturní styky pokračovaly. Během první světové války a v letech po jejím skončení na území dnešní Ukrajiny pobývala spousta Čechů a Slováků, a mezi nimi i kulturní činitelé. S Ukrajinou byla spojena tvorba znamenitého českého spisovatele J. Haška. Během svého pobytu v Kyjevě (od června 1916 do února 1918) napsal více než 30 děl, které publikoval v novinách *Čechoslovan* (vycházely v češtině v Kyjevě) a *Slovanském vydavatelství*.

Kulturní styky Ukrajiny a Čech se mimořádně upevnilly v meziválečném dvacetiletí a šly různými cestami: mezistátními kontakty a také činností ukrajinské emigrace a ukrajinského obyvatelstva žijícího v Čechách. První prezident Československé republiky T. Masaryk aktivně podporoval ukrajinská kulturní a vzdělávací zařízení (Ukrajinská svobodná univerzita, Pedagogický institut Drahomanova, Ukrajinská hospodářská akademie, Ukrajinské studium plastického umění atd.) Na Karlově univerzitě určitou dobu pracoval M. Hruševskij. Katedru ukrajinské dialektologie a jazykovědy vedl I. Paňkevych, katedru historie ukrajinské literatury O. Kolessa. Na Ukrajinské svobodné univerzitě přednášeli a zabývali se vědeckou činností chemik I. Horbačevskij, právník S. Dnistrjanskij, archeolog a etnograf V. Ščerbakivskij, historik D. Dorošenko, S. Narižnyj – autor monografie *Ukrajinská emigrace* (*Українська еміграція*), V. Sičynskij, autor práce *Cizinci o Ukrajině* (*Чужинці про Україну*), divadelní historik D. Antonovyč, autor knihy *300 let ukrajinského divadla* (*300 років українського театру*). V Praze na počest Ivana Puljuja (významného fyzika, předchůdce V. Roentgena) byla umís-

těna pamětní deska s nápisem „Tady žil a dne 31. ledna r. 1918 zemřel profesor, doktor věd Ivan Puljuj, ukrajinský vědec a badatel“. Ukrajinská problematika byla značně popularizována v české literatuře (díla K. Čapka, J. Haška, I. Olbrachta, V. Vančury, I. Marka, G. Včeličky, S. K. Neumanna). Ukrajinské syžety můžeme nalézt v tvorbě mistrů českého výtvarného umění (A. Hudeček, S. Blažiček, I. Trnka, P. Bouda, V. Fiala). Naopak české téma najdeme v tvorbě M. Rylského, L. Pervomajského, V. Ševčuka, P. Tyčiny, H. Knyša, L. Horlača. Ukrajinští spisovatelé O. Hončar, D. Pavlyčko, R. Lubkivskij získali ceny V. Nezvala a S. K. Neumanna

Není možné se nezmínit o tom, že ukrajinský básník Oleksandr Oles skoro 30 let tvořil v Čechách. S Prahou je spojena činnost literárních emigrantů „pražské školy“, mezi které patří J. Darahan, J. Malanjuk, O. Olžyč, L. Mosendz, O. Teliha, N. Livycka-Cholodna, O. Ljaturynska, O. Stefanovyč a další.

V Ukrajině je známá česká klasická a současná hudba (B. Smetana, L. Janáček, A. Dvořák, L. Železný, I. Srnka). Na divadelních scénách Ukrajiny jsou uváděny hry českých spisovatelů J. Tyla, K. Čapka, J. Drdy, V. Havla, P. Kohouta. Ve fondech ukrajinských muzeí jsou díla českých malířů (J. Škréta, J. Hrus, V. Fiala).

Musíme taktéž poznamenat, že na Kyjevské a Lvovské univerzitě se realizuje příprava bohemistů, a tím také vznikly perspektivy kulturní spolupráce. V posledních letech v Ukrajině a v České republice vznikly společnosti, které pomáhají kulturní spolupráci obou národů (jde především o Českou asociaci ukrajinistů, Společnost české kultury J. Komenského v Ukrajině atd).

Dlouholetou historii mají také kulturní vztahy Ukrajiny s **jihoslovanskými zeměmi**, kde se vzájemné styky projeví především v literatuře, ústní lidové slovesnosti, architektuře. Kořeny vztahů s **Bulharskem a Srbskem** sahají do doby Kyjevské Rusi, kdy začíná proces vzájemného ovlivňování mezi východními a jižními Slovany. Ukrajinsko-chorvatské kulturní vztahy nejsou dostatečně prostudovány. Badatelé soudí, že je lze sledovat do 14.-15. století. Zvláště ve 14. století se přes Dalmácii a Dubrovník k východním Slovanům dostala srbská Alexandria, dále Trojská válka, Vyprávění o králevici Bovovi, Vyprávění o indické říši.

V průběhu christianizace Rusi získaly vztahy s Bulharskem nový rozměr. Mezi těmito státy se aktivně rozvíjel obchod. Pramenem kulturní jednoty se stala kulturotvorná činnost Cyrila a Metoděje, která má neobyčejný význam pro duchovní rozvoj všech slovanských národů. Po pádu Cařihradu se do Bulharska z Kyjevské Rusi dostávají originální díla Slovo o zakoně i blagodati Ilariona, Slovo o víře varjažské Feodosija Pečerského, Žitije Feodosija Pečerského Nestora, poučení Kirilla Turovského atd. Mezi Bulharskem a Kyjevskou Rusí byly stanoveny společné principy úpravy rukopisných knížek. Konce písmen často připomínají ptačí zobáky a křídla, rybí ocasy nebo hlavy.

Vzájemné styky Rusi s Bulharskem a Makedonií v 11. století potvrzují společné rysy freskového umění Sofie Kyjevské a Sofie Ochridské: oba chrámy byly postaveny na počest sv. Sofie. Ve druhé polovině 11. století vzniká na Rusi první kult staroruských svatých – kníže Borise a Gleba, který se rozšířil i v Bulharsku. Na malbách v kostele Petra a Pavla v Trnovu (polovina 15. století) byli v bulharském monumentálním výtvarném umění zobrazeni poprvé. Byli namalováni podle ikonografie, která se v Kyjevě zavedla za vlády Jaroslava Moudrého.

O rozšíření tradic středověkého bulharského umění na Ukrajině svědčí miniatura Královeckého letopisu (*Кенігсберзький літопис*), který zobrazuje Cyrila a Metoděje. V 15. století přicházejí do ikonografie ukrajinského výtvarného umění a grafiky párové portréty Cyrila a Metoděje.

Ve 14.-15. století v souvislosti s tureckou okupací jihoslovanských zemí odešla emigrovala na Ukrajinu řada duchovních a vzdělaných lidí. Jedním z nich byl Bulhar G. Camblak (1364-1420), talentovaný spisovatel a kazatel, řečník, lyrik, který žil a pracoval v Bulharsku, Byzanci, Moldávii, Srbsku a východoslovanských zemích. V r. 1415 byl zvolen za kyjevského metropolitu, ačkoliv proti němu vystoupil moskevský metropolita Fotij. Jako spisovatel zanechal Camblak hluboké stopy v bulharské, rumunské, srbské a ukrajinské literatuře. V Ukrajině se jeho dílo těšilo velké popularitě.

Společné ukrajinsko-bulharské tendence jsou patrné v 17.-18. století ve výstavním výtvarném umění, především ve zpracování populárního námětu o drakobijci Jiřím. Na Ukrajině v bratrských školách a v Kyjevsko-Mohyljanské akademii získávali vzdělání také Bulhaři. V letech 1725-1726 v Kyjevě studoval bulharský výtvarník Dymytr Petrovyč. S kyjevskými výtvarníky udržovali tvůrčí kontakty bulharští malíři soukromé školy Chrysto Dymytrova v Samokovu.

18. století se vyznačovalo i aktivními **ukrajinsko-srbskými kontakty**. V únoru 1733 se srbský metropolita V. Jovanovyč obrátil na protektora Kyjevské akademie P. Zaborovského s prosbou, aby poslal do Srbska učitele, kteří by vzdělávali srbskou mládež. Po několika měsících sem přijela skupina odchovanců Kyjevsko-Mohyljanské akademie, mezi nimiž byl M. Kozačynskyj (1699-1755). Prožil v Srbsku šest roků, stál v čele školy v Sremských Karlovcích. Odchovanci Kyjevsko-Mohyljanské akademie založili v Srbsku i jiné školy. Mezi Srby, kteří studovali na Kyjevsko-Mohyljanské akademii, byli mistři malířství a sochařství.

Důležitým výsledkem ukrajinsko-srbských kontaktů bylo působení srbského romantismu v ukrajinské literatuře. Vzájemné vztahy dvou kultur se tak projeví ve ztvárnění obrazů a motivů srbského folkloru v dílech ukrajinských spisovatelů.

Ukrajinsko-chorvatské kulturní vztahy v 17.-18. a na začátku 19. století neměly systematický charakter, byly to pouze jednotlivé projevy vzájemného zájmu. Např. v 17.-18. století se k Chorvatům dostává Gramatika Meletije Smotryckého, kazatelské a bohoslovecké práce I. Haljatovského, L. Baranovyče, S. Polockého, díla F. Prokopovyče. První projevy vzájemných kulturních vztahů se objevují až od 30.-40. let 19. století. V té době se navazují aktivnější kontakty mezi ukrajinskými a chorvatskými vědci, kulturními činiteli, spisovateli. V jižním Chorvatsku pobýval I. Srezněvskyj, který tu zapsal národní písně, z nichž některé byly publikovány v chorvatských edicích.

I. Srezněvskyj, O. Bodjanskyj, V. Hryhorovyč, M. Murzykevyč se zasloužili o rozvoj ukrajinsko-rusko-bulharských kulturních kontaktů. Ukrajinští vědci také navázali bezprostřední kontakty s tvůrcem nové srbské kultury Karadžičem. I. Srezněvskyj byl v kontaktu i s činiteli chorvatského národního obrození, především s S. Vrazem i L. Gajem. V 19. století byla s Ukrajinou spojena činnost několika představitelů bulharské kultury. Největší bulharské kulturně vzdělávací centrum vzniklo v Oděse. V Oděském duchovním semináři získal vzdělání bulharský národní básník Dobri Čintulov (1822-1886). V studentském období napsal píseň *Stany, stany, junak balkansky* („Стани, стани, юнак балкански“), kterou oděští Bulhaři zpívali jako svou hymnu. Od r. 1863 žil v Oděse básník a publicista, národní hrdina bulharského národu Christo Botev (1848-1876). Do bulharštiny přeložil historické drama M. Kostomarovova *Kremucij Kord* („Кремуцій Корд“). Mezi ukrajinskými překladateli poezie Ch. Boteva byli P. Hrabovskij, V. Sosjura, P. Tyčyna, D. Pavlyčko, D. Bilouc a jiní.

Ukrajinsko-bulharské kulturní vztahy se zpestřují koncem 19.- počátkem 20. století. Na žádost bulharské vlády přijíždí do Sofie významný ukrajinský vědec M. Drahomanov (1841-1895). V letech 1889-1895 byl univerzitním profesorem. V tu samou dobu na Ukrajině pobýval významný bulharský historik-slavista M. Drynov (1838-1906), který v letech 1858-1861 žil v Kyjevě, navštěvoval Kyjevský duchovní seminář. Od r. 1873 byl profesorem slavistiky na Charkovské univerzitě, účastnil se práce historicko-filologického spolku Charkovské univerzity, v letech 1890-1897 byl dokonce v jeho vedení.

Nemalá zásluha v rozvoji společensko-politických, kulturních a literárních vztahů mezi Ukrajinou a jihoslovanskými zeměmi patří I. Frankovi. V jeho tvůrčí pozůstalosti jsou překlady z bulharštiny, mnohá pojednání o historii bulharské literatury, folkloru. Byl v kontaktu s bulharskými vědci a spisovateli I. Šišmanovem, L. Miletičem, S. Romanským, P. Todorovem. V práci *Historie ukrajinské literatury* (*Історія української літератури*) se I. Franko obrací k starobulharskému písemnictví, analyzuje tvorbu Klimenta Ochridského, Konstantina Preslavského, Bogosloviye a Šestodněv Ioanna Exarcha. I. Franko psal o srbské ústní lidové tvorbě. Na základě materiálů srbského a chorvatského folkloru vytvořil Franko originální dílo – Poému o bílé košilce (*Поєма про білу сорочку*). Je zde patrné mnohaleté Frankovo bádání o národním eposu a zkušenosti překladatele jihoslovanských národních písní. Na semináři Vatroslava Jagiče – významného chorvatského vědce – 28.

června 1893 ve Vídni obhájil doktorskou disertaci o středověkém románu Varlaam a Joasaf. Poté Jagić dále sledoval jeho vědeckou práci. *Kameník* byl uveřejňován v Archivu slovanské filologie, který Jagić vydával.

20. století se vyznačuje různorodým charakterem kontaktů Ukrajiny s jihoslovanskými zeměmi. V meziválečném dvacetiletí se ze srbštiny překládá do ukrajinštiny jen málo, také pod vlivem převratných společenských událostí. V letech 1920-1944 působila v Sofii Bulharsko-ukrajinská společnost založená profesorem I. Šišmanovem.

Kulturní vztahy se aktivizovaly až v poválečném období. Objevily se bulharské překlady děl M. Rylského, M. Bažana, A. Holovka, P. Voroňka, O. Hončara, M. Stelmacha, D. Pavlyčka, I. Drača, B. Olijnyka a dalších. V básnickém cyklu Rylského Jugoslávské náčrty (*Югославські нарисы*) najdeme řadu reminiscencí srbských lidových písní. Maxim Rylskij vystupoval jako badatel a překladatel srbského folkloru, kterým byl podle jeho slov doslova „očarován“. Mezi významné srbské překladatele děl ukrajinských klasiků a současných spisovatelů patří Desanka Maximovičová. Zabývala se především tvorbou I. Franka a Lesji Ukrajinky. V letech 1946-1948 vystupovaly v bývalé Jugoslávii Kyjevské dramatické divadlo I. Franka, Ukrajinský národní sbor pod vedením H. Verjovky, přední sólisté Kyjevského divadla opery a baletu. Rozšiřuje se výměna knih a periodických publikací. Dosud se úspěšně realizuje výměna filmů, výstavy uměleckých děl, výstupy hudebních a divadelních skupin. Bulharský, srbský a chorvatský jazyk je možné na Ukrajině studovat jak na odborné úrovni na ukrajinských vysokých školách, tak v jazykových kurzech.

Zajímavé a podnětné kontakty spojují Ukrajinu také s dalšími zeměmi. Je známo, že dcera anglosaského krále byla manželkou Vladimíra Monomacha. Ve 12. století byl v Kyjevě skotský klášter a kostel.

Na Rusi se ve 12. století rozšířil kult sv. Albana a Botulfa, které uctívali v Anglii. Výraznější zájem o Ukrajinu se znovu objevil až v 18. století. Kozácké války, činnost hejtmána Bohdana Chmelnyckého a Ivana Mazepy vyvolaly v Evropě velký zájem. Přední místo v historii **ukrajinsko-anglických** kulturních vztahů patří I. Frankovi. Právě on začal překládat Shakesperovy sonety. V letech 1882-1907 I. Franko přeložil 12 sonetů, které mají literárněhistorický, poznávací a umělecko-estetický význam. V Ukrajině 20.- 30. let minulého století se objevují překlady děl Ch. Dickense, H. Wellse, A. C. Doyle, R. Kiplinga, G. B. Shawa a J. Conrada. Popularizaci ukrajinské kultury napomáhá ukrajinská diaspora ve Velké Británii, společenská střediska, která neustále rozvíjejí uměleckou tvořivost svých členů.

Kulturní styky **Ukrajiny a Itálie** také sahají do dávné minulosti. K značnému rozvoji dochází po přijetí křesťanství v Ukrajině. V letech 1245-1247 italský diplomat Giovanni da Pian del Carpini navštívil Kyjevskou Rus. Od 13. století udržovaly italské městské republiky obchodní styky s územím dnešní Ukrajinou. Benátky a Janov měly své kolonie na Krymu (přístavy Kafa, Sudak atd.). Přes ukrajinská města, především Kyjev, vedly obchodní cesty, které spojovaly země Východu a Kavkazu s evropskými státy. Velké mezinárodní trhy se konaly v Kyjevě, Lvově, Lucku a Kamenci Podolském. Italské tematické se věnovala řada ukrajinských spisovatelů (Lesja Ukrajinka, M. Kocjubynskij, B. Hrinčenko, O. Oles, M. Bažan, L. Kostenko, I. Drač, B. Olijnyk atd.)

V r. 1952 zahájil svou činnost Spolek italsko-ukrajinského přátelství. V Římě funguje Ukrajinská katolická univerzita založená v r. 1963. V jejích archívech jsou uchovávány vzácné dokumenty, např. osobní pas rodiny významného ukrajinského historika Mychajla Hrušovského. Vedle budovy univerzity jsou umístěny busty I. Kotljarevského a M. Šaškevyče a velká mramorová socha T. Ševčenko. Ve Vatikánské knihovně se uchovávají cenné materiály, týkající se historie Ukrajiny, zejména dopis papeže Řehoře VII. kyjevskému knížeti Izjaslavovi z roku 1075.

V době Kyjevské Rusi se rychle rozvíjel obchod s **německými** městy. Úzké politické styky Rusi s německými státy se projevily především v dynastických vztazích. Syn kyjevského knížete Jaroslava se oženil se sestrou trevírského biskupa a jeho vnučka Jevpraksija si vzala německého císaře Jindřicha IV. Posílení německo-ukrajinských kulturně politických vztahů souvieselo i s tím, že se v Ukrajině uplatnilo tzv. magdeburské právo.

Důležitým faktem v ukrajinsko-německých kulturních stycích bylo také studium skladatele M. V. Lysenka na konzervatoři v Lipsku v letech 1867-1869. Později hrají důležitou roli vzdělávací instituce, např. Ukrajinská svobodná univerzita (USU), Ukrajinský technicko-hospodářský institut, oddělení tzv. Ukrajinské svobodné akademie věd aj.

Ukrajinsko-francouzské kulturní vztahy mají svůj počátek v 11. století. V r. 1048 francouzský král Jindřich I. vyslal do Kyjeva význačné poselstvo v čele s biskupem a ministrem. Jaroslav Moudrý souhlasil se sňatkem své dcery Anny s králem. Po smrti manžela (r. 1060) byla královna Anna regentkou svého neplnoletého syna Filipa. Později se stala komtesou. Založila klášter a kostel blízko Paříže. Do dnešní doby se zachovala listina Anny Jaroslavny z r. 1060 o založení kláštera, kde stála románská kaple. Nedaleko vchodu do kaple stojí Annina socha v životní velikosti. Na hlavě má korunu, v jedné ruce drží královské žezlo, v druhé model kostela. Na podstavci je nápis: Anna ruská, královna francouzská, zakladatelka chrámu.

Kulturní styky Ukrajiny s **národy kavkazské oblasti** jsou nejvíce patrné v kultuře, která získala světové uznání. Jedná se především o tvorbu T. Ševčenka, I. Franka, Lesji Ukrajinky, Šoty Rustaveliho, Nizámího Gandževího aj. Duchovní styky národů jsou rozsáhlejší, mají bohatou historii a jejich kořeny nacházíme v hluboké minulosti. Symbolem duchovní jednoty ukrajinského a gruzínského národa se stala tvorba básníka Davida Guramišvili (1705-1792), který téměř 30 let prožil v Mírhoroď u Poltavy. Věnoval se folkloru, pracoval s ruskými a ukrajinskými lidovými písněmi, jako první užil v gruzínské literatuře ukrajinské téma, ukazoval gruzínský a ukrajinský způsob života, přírodu Gruzie a Ukrajiny (poema *Veselé jaro*). Od poloviny 19. století se gruzínská veřejnost seznamuje s ukrajinskou dramatickou tvorbou a hudbou. Velký úspěch měla představení her I. Kotljarevského a H. Kvitky-Osnovjanenka, opery S. Hulaka-Artemovského *Záporožec za Dunajem* a M. Lysenka *Taras Bulba*. V arménštině byla vydána díla H. Skovorody, T. Ševčenka, I. Franka, Lesji Ukrajinky, M. Rylského, P. Tyčyny, J. Janovského, O. Hončara a I. Drače.

Silné byly vzájemné vztahy Ukrajiny a Arménie ve filmovém průmyslu. Ve 20.-30. letech tvůrčí pomoc při vytváření národních snímků arménských režisérů poskytly režiséři jiných studií, především I. Savčenko a V. Pudovkin. Velký vliv na utváření ideově-estetických principů arménského filmového umění měla tvorba významného režiséra a spisovatele O. Dovženka. Dlouhou dobu pracoval v Kyjevském studiu O. Dovženka geniální arménský režisér S. Paradžanov (1924-1990). Jeden z jeho prvních filmů, který obešel celý svět a proslavil nejen jméno režiséra, ale i ukrajinskou uměleckou školu, byl film *Stíny zapomenutých předků* (1965) („*Тіні забутих предків*“) na motivy novely M. Kocjubynského.

Kulturní styky Ukrajiny a Ázerbajdžánu jsou patrné především v literatuře. Na začátku 20. století začal v Baku svoji činnost spolek Osvěta T. H. Ševčenka, který propagoval ukrajinskou literaturu. V Ukrajině se vydávají překlady děl klasiků ázerbajdžánské literatury M. Fizuliho, Nizámího Gandževího, M. Ibrahimova. Značným přínosem pro výzkum staré ázerbajdžánské literatury byla práce orientalisty A. Krymského.

Ve 20. století roste množství překladů z ukrajinského jazyka do jazyků kavkazských národů a naopak. Divadla v Tbilisi, Jerevanu a jiných městech inscenují hry ukrajinských dramatiků M. Kulyše, I. Mykytenka, H. Kvitky-Osnovjanenka. Ve 40. letech ukrajinský skladatel J. Mejtus založil ázerbajdžánské hudební divadlo. Příkladem tvůrčí spolupráce umělců obou národů je opera *Lejli a Medžnun* zkomponovaná v r. 1946 J. Mejtusem a D. Ovezovym.

Vývoj **ukrajinsko-kanadských** kulturních vztahů je spojen především s historií ukrajinské emigrace do Kanady (r. 1991 se vzpomínalo stého výročí počátku masové emigrace Ukrajinců do Kanady). Rozlišujeme tři všeobecně uznávaná období imigračního procesu: od r. 1891 do začátku první světové války, meziválečné období a období po druhé světové válce. Prakticky od samého počátku emigrace Ukrajinci organizovali společenský a kulturní život. V jejich bydlištích se objevují ukrajinské názvy, zachovaly se ukrajinské tradice. Pro uspokojení kulturních potřeb byly organizovány vzdělávací skupiny, pěvecké sbory, orchestry, dramatické kroužky, spolky Osvěta atd. Centrem ukrajinského veřejného života se

stal Winnipeg a tento statut si zachoval v prvních dvou obdobích ukrajinské emigrace/imigrace. Ukrajinská imigrace měla a má rozhodující vliv na rozvoj ukrajinsko-kanadských literárních vztahů. Důležitou roli tu mají kanadská muzea. Např. v Edmontonu se nachází unikátní státní skanzen Vesnice ukrajinského kulturního dědictví, jehož expozice vytváří typickou ukrajinskou osadu v Albertě na počátku 20. století. Kromě toho největší kolekce starých ukrajinských etnografických materiálů je uchována v Kanadském muzeu civilizace (Ottawa) a Ukrajinském muzeu v Saskatoonu.

V Kanadě můžeme najít památníky I. Franka (1956, Winnipeg), T. Ševčenka (1961, Winnipeg), M. Šaškevyče (1961, Winnipeg), V. Stefanyka (1971, Edmonton), Lesji Ukrajinky (1975, Toronto, 1976 Saskatoon), Vladimíra Velikého (1987, Saskatoon), památník hladomoru (1983, Winnipeg).

Úzké vztahy a plodná spolupráce mezi výše uvedenými státy existuje i na vzdělávací úrovni. Kromě přípravy specialistů v oblasti jazyka a kultury uvedených zemí, se v jednotlivých státech učí jazyk, kultura a historie Ukrajiny, probíhá příprava kvalifikovaných lingvistů a historiků na vysokých školách prakticky všech slovanských zemí, a také v Německu, Maďarsku, Itálii, Francii, Velké Británii, Kanadě, USA, Austrálii. V České republice existuje ukrajinistika jako specializace na univerzitách v Praze, Brně a Olomouci. Kromě toho zde pracuje několik neziskových organizací, které si kladou za cíl uchovat a rozvíjet ukrajinskou kulturu v rámci evropské a české společnosti. Nejznámější a nejpočetnější je Ukrajinská iniciativa v České republice. V každé z uvedených zemí vycházejí různá periodika a také existují početná státní a občanská sdružení a spolky, které zachovávají ukrajinské tradice a kulturu za hranicemi Ukrajiny.

Doporučená literatura v ukrajinštině

Аксіоми для нащадків: українські імена у світовій науці: 36. нарисів. Львів, 1992.

Амірян С. *Вірмено-українські літературні зв'язки.* К., 1972

Бабляк М. *Економічні і культурно-релігійні зв'язки Русі і Польщі в X-XII ст.* In: Наукові записки Вінницького педагогічного інституту. 1944. Вип. I. С. 3–35.

Баканідзе О. *Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини.* К., 1984.

Варварцев Я. *Україна – Франція: Обмен научными и техническими знаниями (60-90-е годы XIX в.).* In: *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы:* Сб. научн. тр. Київ. 1990. С. 173–182.

Вервес Г. *Адам Міцкевич в українській літературі.* К., 1955.

Вервес Г. Т. Г. *Шевченко і Польща.* К., 1964.

Головко О. *До питання про початок міждержавних відносин Київської Русі й Польщі у X ст.* In: Український історичний журнал. 1983. № 6.

Гольберг М. *Іван Франко і українсько-сербські культурні взаємини.* Львів, 1991.

Гольберг М. *До історії українсько-сербсько-хорватських літературних взаємин у XIX ст.* In: Славистичний збірник. К., 1963.

Гординський Я. *Україна й Італія. Огляд взаємин до 1914 року.* In: Збірник заходознавства: У 2 т. Х.; К., 1930.

Дзюба І. *Україна і Росія.* In: Наука і суспільство. 1991. № 7.

Дзюба Е. *Переводческая деятельность воспитанников Киевской академии (XVIII в.).* In: *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы:* Сб. научн. тр. К., 1990. С. 53–73.

Захаржевська В. *Українсько-болгарські літературні взаємини XX ст.* К., 1989.

Зарубіжні українці. К., 1991. С. 170–172.

Історія Русів. К. 1991.

Історія українсько-російських літературних зв'язків: У 2 т. К., 1987.

Канцедал Л. *Петер Миклавець-Подравський і його внесок в українсько-словенські літературні взаємини.* In: *Слов'янське літературознавство і фольклористика.* 1991. Вип. 19.

Кирилюк Є. *Вук Караджич і українська культура.* К., 1978.

- Кирилюк Є. *Українсько-вірменські літературні взаємини*. In: Чуття єдиної родини. К., 1972
- Кирчів Р. *Український фольклор у старопольській літературі*. In: Славистичний збірник. К., 1963.
- Крип'якевич І. *Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.* К., 1963.
- Лещенко О. *Из истории связей Украины и Великобритании (конец XIX–начало XX в.)*. In: Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: Сборник научных трудов. К., 1990.
- Литаврин Г. *Древняя Русь, Болгария и Византия в IX–X вв.* In: IX Международный съезд славистов: история, культура, этнография и фольклор славянских народов. М., 1983. С. 71–73.
- Лозинський І. *Ярослав Гашик на Україні*. In: Жовтень. 1983. № 4.
- Медведев И. *Ренессансные тенденции поздневизантийской культуры*. In: Культура Византии XIII–первая половина XV в. М., 1991. С. 230–235.
- Мишанич О. *Література Закарпаття XVII–XVIII століть*. К., 1964.
- Мольнар М. *Словаки і українці*. Пряшів, 1965.
- Москаленко В. *Українсько-болгарські літературні та наукові зв'язки кінця XIX–початку XX ст.* К., 1987.
- Моторний В. *Відгомін діяльності „Руської трійці“ в чеській літературі*. In: Проблеми слов'янознавства. 1989. Вип. 39.
- Мушкудіані О. *З історії українсько-грузинських літературних взаємин XIX–поч. XX ст.* К., 1986;
- Овсійчук В. *Образотворче мистецтво Югославії*. К., 1983.
- Овчаренко Н. *Українсько-канадські літературні зв'язки*. К., 1984.
- Огієнко І. *Українська культура*. К., 1991.
- Пахальовська О. *Українсько-італійські літературні зв'язки XV–XX ст.* К., 1990.
- Пашенко Є. *Українське бароко в Сербії*. In: Всесвіт. 1977. № 12.
- Пашенко Є. *Фольклорні збірки Вука Караджича і порівняльне вивчення українських дум та сербськохорватських юнацьких пісень*. In: Народна творчість та етнографія. 1987. № 4.
- Перхавко В. *О торговых контактах Киева с Болгарией в IX–XI вв.* In: Проблемы социально-экономической истории феодальной России. М., 1984. С. 94–95.
- Радишевський Р. *Українсько-польські літературні зв'язки XVI–XVIII ст. в дослідженнях Івана Франка*. In: Іван Франко і світова культура. Кн. 2–3.
- Рыбаков Б. *Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.* М., 1982. С. 113–117.
- Розвиток прогресивної філософської думки російського, українського та білоруського народів у XVII–XVIII ст.* К., 1977.
- Руденко-Десняк О. *Східна діаспора: усвідомлення нової ролі*. In: Літературна Україна. 1992. 27 серп.
- Рудяков П. *Українсько-хорватські літературні взаємини у XIX–XX ст.* К., 1988.
- Сергійчук В. *Українці в імперії*. In: Культура і життя. 1992. 18 січ.
- Сергієнко Г. *Етапи формування і розвитку української нації*. In: Укр. іст. журн. 1985. № 10.
- Січинський Б. *Чужинці про Україну*. Львів, 1991.
- Сохань П. *Очерки истории украинско-болгарских связей*. К., 1976.
- Степовик Д. *Українсько-болгарські мистецькі зв'язки*. М., 1975.
- Україна і Польща в період феодалізму: 36. наук, праць*. К., 1991.
- Українська культура: Історія і сучасність*. Львів. Світ. 1994.
- Чіковані М. *Російські та українські фольклорні мотиви в творчості Давида Гурамішвілі*. In: Народна творчість та етнографія. 1963. № 3.
- Шабудько Ф. *Галицко-Волинское княжество и Тырновская Болгария на пути к политическому сотрудничеству в начале XIV в.* In: Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: Сборник научных трудов. К., 1990. С. 35–52.
- Шевченко Ф. П. *Грузины в Войске Запорожском*. In: Из истории украинско-грузинских связей. Тбилиси, 1968. Т. 1.
- Шевчук В. *Іван Франко в оцінках чеської критики кінця XIX–початку XX ст.* In: Іван Франко і світова культура. Кн. 1. С. 155–157.

Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. Мюнхен, 1971.

Ющук І. *Український струмінь в словенській поезії кінця XIX початку XX ст.* Ін: Слов'янське літературознавство і фольклористика. 1967. Вип. 3.

Ющук І. *Шевченко в сербській літературі.* 60–70-х рр. XIX ст. Ін: Питання літератури. К., 1982.

Jazyk – zrcadlo kultury

(Stopy představ o mytologických postavách v jazyce. Na frazeologickém materiálu běloruštiny, polštiny a češtiny)

Katerina Kedron

Úvod

Současná lingvistika hledá různé cesty k pozorování jazyka a odhalení mechanismů jeho fungování. Za relativně novou perspektivu jazykovědných výzkumů se považuje pozornější přihlídnutí k faktu těsného spojení a vzájemného vlivu jazyka a kultury národa, který jím mluví, tedy k tomu, že je jazyk fenoménem sociokulturním. Jednou z disciplín, která se věnuje této problematice je lingvokulturologie. Směr lingvokulturologických bádání předpokládá vyhledávání kulturních informací v jazyce, jejich odhalení a interpretaci (viz Telija 2004).

V následujícím textu se po krátkém teoretickém úvodu, který by měl sloužit jako úvod do problematiky výzkumu, zaměříme na lingvokulturologickou analýzu jazykových jevů, které můžeme pozorovat na teritoriu rozšíření tří příbuzných jazyků - běloruštiny, polštiny a češtiny. Na vybraném materiálu se pokusíme o analýzu jazyka v rovině frazeologické a odhalení stop představ o mytologických bytostech tří vyjmenovaných národů. Dále půjde o interpretaci těchto představ a zjištění, nakolik jsou rozdílné nebo shodné v určeném areálu tří slovanských jazyků: tedy sousedních kultur, ale i různých jazykových skupin (běloruština je jazyk východoslovanský, čeština a polština patří mezi jazyky západoslovanské).

Pro dosažení tohoto cíle použijeme metody tzv. strukturně-hnízdového porovnání,⁴¹ která spočívá v porovnání skupin frazeologismů zformovaných podle tematického příznaku. Strukturně-hnízdové porovnání předpokládá rozčlenění frazeologismu na komponenty a diachronický přístup při jejich analýze: taková analýza pomáhá nalézt „objektivní lingvo-geografickou informaci, která se kdysi stala základem obraznosti nějakého frazeologismu“ (Mokijenko 1999: 342).

Do středu pozornosti se v textu dostávají frazeologismy obsahující názvy mytologických bytostí a některé další frazémy těsně spojené s mytologií. Vzhledem k tomu, že je dané téma velmi široké, omezený rozsah nedovoluje poskytnout v této práci přehled o všech skupinách frazeologismů vystihujících dané téma. Níže se zabýváme pouze dvěma většími skupinami takových výrazů, a to frazémy obsahujícími názvy různých mytologických bytostí (s důrazem na ženské mytologické obrazy) a frazeologismy s komponenty používanými pro název *boha*. Za hranici naší pozornosti zůstala velká skupina frazeologismů s názvy *čerta* a postav spojených s biblickými texty a antickou literaturou. Závěry tohoto pojednání je proto nutné pokládat za předběžné, které je třeba doplnit a podložit dalším výzkumem.

I. Stopy kulturních představ v jazyce jako jazykovědný problém

V úvodu padla zmínka o uplatnění nového aspektu lingvistických výzkumů v jazykovědě, při nichž je jazyk chápán jako produkt určité kulturní společnosti. Samy o sobě nejsou ideje

⁴¹ Jde o jednu z metod (метод структурно-гнездового сопоставления) nabízených V. M. Mokijenkem (Mokijenko 1999).

těsného propojení jazyka a kultury nové: „Každá moderní teorie jazyka musí počítat s tím, že je jazyk společenský jev. Není tedy tato souvislost problematická v zásadě; problémem je rozsah a charakter této souvislosti“ (Skalička 2004: 812). Problém, který lze definovat tímto způsobem, se snaží řešit autoři nabízející koncepci představující jazyk jako specifický podklad, jenž je základem pro sebeidentifikaci lingvokulturní společnosti. (viz práce Wierzbicka, 1993, Telija, 1996, Bartmiński 1980, 1999, Bartmiński, Tokarski 1986 a řada dalších).

Jazyk jako objekt výzkumu tak povstává jako systém obsahující na různých strukturních rovinách soubor kulturních informací, které zdaleka ne vždy dokážeme odhalit bez hlubšího rozboru. Příčina nejasnosti a skrytí některých kulturních významů tkví v charakteru vývoje jazyka, během kterého jen máloco zaniká zcela beze stopy. Např. o slovní zásobě – nejvíce a nejrychleji proměnlivé části jazyka – Vladimír Skalička píše: „Slovník patří mezi jazykové jevy vývojově jednosměrné. Vyvíjí se neustále cestou rozmnožování svého materiálu – ztracení slov je jev řidší. Vše, co si společnost vydobývá, dostává i jméno. A tak z dobrého velkého slovníku kteréhokoli jazyka by bylo možné vyčistit celou jeho národní kulturu“ (Skalička 2004: 816). Můžeme tak hovořit o historické nebo kulturní paměti jazyka (Jakovleva 1998; Dobrodomov 2002; Nikolajeva 2002 aj.)⁴².

Proč je důležité věnovat se otázce kulturní paměti jazyka? Rozbor „zatemněných“, nejasných fenoménů v jazyce je důležitý: pomáhá odstranění mnohých otazníků jak v používání jazyka rodilými mluvčími, tak pro uživatele daného jazyka jako cizího⁴³. Můžeme tím také přispět k pochopení kulturního základu určitých jazykových jevů a v neposlední řadě upozornit na důležité prvky kultury dané společnosti. Současný jazyk zachovává velké množství elementů, které odkazují k náboženským obrazům jím mluvících národů. Přičemž, jak ukážeme níže, nejednou narážíme na střípky velmi starých náboženských představ. Uvědomujeme si to jen málokdy vzhledem k tomu, že je „nová“, transformovaná sémantika prvotních obrazů zcela jiná než původní. Výrazy archaické svým původem jsou mluvčímu blízké, protože jsou aktuální svými významy (srov. Mokijenko 2007).

II. Postavy z legend, pohádek a mýtů ve frazeologismech

Daná kapitola je věnovaná několika frazeologickým jednotkám, zejména těm, které obsahují komponenty-názvy ženských mytologických bytostí, a také několika dalších postav. Frazeologismy této skupiny jsou pro nás zajímavé tím, že mnohé z nich obsahují zmínky o velmi archaických představách.

Jedna z mytologických postav, se kterou se setkáme v běloruské frazeologii, je *Марка*. Toto jméno se vyskytuje ve výrazech *таўкаўца, хадзіць, блукаць, сноўдацца і пад. як Марка на пекле* „stále, bez přestávky se pohybovat, chodit tam a zpět“; *як Марку на пекле ганяць* „honit někoho z jednoho místa na druhé, různými směry“. Současný uživatel běloruštiny si sotva uvědomí, kdo je *Марка*, proč bloudíme jako Marka nebo honíme někoho jako Marku, možná si dokonce vybaví při vyslovení tohoto frazému ženu. Ve skutečnosti se jméno Marka vyskytující se v uvedených frazeologismech spojuje s obrazem mladíka, který se jmenoval *Марка Пякельны*. Podle dnes již zapomenuté pověsti to byl mladý muž, který cestoval po pekle na koni a s lítostí pozoroval různá trápení hříšníků, ale nemohl jim pomoci (Lepešav 2004: 432). Jeho neklidné, stálé a bezvýsledné putování se stalo základem pro vytvoření frazeologismů, a to nejenom v běloruštině, ale také v polštině, kde existuje ekvivalent zřejmě

⁴² Tomuto tématu se podrobněji věnujeme v (Kedron, 2008).

⁴³ Zajímavý příklad ne zcela jasného (i rodilému mluvčímu) rozdílu mezi dvěma podobnými slovy se uvádí v (Nikolajeva, 2002). Ruština používá dvě velice podobná slova *хотя* a *хоть* „aspoň, alespoň“. Rozdíl mezi nimi je velice nepatrný, těžko si ho uvědomují i rodilí mluvčí. Ovšem při analýze výskytu těchto dvou spojek v textech vychází najevo, že, i když se považují za zcela synonymické, nepoužívají se zcela náhodně a že mluvčí „nevědomky“ vybírá *хотя*, pokud jde o procesy, stavy nebo děje, které se odehrávají současně, paralelně, zatímco dává přednost *хоть*, pokud jde o nějaký dobře známý, stabilní jev (toto tvrzení se potvrzuje řadou příkladů). Takový stav věcí autorka článku odůvodňuje tím, že tato dvě slova mají rozdílný původ: *хотя* je podle svého původu přechodník, kdežto *хоть* se spojuje s formou imperativu *хоти* (od *хотети*): „Je samozřejmé, že přechodník i pro transformaci do spojky-částice zachovává schopnost spojovat události, které probíhají zároveň, slovo si tedy „pamatuje“ na svůj původ. Zatímco *хоть* „si pamatuje“ na svůj nepřechodníkový původ...“ (Nikolajeva, 2002: 34).

stejného původu tluc się jak marek po piekle ,nespat v noci, ponocovat; chodit tam a zpět znepokojen nějakým rozrušením‘, a také další frazém nocny marek ,o někom, kdo velmi pozdě chodí spát, kdo bdí v noci‘. Přes podobnost obrazů si všímáme sémantických rozdílů: význam ,ponocovat, nespát v noci‘ není znám běloruštině. V polštině se vlastní jméno Marek shoduje s významem dnes již archaického slova marek ,duše odsouzená k věčným trápením, trápící se duše‘ (srov. také pol. mara – ,vidina, přelud, duch‘, a běl. *мара* ,sen‘). Představa neklidného ducha, který nedokáže „usnout“ (umřít), se lehce spojuje s obrazem znepokojeného putujícího Marka.

Mezi ženskými postavami se v rozebíraných jazycích nejčastěji vyskytují čarodějnice. V běloruské frazeologii se pro tyto bytosti používá pouze název *ведзьма* (vědma) (i když existují další lexémy *чарадзейка*, *чараўніца*, *вядзьмарка*). Především je *ведзьма* ženským ztělesněním nečisté síly, z toho vyplývá používání frazémů s tímto komponentem pro pojmenování záporně hodnocené ženy, přičemž se tento negativní vztah nejčastěji vztahuje k zevnějšku ženy: *страшная як ведзьма кіеўская* ,ošklivá, škaredá, *ведзьма з лысае гары* ,nadávka‘. Analogii najdeme také v češtině, kde se používá jiný komponent - *čarodějnice*: *být rozčuchaná, ošklivá jako čarodějnice, jako stará čarodějnice* ,být neupravená, ošklivá‘, *stará čarodějnice* ,zlá, klevetivá, svárlivá, intrikující žena, zprav. starší (též v nadávce); stará žena, baba vůbec‘. V polštině se setkáváme s přirovnáním *jak czarownica* ,1. zle nebo tajemně; 2. zanedbaná, ošklivá žena‘ (zde se vyskytuje komponent *czarownica*, který je blízký českému *čarodějnice*).

Při prohlížení těchto frazeologismů naší pozornosti neujde, že atributy vědmy jsou tak č. *ošklivá, stará*, běl. *страшная*, což není překvapující. V běloruských výrazech ale narážíme na jiné ne zcela srozumitelné charakteristiky, jako jsou *кіеўская* ,kyjevská‘ a *з лысае гары* ,z lysé hory‘. Tyto výrazy nejenom zesilují expresivitu frazeologismů, ale také obsahují vzpomínku informace spojené s touto mytologickou postavou. *Лысая гора* je název kopce nebo hor, kam se slétaly nečisté síly (proto jsou takové kopce „lysé“ - nemají rostlinstvo). Komponent *кіеўская* se nejspíše nevztahuje k představě o škaredých obyvatelkách Kyjeva, nýbrž ke stejnému kořenu, jako frazém *ведзьма з лысае гары*: jedna ze známých tzv. lysých hor se nacházela právě nedaleko Kyjeva (Belaruskaja mifalohija, 2006: 295).

Z uvedeného je zřejmé, že frazeologismy s komponentem *ведзьма*, *czarownica*, *čarodějnice*, které se používají pro charakteristiku ženy, ji ve všech třech jazycích „odsuzují“, často za ošklivost, stárí, nevrlost nebo popisují celkově negativně. Pouze jeden polský frazeologismus – *sabat czarownic* ,přátelské setkání žen, dámská jízda‘ – má kladnou konotaci a tvoří zde výjimku.

Další velmi zajímavý obraz vyskytující se ve frazeologii odkazuje k podáním o vědmách. Dnes již zastaralý výraz *хутчэй ад ведзьмінага пива* dosl. rychleji než vědmino pivo ,velmi rychle‘ je nejspíše třeba spojit s jedním z běloruských podání, podle něhož vědmy, jež bydlely v bažinách, vařily pivo (tamtéž).

Nadpřirozené bytosti se dříve spojovaly s živly přírody, což se odrazilo ve všech třech jazycích. V běloruštině je třeba v té souvislosti zmínit další frazém s komponentem *ведзьма* - *чорт з ведзьмай жэніцца* dosl. čert s vědmou se žení ,bouřka, nečas‘. Odhadnout původ tohoto frazému není složité: vědma se jevila jako partnerka pro čerta a jako jeho pomocná, podle analogie se vztah této dvojice charakterizoval jako vztah muže a ženy, tak vznikl uvedený frazém. V polštině a češtině existují velmi podobné frazémy se stejným významem ,špatné a bouřlivé počasí‘: č. *někde je, jako když se všichni čerti žení*; pol. zast. *diabli się żenią*. V češtině kromě toho najdeme jednotky s jinými komponenty, které také vznikly z přesvědčení, že duchové můžou ovlivňovat počasí: *Krakonoš se kuklí*, *Rybrcoul se žení*.

Ještě jeden frazém, který obsahuje název čarodějnice, existuje ve všech třech jazycích. Zmínka o něm vyžaduje odstoupení od popisu frazémů vzniklých z domácích tradic. Jednotky č. *hon na čarodějnice*, bel. *паляванне на ведзьмаў*, pol. *polowanie na czarownice* odkazují k událostem spojeným s obdobím, když se inkvizicí prováděly popravy kacířů. Význam těchto kalků z angličtiny (witch-hunt) se charakterizuje posunutím významu do společensko-politické sféry: frazémy se používají ve vztahu k situaci kdy se kvůli nějakým společenským nebo politickým konfliktům za každou cenu hledají viníci (viz Lepešav 2004:

293). Ale v češtině se zachoval také frazeologismus *pálit čarodějnice* s původním významem ‚krutě a nenávistně někoho pronásledovat‘.

Dálší ženské obrazy najdeme v běloruských frazeologismech *раскудлачылася як расамаха* dosl. být rozčuchaná jako rasamacha ‚být rozčuchaná, neupravená‘, *паляндра ўчамярылася* dosl. paliandra se zakotvila ‚někde je bída a neštěstí‘ a nadávku *каб цябе мара ўзяла* dosl. ať si tě mara vezme ‚nadávka‘. Výraz *паляндра ўчамярылася* se zakládá na dvou komponentech, každý z nich je něčím neobvyklý. Ne každý současný Bělorus ví, že *Паляндра* je pohanská bohyně škody a smrti. Druhý komponent *учамярыцца* můžeme chápat jako ‚ustálila se, zakotvila se‘, ovšem nikde jinde, než v tomto frazeologismu ho nepotkáme. Dané sloveso vzniklo z podstatného jména *чамярыца*, což je název hořké jedovaté rostliny (čemeřice). Postava *Мары* vyskytující se ve výrazu *каб цябе мара ўзяла* je v běloruském folkloru známá jako bohyně s různými funkcemi, podle některých pověr *Мара* pronásleduje lidi, kteří spáchali nějaké zlo (Belaruskaja mifalohija, 303) (s čímž můžeme spojit i existující variantu s komponentem *чорт*: *каб цябе чорт узяў*). Pozornosti si zaslouží také obraz *расамахи* v prvním ze zmíněných frazeologismů, který se ne náhodně používá pouze ve vztahu k ženě. Zde nejspíše nejde o zvíře (*расамаха* - ‚rosomák‘), ale o mytologickou bytost – ženu, která zabila své dítě a utopila se. Podle mytologických představ byla neškodná a vypadala jako nahá žena s dlouhými rozpuštěnými vlasy (Vuhlik, 2008). Podobně i v češtině najdeme přirovnání ženy k zlé pohádkové *sani* (*koukat na někoho jako lítá, divá saň; vyřítit se na někoho jako lítá, divá saň*).

V běloruštině a češtině se krása nebo chování ženy může asociovat s půvabnou pohádkovou rusalkou, vílou (*валасы як у русалкі*, o ženě: ‚má krásné dlouhé vlasy‘, *бýt krásná jako víla* ‚být krásná, okouzlující‘, *vznášet se jako víla* ‚tančit n. kráčet lehce, plavně a elegantně‘. Ženskou krásu zdůrazňují také české frazémy *krásná jako Libuše*, *krásná jako princezna z pohádky*. Poslední jednotce se v polštině podobá frazém *księżniczka z bajki*, který se ale liší sémanticky: ‚(mladá) žena, která se chová povýšeně a pohrdavě‘.

Ještě jeden mytologický ženský obraz je někdy nepatrně přítomný ve frazeologických korpusech všech tří jazyků. V češtině máme frazém *přišla pro něho paní Zubatá* ‚zemřel‘. V dalších případech si ale již nemusíme uvědomovat přítomnost reliktních představ o *Zubaté* – personifikované smrti, ale doslovné přečtení následujících výrazů nám ji rýsuje. Srov. třeba v č. *být synem smrti* ‚být v smrtelném nebezpečí; být odsouzený k smrti‘, *hledět smrti do očí* ‚být ve velkém nebezpečí, být blízko smrti, zápasit se smrtí, bolestně umírat‘, v běl. *бледны, худы як смерць* dosl. bledý, hubený jako smrt – ‚velmi bledý, hubený‘, *глядзець смерці ў вочы, у твар* dosl. dívat se smrti do očí, do obličeje – ‚být ve velkém nebezpečí, být blízko smrti‘; v pol. *śmierć zajrzała komuś w oczy* dosl. smrt se podívala někomu do očí ‚někdo je v smrtelném nebezpečí‘, *wyrwać kogoś z objęć śmierci* dosl. vyrvat někoho z náručí smrti, zachránit někomu život‘. Je zajímavé, že i nové frazémy se vytvářejí v souladu s představami o smrti jako antropomorfní bytosti (např. polský výraz *wyglądać jak śmierć na urlopie* (dosl. vypadat jako smrt na dovolené – ‚vypadat špatně, jako nemocný‘).

III. Postava boha ve frazeologismech

Další skupina frazeologismů, které zde budou rozebírány, jsou frazémy odkazující k představám o bohu (bozích). Tyto velice frekventované výrazy si zaslouží zvláštní pozornost. Především je nutné se zmínit o jejich dvojí povaze spočívající v těsném spojení jak s biblickou tak s folklórní tradicí. Při analýze těchto jednotek se kamenem úrazu stává otázka, kde je hranice mezi představami pohanskými a křesťanskými.

Převážná většina frazeologismů, které bychom mohli začlenit do této skupiny, obsahují lexém *бог* (pol. *bóg* – č. *bůh*) (např. běl. *бог прыбраў каго, бог з табой, барані бог, бог пакараў, бог памілаваў, бог пакрыўдзіў, бог не пакрыўдзіў, не абдзяліў*). Na první pohled se zdá, že pracujeme s biblismy. Tuto část frazeologismů L. I. Stěpanova definuje jako „všechny frazeologické jednotky, které jsou přímo či nepřímě spojeny s texty Písma svatého (jak Starého, tak i

Nového zákona...)“ (Stěpanova, 2004: 38). Široký okruh jednotek, které by mohly odpovídat této definici, nabízí rozdělit na jádro a periferii, která je s biblickými texty spojena pouze nepřímo (tamtéž, 61). Kam ale začlenit výše vyjmenované běloruské frazémy? Je jasné, že nepatří k jádru frazeologismů-biblistů. Patří ale k periférii? Odpověď následuje níže.

V souladu s křesťanskou tradicí chápeme boha jako ‚nejvyšší spravedlivost, soudce‘, ‚kárajícího a odpouštějícího‘, ‚osud‘, ‚vševidoucího‘, ‚dárce‘, ‚ochránce‘ apod. Zdá se, že tomu odpovídají i frazeologismy s komponentem *бог* (zůstaňme zatím u běloruských jednotek): *дай бог ноги* dosl. dej bože nohy ‚někdo rychle utekl, nohy na ramena‘ *бог не накрыўдзіў, не абдзяліў* dosl. bůh neošdil, někdo je v něčem velmi nadaný (bůh jako dárce), *бог накараў* dosl. bůh pokáral, někdo velmi nešťastný, dostal se do úzkých, *бог намілаваў* dosl. bůh udělil milost, někdo se vyhnul něčemu zlému (bůh jako kárající a odpouštějící). Zdá se, že tyto frazémy jsou zcela v souladu s biblickým chápáním boha.

Pokud se zamyslíme nad výše uvedenými významy spojovanými se slovem *бůh*, pochopíme, že jsou ve stejné míře platné i pro mnohem dřívější, pohanské chápání boha (příp. bohů). Například význam *бůh* jako dárce je založený již v samotném slovu *бог* (*bóg – bůh*), které původně (dávno před tím, než se jím začal označovat bůh křesťanský), označovalo ‚ten, kdo obdarovává, dává blaho, bohatství a štěstí‘ (Mokijenko 2007: 200). Všimneme-li si frazémů *бог з табой* dosl. bůh je s tebou ‚výraz vyjadřující souhlas, smíření‘; *барані бог, не давядзі бог, не дай бога, няхай бог крые, ратуйе* dosl. chraň bože ‚výraz vyjadřující varování před něčím‘, zpozorujeme, že velmi připomínají zaklínadla, která by měla chránit před nebezpečím (což je v rozporu se zásadami křesťanství). Význam těchto výrazů a komunikativní situace, ve kterých se používají, v podstatě dodnes zachovávají ráz magických slovních formulí, jejichž vyslovení by mělo nějakým způsobem ovlivnit neязыkovou skutečnost (i když si to samozřejmě při jejich vyslovení neuvědomujeme).

Rozebereme několik dalších běloruských, polských a českých příkladů. Významy ‚bůh jako nejvyšší spravedlnost‘, ‚bůh jako soudce, kárající a odpouštějící‘ (mezi sebou těsně sepjaté) se odráží v polských frazémeh *bogu ducha winny, winien*, někdo nevinný, oběť, *ktos się boga nie boi*, někdo se chová amorálně a nestydí se za to, nebojí se trestu, *życ w bojaźni bożej*, žít bohobojně, v souladu s morálními normami. Podobné jednotky najdeme také v češtině nebo běloruštině (např. č. *bohu ducha vinný*, běl. *не богу душой не вінаваты, набойся бога, не гняві бога*). Stejný význam vyjadřují polské výrazy: *apelacja do samego Pana Boga*, stížnost, žádost, protest, který nemá šanci na kladné vyřízení, *iść do Pana Boga na skargę*, situace je beznadějná, nic už nemůže pomoci. Tyto výrazy mají ale zcela jiný ráz. Odráží se zde nový pohled na zmíněný biblický koncept: zde bůh dostává tvář úředníka, soudce jako součásti byrokratického mechanismu. Podstata boha se mění: jeho všemohoucnost a posvátnost se zpochybňuje a modifikuje v neschopnost, dovolávání se jeho spravedlivosti je marné.

Některé frazeologismy zachovávají mnohem starší pohledy. V lidových představách bůh a svatí, kteří žijí na nebi, vládnou takovým přírodním jevům, jako jsou bouřka, blesky apod. Odsud je č. *boží posel*, blesk, *Petr má sólo*, hřmí aj. (viz Stěpanova 2004, 42). Vnímání boha a jeho funkcí se navrstvuje na znalosti o místních pohanských božstvech (srov. viz výše asociaci špatného počasí s řáděním nečisté síly). Je například známo, že slovanský bůh Perun (Perunъ) byl bohem hromu a blesků, mimo jiné mohl kárat blesky. Některé frazeologismy obsahují vzpomínku buď na tuto informaci, nebo na samotného boha Peruna. V polštině existuje bože, *ty widzisz i nie grzmisz!*, vyjádření krajní nespokojenosti, rozhořčení. V polské frazeologii jsou dále výrazy *iść do pioruna*, odejít co nejrychleji a co nejdál, *niech cię dunder świsnie, świsnął*, nadávka vyjadřující hněv, pobouření (používají se jako nadávky), v běloruštině se setkáme s frazém *нярун яго ведае*, není známo, *даваць, даць перуноў каму*, velmi se na někoho zlobit, potrestat někoho, *каб цябе нярун трэснуў*, nadávka, prokletí. Tyto frazeologismy již neobsahují obraz boha, ale vzpomínku na staršího Peruna. Ve starém náboženství Bělorusů a Poláků Perun – bůh hromu a blesků – zastával velmi důležité místo. Říkalo se mu také Dundar – odsud *dunder* v polském frazeologismu. Mimo jiné mohl Perun zabít čerta bleskem (Vuhlik 2008). Odsud je frazém běl. *як чорт перад хмарай* – ‚neklidně, nervózně‘ vychází z této představy. Nebezpečím pro čerta je zde *хмара*, mrak, odkud by

mohly padat blesky - *пярэны*⁴⁴. Všimneme si, že v češtině frazémy s komponentem perun se téměř nevyskytují (snad na výjimku do *Pěruna*, které je ale známé pouze v některých regionech), což je nejspíše svědectvím toho, že zde kult Peruna nebyl tak rozšířen, jako u východních sousedů (i když existuje řada svědectví, že byl Perun dobře znám i na tomto teritoriu (viz Profant, M., Profantová, N. 2007)).

Při prohlédnutí jednotek s komponenty *бог* (*bóg* – *bůh*) především upozorujeme, že se v jejich obrazech snažíme boha „polidštit“. Jde přitom o proměnu opačné povahy, než té, kterou známe ze Svatého písma: „Řekl opět Bůh: Učiňme člověka k obrazu našemu, podle podobenství našeho“ (1. Kn. Mojž. 1, 6). V našich představách se snažíme bohu přidat rysy obyčejného člověka. To znamená, že není tak důležitá antropomorfická podoba boha, jako to, že se pokoušíme představu o něm co nejvíce zjednodušit, zařadit do všedního života. Z této snahy můžeme odvodit, že *bůh* je pro nás stále abstraktní představa, tajemno, přestože biblický text říká, že jsme stvořeni podle obrazu božího.

V podstatě lze tady mluvit o konceptuální metafoře „*bůh* je obyčejný člověk“⁴⁵. Na místě je uvést slova G. Lakoffa a M. Johnsona: „protože tak značné množství pro nás důležitých pojmů jsou buďto pojmy abstraktní, nebo nejsou v naší zkušenosti jasně vyhraněny (city, myšlenky, čas atd.), potřebujeme si k nim sjednat přístup pomocí jiných pojmů, jímž rozumíme jasněji (prostorová orientace, předměty atd.)“ (Lakoff, Johnson 2002, 131). *Bůh* je tak v jazyce chápán nejenom jako antropomorfická bytost, ale jako člověk se všemi jeho vlastnostmi a životními situacemi, do kterých se může dostat. Srov. další frazémy: č. *ani za živého boha* ‚zesiluje zápor, kategorické odmítání‘, *okrátat pána boha o čas* ‚lenošit, nestydatě zahálet‘, bel. *браць, ухانیць бога за барады* dosl. chytit boha za vousy ‚být dokonalý, bezúhonný‘, *божыя сляза* dosl. boží slza - ‚vodka, pálenka‘, pol. *chwycić Pana Boga za nogi* dosl. chytit Pána Boha za nohy - ‚být šťastný‘, *biore boga za świadka* dosl. беру boha za svědka ‚přisahám‘. Ve všech případech se bohu připisují antropomorfní příznaky nebo se vůči němu aplikují situace z běžného lidského života.

Koncept ‚*bůh*‘ je zajímavý i tím, že mu připisujeme nejenom lidské vlastnosti obecně, ale vlastnosti člověka-muže. Ve významech ‚*bůh* je otec‘, ‚*bůh* je nejvyšší vládce, král‘, ‚*bůh* je pán‘ se realizují mužské role. Ve frazeologii kromě uvedených nacházíme další funkci - ‚*bůh* je hospodář‘. Lze to pozorovat na synonymické řadě přirovnání s významem ‚v bezpečí‘, kde se zmíněné významy realizují: běl. *як у бога за печчу, за дзвярыма, над богавай страхой; як у бога за плячыма, як у бога за пазухай* (srov. *за бацькаваю галавою, за бацькавымі плячыма*) a jejich polské analogy pol. *jak u Pana Boga za piecem, jak u Pana Boga za drzwiami, jak u Pana Boga za plecami*; doplníme tuto řadu o běl. *у бога цяля, цялятка ўкраў, з’еў* ‚je horší, než ostatní, je za něco vinný‘, *богу ў вокны страляць, смаліць* / č. *střílet pánu bohu do oken* ‚střílet mimo cíl‘. Vidíme zde boha nejen jako otce a ochránce (což potvrzují i paralelní frazeologismy s komponentem otec (běl. *бацька*)), ale jako hospodáře, majitele nějakého obydlí (s okny, dveřmi, střechou) a dokonce dobytku (*у бога цяля, цялятка ўкраў, з’еў*). Je možné, že právě v tomto ztotožňování muže a boha se projevuje nejdůležitější podstata jiného konceptu v naivním obraze světa - konceptu ‚muž‘ (šlo by ovšem o obrácený poměr: muž jako *bůh*).

44 V současné běloruštině se běžně používá apelativum *пярэны* ve významu ‚ohlušující úder hromu, blesk‘.

45 Konceptuální metafory „strukturují obyčejný pojmový systém naší kultury odrážející se v našem běžném každodenním jazyce“ (Lakoff, Johnson 2002: 155).

Výše uvedený text se v krátkosti zabýval popisem mytologických představ v běloruském, polském a českém jazyce na materiálu frazeologie. Do středu naší pozornosti se dostala řada frazeologismů obsahujících komponenty – názvy mytologických bytostí. Jejich analýza ukázala, že se mnohé z nich spojují s konkrétními mytologickými představami a mohou nést skryté kulturní informace (např. chápání boha jako obyčejného člověka).

V případě běloruštiny, češtiny a polštiny jde o jazykový areál, který se vyznačuje přechodem od kultury východních Slovanů k západním. V procesu analýzy se objevily jak rozdíly, tak fakta svědčící o určitých shodách. Rozdílly se v jazycích projevují různé: a) v nepřítomnosti v jednom z jazyků frazémů s určitým komponentem (např. v polštině se nevyskytují jednotky s komponenty *rusalka*, *boginka*, které odpovídají č. *rusalka*, *víla* a běl. *русалка*); b) v sémantických odlišnostech formálně blízkých frazeologismů (např. běl. *маўжацця як Марка на некае* pol. *tluc się jak marek po piekle*); c) v rozdílném výběru komponentů ze synonymické řady označujících daný pojem (např. v běloruštině se používá pouze *ведзьма*, i když existují další výrazy, zatímco čeština a polština „dávají přednost“ lexémům č. *čarodějnice*, pol. *czarownica*, i když i v těchto jazycích existují *vědma*, *wiedźma* shodné s běloruským lexémem nejenom významově, ale i foneticky).

V rovině kulturologické lze říct, že velká část frazeologismů, a to v případě všech tří jazyků, nepochází z biblických textů nebo představ, ale z domácích pohanských mytologií nebo prokazují to, že se křesťanské koncepty silně prolínají s původními pohanskými. Mezi obrazy tří frazeologií objevujeme rozdíly spojené s lokálními rozdíly ve starých náboženstvích (např. české frazeologii je znám obraz Peruna hůře, než polské a běloruské; v běloruštině se setkáme s bohyněmi *Паляндра*, *Мара*, duchem *Расамаха*). Nacházíme ale mnoho společných rysů, které svědčí o určité komplementárnosti kultur daného areálu, i přes genetickou odlišnost běloruštiny. V té souvislosti je samozřejmě potřeba počítat s tím, že blízkost těchto jazyků je částečně dána vzhledem k tomu, že slovanské jazyky jsou mezi sebou spojené mnohem těsněji než jazyky jiných skupin a ty rysy, které jsme určili jako společné, budou propojovat daný areál s dalšími slovanskými kulturami. Ovšem vzhledem k tomu, že v převážné většině šlo o frazeologismy domácího původu, nemůžeme hovořit například o větší blízkosti západoslovanské polštiny a češtiny, než západoslovanské polštiny a východoslovanské běloruštiny. Mezi těmito dvojicemi by nejspíše mnohem větší blízkost prokázala bělorušтина-polština, i přestože je polština geneticky blíže češtině. Takový předběžný předpoklad ale vyžaduje řadu dalších výzkumů.

- Bartmiński, J. *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*. In: Językowy obraz świata. Lublin, 1999. s. 103–120.
- Bartmiński, J. *Założenia teoretyczne słownika. Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*. Wrocław, 1980. s. 7–36.
- Bartmiński, J., Tokarski, R. *Językowy obraz świata a spójność tekstu*. In: Teoria tekstu. Zbiór , studiów (red.) T. Dobrzyńska. Wrocław, 1986, , strony 65–81.
- Dobrodromov, I. G. *Ješče raz ob istoričeskoj pamjati v jazyke. Voprosy jazykoznanija*. 2002, Tom 2, strony 103–108.
- Jakovleva, E. S. *O ponjatii „kulturnaja pamjat“ v primenenii k semantike slova*. Voprosy jazykoznanija. 1998, Tom 3.
- Lepešav, I. Ja. *Etymalabičny slounik frazealahizmau*. Minsk : Belaruskaja encyklopedyja, 2004.
- Mokijenko, V. M. *O metodologii sopostavitelnogo issledovanija russkoj i německoj frazeologii*. Rossica Olomucensia, 2000. XXXVIII, část 2., s. 337–350.
- Morkovkin, V. V. *Opyt ideografičeskogo opisanija leksiki: analiz slov so značenijem vremeni*. Moskva, 1977.
- Nikolajeva, T. M. *„Sktytaja pamjat“ jazyka: popytka postanovki problemy*. Voprosy jazykoznanija 2002. Tom 4, str. 25–41.
- Profant, M., Profantová, N. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha: Libri, 2007.
- Saňko, S., (red.). *Belaruskaja mifalohija*. Minsk: Belarus, 2006.
- Skalička, V. *Vztah vývoje jazyka k vývoji společnosti*. Souborné dílo. Praha: Karolinum, 2004, sv. II.
- Telija, V. N. *Kulturno-jazykovaja kompetencija: jejo vysokaja verojatnost' i glubokaja sokrovennost' v jedinicach frazeologičeskogo sostava jazyka*. Moskva, 2004.
- Telija, V. N. *Russkaja frazeologija*. Moskva, 1996.
- Vaňková, I., Nebeská, I., Saicová Římalová, L., Šlédrová, J. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum, 2005.
- Wierzbick a, A. *Semantika, kultra i poznaniye: oščelovečeskije ponjatija v kulturospecifičnych kontekstach*. Thesis. 1993, č. 3, s. 185–206.

Štěpení srbochorvatštiny

Pavel Krejčí

Srbochorvatština (a tudíž i jazyky, které se jako spisovné konstituovaly v důsledku jejího rozpadu) geneticky náleží do *jižní skupiny slovanských jazyků* – územně i počtem obyvatel nejmenší, ale počtem spisovných jazyků nejpestřejší slovanské jazykové skupiny. Na území cca **356 tis. km²** (rozloha srovnatelná s velikostí dnešního Německa) se v současnosti nachází sedm slovanských státních útvarů, v nichž se hovoří šesti až sedmi úředními slovanskými jazyky: **srbsky** (Republika Srbsko, Republika Černá Hora, Bosna a Hercegovina; srbština je ale také jedním ze dvou úředních jazyků Republiky Kosovo,⁴⁶ která je svým charakterem albánská, tudíž neslovanská), **černohorsky** (Republika Černá Hora), **chorvatsky** (Republika Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Republika Černá Hora), **bosensky** (Bosna a Hercegovina, Republika Černá Hora), **slovinsky** (Republika Slovinsko), **makedonsky** (Republika Makedonie) a **bulharsky** (Republika Bulharsko). Celkový počet mluvčích těchto jazyků je v uvedených zemích přibližně **27 miliónů**. Pro nejvíce mluvčích je mateřským jazykem *srbština* (српски језик/srpski jezik, asi 9,5 mil.), *bulharština* (български език, asi 7 mil.) a *chorvatština* (hrvatski jezik, asi 5 mil.). *Bosensky* (bosanski/bošnjački jezik) hovoří přibližně 2 mil. osob, *slovinsky* (slovenski jezik) rovněž a *makedonsky* (македонски јазик) pak asi 1,5 mil. jižních Slovanů. Nejnižší počet mluvčích deklaruje jako svůj mateřský jazyk *černohorština* (црногорски језик/crnogorski jezik, asi 140 tis., tj. asi jedna pětina obyvatel Černé Hory, oficiální údaj z roku 2003).

I. Srbochorvatština – úvodní informace (Gaj, Karadžić, nářeční situace)

Jako srbochorvatština se označoval spisovný jazyk Srbů, Chorvatů, Bosňáků a Černohorců, resp. úřední jazyk v bývalých jugoslávských republikách Srbsku, Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Černé Hoře. Z hlediska současného počtu obyvatel by dnes měla asi **16,5 mil. mluvčích**, obývajících prostor o rozloze necelých **200 tis. km²**. Snaha vytvořit společný jazyk pro Srby a Chorvaty úzce souvisí s romantickými dějinami národněobrozovacích procesů na Balkáně, především s představami tzv. ilyristů v čele s **Ljudevitem Gajem** (1809–1872). Zástupci obou národů společně ji poprvé deklarovali na neformální schůzce ve Vídni roku 1850. Bylo to v době, kdy jak Srbové, tak Chorvati hledali moderní a jednotnou tvář pro svůj spisovný jazyk. Spisovný jazyk Srbů měl do té doby podobu směsi církevní slovanštiny s ruskými a srbskými prvky a se skutečnou, živou mluvenou srbštinou neměl mnoho společného. Až radikální reforma **Vuka Stefanoviće Karadžiće** (1787–1864) tento stav změnila. Vukova zásada „piš, jak mluvíš“ dlouho narážela na odpor zejména konzervativní srbské pravoslavné církve a inteligence z řad jihohuňských Srbů, kteří v jeho reformních snahách viděli útok na kulturní tradice Srbů a „vulgarizaci“ jazyka. Oporu pro svou reformu hledal Vuk v lidové poezii, v níž viděl ryzí národní srbštinu, tedy to, co se mělo stát – v souladu s romantickými představami tehdejší doby – základem pro novodobý srbský spisovný jazyk přístupný širokým národním masám. Za základ pro svou novou srbštinu zvolil takové

⁴⁶ **Republika Kosovo**, jejíž samostatnost vyhlásili kosovští Albánci v únoru 2008, byla dosud (srpen 2009) uznána jen asi 60 státy světa. Republika Srbsko, od níž se odštěpila, však kosovskou nezávislost přirozeně neuznává, v srbské ústavě stále figuruje jako **Autonomní oblast Kosovo a Metohie** (Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija).

II. Chorvatština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století

Chorvatština byla ve svých dřevních dobách zapisována *hlaholici* a její podoba byla směsí čakavských nářečních prvků a církevní slovanštiny. Ve 12. století se objevuje *cyrilice* a až ve 14. století *latinka*. To zapříčinilo, že tzv. církevněslovanské období chorvatštiny spjaté s hlaholským písemnictvím ustupuje už koncem 15. století. Než se objevili Osmani, vyvíjel se chorvatský jazyk vcelku organicky, vývoj směřoval k vytvoření takové reprezentativní podoby chorvatštiny, která by se opírala o čakavská, resp. čakavsko-štokavská nářečí, event. s příměsí kajkavských prvků. Po obsazení prakticky celého Balkánského poloostrova osmanskou říší a po téměř kompletním pádu chorvatských zemí (osmanská vítězství 1493 v bitvě na Krbavském poli, resp. 1526 v bitvě u Mohače) do osmanského područí došlo k rozsáhlým pohybům obyvatel Balkánu (tedy i Srbů a Chorvatů) a tím k podstatné změně nářeční mapy západního a středního Balkánu, tj. srbsko-chorvatského jazykového prostoru. Politické rozkouskování chorvatských zemí (různé části pod nadvládou osmanské říše, habsburské říše a Benátské republiky, Dubrovník s okolím tvořil samostatnou Dubrovnickou republiku) způsobilo, že každé z chorvatských nářečních území si postupně rozvíjelo své písemnictví, svou literaturu. Koncem 15. a především během 16. a 17. století se v Dubrovniku a dalších dalmátských centrech rozvinula bohatá renesanční a později barokní literatura. Ta dubrovnická měla štokavský charakter, díla ze severnějších částí Dalmácie vycházela z čakavštiny. Období dubrovnické renesance se nazývá zlatým věkem chorvatské literatury. Z nejdůležitějších autorů dubrovnické „líně“ zmiňme **Šiška Menčetiće**, **Đoreho Držiće** a **Marina Držiće**, z období baroka pak **Junije Palmotiće** a především **Ivana Gunduliće**, z čakavské literatury stojí za to zmínit **Marka Maruliće**, **Hanibala Luciće** nebo **Petra Zoraniće**. Kajkavská literatura se výrazněji projevuje až v 17. století v dílech **Petra Zrinského** a **Frana Krsta Frankopana** (ta jsou však z nářečního hlediska spíše hybridního charakteru) nebo v náboženských textech **Juraje Habdeliće**. Po dubrovnické renesanční a barokní literatuře byla další štokavskou tvorbou díla **Filipa Grabovce** a **Andriji Kačiće Miošiće**, kteří psali vlasteneckou epiku podle vzoru lidových epických písní, a to ikavskou štokavštinou (A. Kačić Miošić: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1756–59). Jejich díla byla ve druhé polovině 18. století mezi lidem velmi populární. Ve Slavonii se rozvíjí ikavskoštokavská tvorba v kruzích chorvatských jezuitů a františkánů (představitelé **Matija Petar Katančić**, **Antun Kanižlić**, **Matija Antun Reljković** aj.), která se opírá o starší ikavskočakavskou a ikavskoštokavskou tvorbu. S tím souvisí i jazykovědná činnost **Blaže Tadijanoviće** (*Svašta pomalo*, 1761), **M. A. Reljkoviće** (*Nova slavonska i nimačka grammatika*, 1767) nebo **Marijana Lanosoviće** (*Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, 1778). Kajkavsko-štokavskou vazbu

⁴⁷ Základní nářeční dělení srbsko-chorvatského jazykového území sleduje výskyt různých tázacích zájmen, odpovídajících českému co? – jejich podoba je buďto *što?šta?*, *ča?* nebo *kaj?*; podle toho rozlišujeme *štokavská*, *čakavská* a *kajkavská* nářečí. Novoštokavská nářečí jsou základem jak pro spisovnou srštinu, tak i pro chorvatštinu, v 90. letech minulého století oficiálně deklarovanou bosenštinu a rovněž v roce 2007 ústavně zakotvenou černohorštinu. Jejich další dělení je podle střídnice za praslovanskou samohlásku jať (y) – buď hovoříme o *ekavské*, *(i)jekavské* nebo *ikavské* podobě (modely: *mleko* – *dete* – *pevati x mlijeko* – *dijete* – *pjevati x mliko* – *dite* – *pivati*). Štokavská nářečí, kterými hovoří Chorvati a Bosňáci, jsou přitom buď ijekavská nebo ikavská (ekavská pouze okrajově v severní Slavonii), štokavská nářečí, kterými hovoří Srbové, jsou ekavská nebo ijekavská. Černohorci hovoří pouze ijekavskou štokavštinou. Z toho plyne, že v žádném případě nelze zjednodušeně tvrdit, že pro rozlišení chorvatštiny od srštiny je příznakový pouze výskyt ijekavské výslovnosti. Spíše by se dalo říci, že naopak ekavština je zřetelný příznak spisovné srštiny. Čakavská nářečí mají rovněž ekavskou, jekavskou nebo ikavskou variantu a jsou výhradně chorvatská, kajkavská nářečí jsou pouze ekavská, takže tato okolnost není pro jejich další klasifikaci určující, a jsou rovněž výhradně chorvatská, byť svým charakterem organicky spojují prostor chorvatského národního jazyka se slovinským. Pokud jde o spisovné varianty, tak spisovná chorvatština je důsledně ijekavská, stejně tak i spisovná bosenština a nejnověji deklarovaná spisovná černohorština. Spisovná sršтина může mít ekavskou nebo ijekavskou podobu, přednost se přitom dává ekavštině, což historicky souvisí s tím, že toto nářečí je nejrozšířenější ve vlastním Srbsku, včetně hlavního města Bělehradu a kulturně i hospodářsky nejrozvinutější části Srbska Vojvodiny. Pokud jde o psanou podobu srštiny (resp. černohorštiny), je v Srbsku oficiální cyrilice (oficiální používání latinky je upraveno dalšími zákony), zatímco v Černé Hoře je postavení cyrilice i latinky rovnoprávné. Chorvatština i bosenština používají výhradně latinku.

dokumentuje významný latinsko-chorvatsko-německo-maďarský slovník (*Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, 1742) **Franja Sušnika** a **Andriji Jambrešiće** a o stoupajícím vlivu kajkavské oblasti svědčí též latinsko-chorvatsko-německý slovník (*Dictionarium latino-illyricum et germanicum*) **Adama Patačiče** z poslední čtvrtiny 18. století. Nebyl však bohužel nikdy vydán, takže nemohl mít významnější vliv na rozvoj jazyka. I přesto se kajkavština stává významným prostředkem kulturního života na „svém“ území, tj. v Záhřebu a jeho okolí. Potvrzují to kupříkladu komedie **Tituše Brezovačkého**. Do 19. století vstupují jako nejprestižnější chorvatské jazykové útvary ikavská štokavština a kajkavština.

III. Chorvatština – stručný přehled vývoje v 19. století (ilyrismus, Vídeňská dohoda)

Ijekavská štokavština byla v tomto ohledu spíše marginálním jevem. Změnu však přinesl **Ljudevit Gaj** – sám původně kajkavec – a jeho obrozenské snahy o národní, a tedy i jazykové sjednocení celého jihoslovanského prostoru. K získání jiných jihoslovanských národů pro tuto myšlenku zvolil Gaj jméno starého balkánského kmene Ilyrů. Sjednocení Jihoslované se měli nazývat Ilyrové a Gajovo hnutí se začalo nazývat **ilyrské**. Výchozím dílem ilyristů je Gajova *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaša* (1830, přeprac. *Pravopisaz*, 1835). Další významní činitelé ilyrského hnutí jsou především štokavec **Vjekoslav Babukić** (*Ilirska slovnica*, 1854) a čakavec **Antun Mažuranić** (*Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*, 1839; *Slovnica hrvatska*, 1859). Toto hnutí, třebaže se snažilo být nadchorvatským, zůstalo nakonec jen specifickou chorvatskou podobou národněobrozovacích procesů, které proběhly u všech politicky nesamostatných slovanských národů. Na oltář nadchorvatského ilyrismu byl Gaj jako jeho hlavní představitel ochoten položit celý dosavadní organický vývoj vlastního spisovného jazyka, a to tím, že kvůli potřebě jazykového sblížení se Srby začal pro Chorvaty prosazovat ijekavskou štokavštinu, kterou pro Srby logicky zvolil **Vuk Karadžić**. Jinak řečeno, ilyrskému ideálu sjednocení všech jižních Slovanů podřídili ilyristé i chorvatské národní zájmy. Jejich široká národněobrozovací a kulturně-vzdělávací činnost jdoucí ijekavskoštokavským směrem nakonec připojila kajkavský Záhřeb s jeho okolím štokavskému kulturnímu prostoru, takže se chorvatský spisovný jazyk začal ubírat ilyrskou, tedy ijekavskoštokavskou cestou.

Vídeňská dohoda (Bečki književni dogovor, 1850)

Oporu tomu dala tzv. vídeňská dohoda z roku 1850, na níž bylo přítomno pět chorvatských ilyristů (**Ivan Kukuljević Sakcinski**, **Ivan Mažuranić**, **Vinko Pacel**, **Stjepan Pejaković** a **Dimitrija Demeter**), srbští filologové **Vuk Stefanović Karadžić** a **Đura Daničić** a významný slovinský filolog **Fran Miklošič**. Na schůzce však nebyli ani **Ljudevit Gaj**, ani jeho blízký společník, přední ilyristický jazykovědec **Vjekoslav Babukić** – oba se k závěrům schůzky stavěli značně rezervovaně. Dohoda zněla, že za spisovný jazyk Chorvatů i Srbů by se mělo povýšit jedno z existujících nářečí, že by mělo mít ijekavskou výslovnost, neboť ta byla nejrozšířenější, a že pravopis by měl co nejvíce odrážet skutečnou výslovnost. Nejsilnější vliv měl **Vuk Karadžić**.

Druhá polovina 19. století (filologické školy, Daničić, Jagić, vukovci)

Bezprostředně po této schůzce se na poli chorvatštiny nic významného nedělo, třetí čtvrtina 19. století byla ve znamení vlivu tzv. záhřebské filologické školy, jejímž předchůdcem byl Gaj a jeho ilyristé a v jehož stopách pokračovali především gramatik **Adolfo Veber Tkalčević** (*Skladnja*, 1859) a lexikograf slovenského původu **Bogoslav Šulek** (*Njemačko-hrvatski rječnik*, 1860, *Rječnik znanstvenoga nazivlja*, 1875). ZFŠ obhajovala stávající morfonologický (etymologický) pravopis, typická byla též obhajoba koncovky *-h* v genitivu plurálu (př. *bez ženah* – proto se jim též říkalo „ahavci“; dnešní chorvatština má Gpl. *-a*). Opozice představovaná zadarským (dalmátským) okruhem **Anteho Kuzmaniće** (ikavskoštokavský model), rijeckou filologickou školou v čele s **Franem Kurelcem** (purismus, archaizace, prosazování

některých čakavských prvků) nebo kajkavizačními snahami **Ignace Kristijanoviće** (ještě z první poloviny 19. století) neměla z různých důvodů příliš šancí na úspěch. V poslední čtvrtině 19. století, poté, co se Karadžićova reforma naplno prosadila v Srbsku, se jeho věhlas rozšířil přes počáteční nedůvěru i do Chorvatska. V té době se skupina mladých chorvatských jazykovědců, odchovaných záhřebskou filologickou školou a shromážděných kolem významné slavistické osobnosti **Vatroslava Jagiće** (1838–1923, působil především ve Vídni), rozhodla vytvořit spisovnou podobu chorvatštiny na základě Karadžićových závěrů (odtud název „vukovci“). **Đura Daničić** (1825–1882), spolu s Vukem nejvýznamnější propagátor a kodifikátor novodobé spisovné srbštiny, jenž v té době pracoval na nedávno založené Jihoslovenské akademii věd a umění v Záhřebu (JAZU, zal. 1867), měl hlavní zásluhu na vydávání *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (od 1880, dokončen až 1976), v němž však zcela opomíjel čakavské a kajkavské lexikální bohatství chorvatštiny a svůj slovník opíral fakticky jen o Karadžićův *Srpski rječnik* a srbskou literaturu 19. století (chorvatská byla zastoupena jen velmi slabě). Podle Karadžiće a Daničiće byl postupně vytvořen *Hrvatski pravopis* (**Ivan Broz**, 1892, od 1904 vydáván **Dragutinem Boraničem**), kterým Chorvati dostali fonetický pravopis, **Tomislav Maretić** (1854–1938) vypracoval rozsáhlou *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899, později ještě 1931 a 1963) a **Ivan Broz** s **Franjem Ivekovićem** zpracovali *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901). Třebaže se sám Jagić neztotožňoval bezvýhradně s pohledy vukovců, nemohl zabránit tomu, aby tito chorvatští jazykovědci, fakticky představitelé „Daničićovy školy“, nezískali rozhodující vliv na další osudy reprezentativní podoby chorvatského jazyka. Svými přelomovými díly, odborně velmi kvalitně zpracovanými, dali Chorvatům potřebnou teoretickou bázi, o kterou se spisovná chorvatština opírá prakticky dodnes. Blízkost spisovných podob srbštiny a chorvatštiny byla tedy dána tím, že zmínění chorvatští lingvisté „vukovci“ programově pracovali na tom, aby se spisovná chorvatština opírala o stejnou nářeční bázi, na jaké vystavěl moderní spisovnou srbštinu Vuk Karadžić. Přísně odborné jazykovědné hledisko zde ne zcela právem převážilo nad ostatními, spíše mimolingvistickými faktory, jako je faktor kulturněhistorický a národněidentifikační. Jednoty však stejně nebylo dosaženo: Srbové kvůli silnému vlivu svého kulturně-politického centra – ekavského Bělehradu – a větší části vlastního Srbska ijekavskou podobu nakonec nepřijali, pod vlivem strukturně prakticky shodných, leč ekavských šumadijsko-vojvodinských nářečí, zasahujících centrální oblasti Srbska a větší část Vojvodiny, se přiklonili k ekavské štokavštině.

IV. Srbština – stručný přehled vývoje do počátku 19. století

Srbština měla značně odlišnou historii, podobající se spíše vývoji východoslovanských jazyků. Památky středověkého a pozdějšího písemnictví (legendy, epicko-historické texty, kroniky, apod.) jsou psány zprvu srbskou redakcí církevní slovanštiny, později nazývanou jazykem „srbskoslovanským“ (*srpskoslovenski jezik*). Počátkem 18. století se do Srbska prostřednictvím školních, obřadních, historických a též beletristických knih dostává silně rusifikovaná církevní slovanština (de facto její ruská redakce), která se na chvíli jako „ruskoslovanský“ jazyk (*ruskoslovenski jezik*) stává mezi vzdělanými Srby oficiálním jazykem (patrně je to např. v textech **Zahariji Orfelina** nebo **Jovana Rajiće**). Je třeba poznamenat, že tento krok se ve světle pozdějšího vývoje jeví jako zbytečný „krok stranou“ ve vývoji spisovné srbštiny. V poslední třetině 18. století se neudržitelnost nesrozumitelného ruskoslovanského jazyka projevuje v čím dál vyšším stupni jeho srbizace a vzniklý hybrid dostává označení „slovan-skosrbský“ jazyk (*slavenoserbski jezik*). První výraznou osobností, která se postavila konzervativnímu pojmání spisovného jazyka (udržovanému především srbskou pravoslavnou církví), byl **Dositej Obradović** (1739–1811), jenž se snažil propojit kulturní rozvoj Srbů s vývojem v západní Evropě. Druhá polovina 18. století je ve znamení hledání moderní podoby srbského jazyka, což je patrné v dílech tehdejších srbských tvůrců – **Milovana Vidakoviće**, **Lukijana Mušického** nebo **Jovana Steriji Popoviće**. Zřejmé je směřování k lidové podobě srbštiny.

V. Srbsština – stručný přehled vývoje v 19. století (Karadžić, Daničić)

Obrat nastává až počátkem 19. století, a to zejména díky dvěma významným filologům té doby: Slovinci **Jerneji Kopitarovi**, jenž byl v kontaktu i s naším Josefem Dobrovským, „otcem slavistiky“, a srbskému všestrannému filologovi-samoukovi **Vuku Stefanovići Karadžićovi**. Karadžić se zprvu od Kopitara učil vědecké práci a pilně sbíral srbské lidové písně. Pro vývoj a kodifikaci moderní spisovné srbsštiny mají význam jeho gramatika (*Pismenica srpskoga jezika, po govoru prostoga naroda napisana*, 1814) a slovník (*Srpski rječnik*, 1818, rozšíř. 1852), který obsahoval též doplněnou a opravenou srbskou gramatiku a celý byl již psán novým, tzv. Vukovým pravopisem. Karadžić přeložil do mluvené srbsštiny *Nový zákon* a vytvořil nový pravopis, který opřel o zásadu „piš, jak mluvíš“. Stal se zakladatelem moderní srbské literatury. Za základ moderního spisovného srbského jazyka zvolil východohercegiovské (ijekavskoštokavské) nářečí, kterým podle jeho chápání hovořilo nejvíce Srbů (štokavštinu chápal jako ryze srbské nářečí, Chorvatům „nechával“ pouze čakavštinu, jelikož kajkavštinu pojímal jako dialekt slovinštiny). Vukova reforma narazila na odpor především v církevních kruzích a mezi intelektuály z řad vojvodinských Srbů (tzv. Prečanů), kterým se přičila „vulgarizace“ a „folklorizace“ spisovné srbsštiny. Jeho návrh srbského spisovného jazyka nakonec nebyl přijat zcela – ve vlastním Srbsku se totiž rozvinula literatura psaná východní, ekavskoštokavskou variantou srbsštiny, která v něm teritoriálně převládá. Jeho koncepce našla zastánce a následovníky u chorvatských ilyristů a zejména tzv. vukovců. Ilyristy sblížoval s Karadžićem předpoklad, že Srbové a Chorvati jsou dvě větve jednoho národa. Ilyristé z toho však vyvozovali, že by se tudíž Srbové a Chorvati neměli dělit, ale měli by přijmout společné, „ilyrské“ národní vědomí, aby žádný z těchto „kmenů“ neměl pocit, že je tím druhým omezován nebo dokonce asimilován poté, co by přijal jeho jméno. Tato chorvatská „ilyrská“ představa byla ve svých cílech upřímně nechorvatská, přesněji nadchorvatská, Karadžićova představa „Srbů všech tří vyznání“ naopak jasně naznačovala, že případné spojení Srbů a Chorvatů by mělo proběhnout pod srbským jménem, neboť štokavsky hovořící Chorvati koneckonců „jsou Srbové“, podobně jako rovněž štokavské muslimské obyvatelstvo Balkánu (viz *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, tj. *Srbi svi i svuda*, 1849). Vukův obrovský význam pro konstituci moderní spisovné srbsštiny potvrdili srbsští a černohorští (zčásti však i chorvatští) autoři, kteří štokavštinu přijali jako svůj vyjadřovací jazyk (romantici **Sima Milutinović Sarajlija**, **Petar II. Petrović Njegoš**, **Branko Radičević**, **Jovan Jovanović Zmaj**, **Laza Kostić** aj., v období realismu především **Svetozar Marković**). Oficiálně byla v Srbském knížectví Vukova srbsština přijata roku **1868**. V jeho díle pokračoval **Đura Daničić** (*Rat za srpski jezik i pravopis*, 1847, *Mala srpska gramatika*, 1850, *Srpska sintaksa*, 1858, *Istorija oblika srpskog jezika*, 1874, překlad *Starého zákona*) a v první polovině 20. století především **Aleksandar Belić** (1876–1960, *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, 1923) a rovněž Chorvat **Tomislav Maretić** (*Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1899, 1931, 1963).

VI. Srbochorvatština – vývoj ve 20. století (období NDH, Novosadská dohoda)

A dostáváme se opět k srbochorvatštině. Ta měla odbornou půdu připravenou již z období před vznikem společného jihoslovanského státu – Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, od 1929 Jugoslávského království. Byly to výše zmiňované práce V. S. Karadžiće, Đ. Daničiće, A. Beliće, T. Maretiće, I. Broze a F. Ivekoviće. Na chorvatské straně přišel s novým pravopisem **Dragutin Boranić** (*Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1921, *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, 1934), kterým nahradil starší pravopis Brozův, třebaže v zásadě pokračoval jeho směrem. Výrazný odklon od srbochorvatského proudu přineslo u Chorvatů období druhé světové války a zejména existence Nezávislého státu Chorvatsko. Ustašovský režim Anteho Paveliće své ultranacionalistické názory promítal i do jazyka, což se projevilo v důsledném

uplatňování nového jazykového zákona (*Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu*, 1941). Více nebo méně podobný duch odrážely též tehdejší publikace *Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika* (Petar Guberina a Kruno Krstić, 1940, reprint 1977 v Mohuči /Mainz/), *Koriensko pisanje* (Adolf Bratoljub Klaić, 1942), *Hrvatski pravopis* (Franjo Cipra a A. B. Klaić, 1944, reprint 1992 jako *Hrvatski korijenski pravopis*) a *Nacrt hrvatske slovnice I. Glasovi i oblici u poviestnom razvoju* (Blaž Jurišić, 1944). Po druhé světové válce se otázka spisovné podoby jazyka Srbů, Chorvatů, Černošců a muslimských obyvatel Bosny a Hercegoviny řešila znovu, avšak tentokrát již pod diktátem Titovy ideologie – komunismu s důležitým národním, jugoslávským akcentem („bratstvo i jedinstvo svih jugoslavenskih naroda“).

Novosadská dohoda (Novosadski dogovor, 1954)

Zatímco Ústava Federativní lidové republiky Jugoslávie z roku 1946 byla ještě tvořena ve čtyřech jazycích (srbsky, chorvatsky, slovinsky a makedonsky), již necelou dekádu poté (a přibližně sto let po tzv. vídeňské dohodě) došlo k novému setkání srbských a chorvatských jazykovědců, aby se „s konečnou platností“ vyřešila otázka, jestli Srbové a Chorvati hovoří dvěma rozličnými jazykovými standardy, anebo jestli hovoří pouze variantami jednoho společného spisovného jazyka – srbochorvatštiny. Schůzka proběhla v roce 1954 v Novém Sadu. Organizovala ji Matice srbská. Cílem bylo konstatovat nutnost sjednotit srbský a chorvatský pravopis a taktéž odbornou terminologii, čili fakticky potřebu vytvořit jeden spisovný jazyk pro obyvatelstvo tehdejší Srbské lidové republiky, Chorvatské lidové republiky, Lidové republiky Bosny a Hercegoviny a Lidové republiky Černé Hory. V anketě časopisu *Letopis Matice srpske*, která schůzce předcházela,⁴⁸ se mj. objevovaly návrhy na to, aby se Chorvati zřekli ijekavské výslovnosti a Srbové na oplátku cyrilského písma. Nebyly však přijaty žádnou ze stran. Nakonec byla potřeba jednoty potvrzena, není nutné připomínat, že o nějaké otevřenější diskusi nemohlo být v podmínkách komunistického režimu padesátých let ani řeči, takže chorvatské argumenty proti vnucované jednotě ani nemohly být jednoznačně a jasně vyjádřeny (hrozily politické represe).⁴⁹ Závěry schůzky bychom mohli volně interpretovat takto: 1) jazyk Chorvatů, Srbů a Černošců je jeden jazyk, takže i spisovný jazyk, který se vyvinul okolo dvou center, Bělehradu a Záhřebu, je jediný, ale s dvěma výslovnostními variantami: ekavskou a ijekavskou; 2) v případě označování takového jazyka při oficiálních příležitostech je vždy nutno vyjádřit obě složky (srbskou i chorvatskou), a používat tedy názvů *srpskohrvatski* nebo *hrvatskosrpski* či *srpski ili hrvatski* nebo *hrvatski ili srpski*; 3) obě výslovnostní varianty jsou rovnoprávné; 4) oba používané grafické systémy – latinka i cyrilice – jsou rovnoprávné; 5) v uvedeném duchu je potřeba vytvořit příruční slovník srbochorvatského/chorvatosrbského jazyka (*srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik*), terminologické slovníky a společný pravopis. Práce na společném výkladovém slovníku zahájily jak Matice srbská, tak i Matice chorvatská. V Novém Sadu měl vyjít v cyrilici a ekavsky, v Záhřebu naopak v latince a ijekavsky. Jinak se mělo jednat obsahově o zcela identické slovníky. Ve stejném duchu vyšly nejprve v roce 1960 nové pravopisné příručky (*Pravopis hrvatskosrpskoga/srpskohrvatskoga književnog jezika*). Rozdílné výrazy byly označeny nikoliv jako chorvatské, event. srbské varianty, nýbrž jako „dublety“, bez bližšího rozlišení. Ironií osudu je, že tento tzv. novosadský pravopis alespoň v této podobě chorvatské „dublety“ přiznával; předchozí práce Maretiće a spol. z přelomu století se opíraly výhradně o srštinu (kupř. i v akcentuaci). Na tzv. novosadském pravopisu spolupracovali ze srbské strany Mihailo Stevanović (1903–1991), z chorvatské Ljudevit Jonke (1907–1979). Poněkud jinak dopadly práce na slovníku. Srbský *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* vyšel v plánovaných šesti svazcích (1967–1976), kdežto chorvatský *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* se dočkal pouze prvních dvou svazků do písmene K. Po jejich kritice odbornou kroatistickou obcí Matice chorvatská na vydání dalších dílů rezignovala.

48 V podstatě se jedná o tutéž anketu, kterou se v roce 1912 dotazoval srbský literární kritik a historik Jovan Skerlić.

49 Patronát nad schůzkou měl tehdejší ministr vnitra FLRJ, Srb Aleksandar Ranković.

VII. Chorvatština – vývoj od konce 60. let 20. století do současnosti

Politické rozvolnění druhé poloviny 60. let, ale také nespokojenost významné části chorvatské odborné a kulturní veřejnosti s postavením chorvatského jazyka ve federativní, avšak komunisty a Titem centrálně řízené Jugoslávii vyústily v **Deklaraci o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka** (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, březen 1967). Jejím hlavním cílem bylo dosažení úpravy Ústavy SFRJ v tom smyslu, aby bylo jednoznačně patrné, že v Jugoslávii jsou čtyři konstitutivní jazyky: srbský, chorvatský, slovinský a makedonský. Deklaraci podepsalo mnoho chorvatských kulturních i vědeckých institucí (univerzitní pracoviště, Matice chorvatská, sdružení spisovatelů, aj.) a reakce na ni byla očekávaná: začal hon na „chorvatský nacionalismus“. Dá se říci, že deklarace byla jedním z impulsů propuknutí tzv. chorvatského jara (1970–1971), které znamenalo vzepětí chorvatského národního uvědomění proti vnucované jednotě, za níž Chorvaté často viděli srbskou asimilační politiku. Vedoucí političtí činitelé SFRJ opět ostře zakročili – koncem roku 1971 bylo na zasedání ÚV SKJ rozhodnuto o výměně vedení Chorvatské socialistické republiky a o zákazu Matice chorvatské. Zlikvidován byl náklad příručky **Stjepana Babiće, Božidara Finky a Milana Moguše** *Hrvatski pravopis* (1971, vyšel ve fototypním vydání v Londýně, v SFRJ byl zakázán; viz dále). Přes tuto politickou šikanu byl však již proces rozkladu uměle udržované „jednotné“ srbochorvatštiny zahájen. Důležitým kulturně-politickým podnětem pro to bylo zpětvzetí podpisu pod Novosadskou dohodou ze strany Matice chorvatské, Chorvatské filologické společnosti, Jazykovědného ústavu JAZU a Společnosti spisovatelů Chorvatska, k němuž došlo ještě v roce 1971. Rozpadem Jugoslávie a vyhlášením chorvatské samostatnosti (1991) další existence srbochorvatštiny jako výrazu národní a jazykové jednoty Srbů a Chorvatů definitivně ztratila smysl. Nová Ústava Republiky Chorvatsko už v roce 1990 definovala úřední jazyk jako chorvatský, s oficiálním písmem latinkou. Došlo k vydávání dříve zakázaných jazykových příruček (*Hrvatski pravopis* z r. 1971, tzv. londonac, 1996) a k tvorbě nových nebo inovovaných (kolektivní *Hrvatska gramatika*, 1995, navazující na *Gramatiku hrvatskoga književnog jezika*, 1990, resp. *Priručnu gramatiku hrvatskoga književnog jezika*, 1979, *Praktična hrvatska gramatika* **Dragutina Raguže**, 1997, *Rječnik hrvatskoga jezika* **Vladimira Aniće**, 1991, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* **Vladimira Brodnjaka**, 1991, kolektivní *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, 1991, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika* **Milana Moguše**, 1993, aj.). Též během éry Franja Tuđmana docházelo k politizaci jazykových otázek, avšak v opačném gardu – aby bylo dosaženo co největšího odlišení od srbštiny, sahalí někteří horliví národovci především v lexikálním plánu k nesmyslným a chorvatštinu v konečném efektu poškozujícím krokům, jako například násilnému zavádění archaismů nebo necitlivému vytváření neologismů, které měly nahradit „srbismy“, jimiž byly mnohdy výrazy internacionálního (latinsko-řeckého) původu. Toto puristické období však mají Chorvaté již za sebou a situace se tam v tomto směru počátkem nového tisíciletí uklidnila.⁵⁰ Chorvatští jazykovědci nyní hledají odpovědi na otázky, proč bylo období chorvatsko-srbských jazykových „námluv“ v posledních přibližně 150 letech takové, jaké bylo, a co to pro Chorvaty a chorvatský jazyk znamená dnes.

VIII. Srbština – vývoj od počátku 90. let 20. století do současnosti

Srbská strana se musela poněkud déle vzpamatovávat ze zániku srbochorvatštiny, se kterou se Srbové ztotožnili mnohem více než Chorvaté – je to pochopitelné, neboť podoba srbo-

⁵⁰ Ve 20. století lze hovořit o třech vrcholech chorvatského jazykového purismu: 1. období druhé světové války a Nezávislého státu Chorvatsko (NDH, cca 1940–1945), 2. období po Deklaraci (cca 1967–1971) a období po vyhlášení samostatnosti Chorvatské republiky (cca 1991–2000).

chorvatštiny byla velmi často výrazně srbská – viz např. české učebnice „srbochorvatštiny“ (*Srbocharvatština pro jazykové školy I. a II.*, *Srbocharvatština pro samouky*, *Srbocharvatšská konverzace*), které byly v podstatě učebnicemi srbské, takže pro dnešní výuku chorvatštiny jsou zcela nepoužitelné (nemluvě o především v prvním titulu silném ideologickém nánosu, který je druhým důvodem jejich nepoužitelnosti, a to i pro výuku srbské). Ústava Republiky Srbsko v rámci SFRJ z r. 1990 obsahuje v čl. 8 sdělení, že úředním jazykem v Srbsku je „srpskohrvatski jezik“ psaný cyrilicí; latinku lze užít jen v případech stanovených zákonem. Srbský jazyk je poprvé zmiňován až v zákonu o úředním používání jazyka a písem z r. 1991 („U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi srpskohrvatski jezik, koji se, kada predstavlja srpski jezički izraz, ekavski ili ijekavski, naziva i srpskim jezikom“). Ústava nově konstituované Svazové republiky Jugoslávie z r. 1992 hovoří již jen o srbském jazyce ekavské i ijekavské výslovnosti („srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora“). Podobně činí Ústava Republiky Černá Hora z r. 1992, jejíž čl. 9 hovoří o srbském jazyce, ovšem pouze ijekavské výslovnosti. Na rozdíl od srbské ústavy konstatuje rovněž rovnoprávnost cyrilice a latinky („U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora. Ravnopravno je ćirilčno i latinično pismo“). V roce 1996 byla v SANU vydána brožura *Slovo o srbském jazyce* (*Slovo o srpskom jeziku*), značně nacionalisticky laděný spis. Pod jeho vlivem byl v červnu 1996 připraven zákon o úředním jazyce (vstoupil v platnost od 1997), podle něhož je úřední jazyk srbský, ekavské varianty výslovnosti a psaný cyrilicí (ijekavská srbsčina je tedy dle tohoto zákona neoficiální!).⁵¹ Tímto aktem byla definitivně ukončena tzv. novosadská éra, zákon byl navíc v rozporu s literou Ústavy SRJ. V Ustavující listině státního společenství Srbsko a Černá Hora z ledna 2003 se jazyková otázka raději vůbec neřeší. Nová ústava samostatné Republiky Srbsko z listopadu 2006 v čl. 10 uvádí jako úřední jazyk srbsčinu zapisovanou cyrilicí („U Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćirilčno pismo“). Otázka fonetické varianty tedy explicitně řešena není. Úřední použití latinky (a také jiných jazyků) se tradičně upravuje zákonem, v souladu s Ústavou. Srbsčina je vedle albánštiny uznána za úřední jazyk nejnověji též v nezávislém Kosovu (Ústava Republiky Kosovo z června 2008, čl. 5: 1. Službeni jezici u Republici Kosovo su albanski i srpski jezik).

IX. Bosenština

Otázka bosenského spisovného jazyka zasahuje jak srbsčinu, tak i chorvatštinu. Jeho podoba má stejný základ jako srbsčina a chorvatština – štokavštinu s ijekavskou výslovností postavenou na východohercegovských nářečích. Odlišnosti hledá především v lexikální rovině, kde se od srbské i chorvatštiny snaží odlišit vyšší frekvencí výrazů tureckého, arabského nebo perského původu, které jsou do bosenského jazyka často uměle včleňovány. Původní idea byla, že se jako „bosenský“ (bosanski) označí jazyk všech obyvatel Bosny a Hercegoviny, bez ohledu na národní příslušnost. Tato myšlenka byla ale již v samém zárodku odsouzena k neúspěchu. V době vypjatých nacionalismů na všech stranách bylo nemyslitelné, aby se chorvatští a srbské obyvatelé Bosny a Hercegoviny zřekli svého chorvatského, resp. srbského jazyka a zcela bezdůvodně přijali „bosenštinu“, kterou prosazovala především muslimská část obyvatel BaH – Bosňáci. Název tak zůstal v podstatě jen pro označení jazykového standardu Bosňáků. Zčásti nedořešeno zůstává jméno jazyka – bosanski (č. bosenský, angl. Bosnian – odvozeno od toponyma Bosna), nebo bošnjački (č. bosňácký, angl. Bosniak – odvozeno od etnonyma Bošnjak)? Sami Bosňáci (v dobách Jugoslávie označováni jako Muslimové, sch. Muslimani) mají v této věci jasno – preferují první možnost, dokládají to mj. i názvy zásadních jazykovědných příruček jako *Bosanski jezik* (1991, 1998) a *Pravopis bosanskog jezika* (1996) Senahida Haliloviće, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku Aliji Isakoviće* (1992), *Gramatika bosanskoga jezika Dževada Jahiće*, *Senahida Haliloviće* a

⁵¹ Pokusy odstranit fonetický dualismus byly vládnoucí klikou Srbské republiky v Bosně a Hercegovině učiněny již na podzim 1993, a to snahou o oficializaci pouze ekavské varianty, avšak nebyly podpořeny ani v samotném Srbsku. Otázka fonetického dualismu je v každém případě otázkou aktuální. Připomeňme, že ekavská výslovnost je typická pouze pro Srbsko. Srbové v Bosně a Hercegovině, v Chorvatsku i celá Černá Hora (bez ohledu na to, jak kdo tam svůj jazyk nazývá) hovoří ijekavsky.

Ismaila Paliće (2000) nebo Frazeologija bosanskoga jezika Ilijase Tanoviće (2000), hovoří se o tom i v *Chartě o bosenském jazyce (Povelja o bosanskom jeziku, 2002)*. Srbové a Chorvati se naopak svorně přiklání k pojmenování *bošnjački*, neboť z hlediska utvoření toto adjektivum nedvojsmyslně odkazuje na Bosňáky, tedy jediný národ Bosny a Hercegoviny, který svůj jazyk takto označuje. Syntagma „bosenský jazyk“ se poprvé vyskytlo v díle **Konstantina Filozofa** *Skazanie izjavljeno o pismenah* (přelom 14./15. století). První novodobý pokus pojmenovat souhrnně jazyk obyvatel Bosny a Hercegoviny jako bosenský byl učiněn již rakousko-uherskou správou – od 1. 1. 1879 se do praxe uvádí označení *bosanski zemaljski jezik*, ale také *srpsko-hrvatski a hrvatsko-srpski jezik*. V roce 1880 se objevuje první mluvnicе tohoto jazyka, jejímž autorem je **Fran Vuletić** (*Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*). Tato publikace byla vydávána vícekrát, avšak od r. 1911 již nese název *Gramatika srpsko-hrvatskoga jezika*. Horlivým propagátorem bosenství byl c. a k. ministr financí a správce Bosny a Hercegoviny v letech 1882–1903 **Benjamin Kállay**, Maďar, který tím sledoval politický cíl otupit srbský a chorvatský nacionalismus v BaH a rozmělnit jej podporou bosenského zemského patriotismu. Nařízením Zemské vlády Bosny a Hercegoviny z října 1907 byl úřední název tzv. zemského jazyka (*Landessprache*) v Bosně a Hercegovině změněn na srbsko-chorvatský, resp. chorvatsko-srbský, avšak vlivem jisté ustálenosti názvu *bosanski* vydala zmíněná vláda koncem listopadu 1907 nové nařízení, podle kterého se v rámci autonomních institucí umožňuje i nadále používat pro úřední jazyk termín „bosenský“. V té době vyšel v Bitole (tehdy osmanská říše, dnes Republika Makedonie) ještě *Tursko-bosanski rječnik* (1912), jehož autorem byl **Ahmed Kulender**.⁵² Po vytvoření Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, jehož součástí se stala i Bosna a Hercegovina, se již otázka tzv. bosenského jazyka nenastolovala. Bosenský jazyk se dočkal mezinárodního uznání až během mírových dohod z Daytonu a Paříže v r. 1995. V Ústavě Bosny a Hercegoviny jsou deklarovány tři jazyky: srbština (ekavské výslovnosti, používající cyrilici), chorvatština a bosenština (oba ijekavské výslovnosti, používající latinku). Pokud jde o jednotlivé entity (Federaci Bosny a Hercegoviny a Srbskou republiku), novelizovaná právní úprava zní: „Amandman XXIX: (1) Službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik. Službena pisma su latinica i ćirilica. Amandman LXXI: (1) Službeni jezici Republike Srpske su: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda. Službena pisma su ćirilica i latinica.“ Kodifikace bosenštiny je v každém případě velmi obtížná – neorientální jazykové prvky jsou fakticky srbské, chorvatské nebo společné oběma (všem třem) jazykům. Nářeční báze pro spisovný jazyk je stejná jako u chorvatštiny a srbštiny – novoštokavština ijekavské výslovnosti postavená na východohercegovských nářečích.⁵³ Sami Bosňáci s ohledem na území, kde žijí, hovoří někde spíše „chorvatsky“, jinde spíše „srbsky“. Neustálenost normy je patrná například v publicistice.

X. Černohorština

Jedním z problémů srbské jazykovědy v uplynulých cca 15 letech byly snahy konstituovat jazykový standard Černé Hory jako samostatný černohorský standardní jazyk, který je jiný než srbský standardní jazyk. Tyto snahy měly jednoznačně politický základ a jsou spojeny především se jménem profesora literatury **Vojislava Nikčevića** (1935–2007; *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije, sv. 1 – 1993, sv. 2 – 1997, Pravopis crnogorskog jezika, 1997, Gramatika crnogorskog jezika, 2001*). Lze se setkat i s umírněnějším stanoviskem, které sice nezpochybňuje existenci černohorského spisovného jazyka (ze sociolingvistického hlediska), avšak vnímá ho jen jako čtvrtý „politický“ jazyk jediného,

52 Jako první slovník turecko-bosenský vůbec se uvádí Potur Šahidija (1631), který napsal bosenský alhamijado-báseník Muhamed Hevajia Uskufija. Starší praxi označování jazyků podle regionální příslušnosti jeho nositelů však nemůžeme zcela bezvýhradně transponovat do současnosti, tehdy se nejednalo o zavedené jazykovědné termíny a v označování nepanovala jednotnota. Teprve na základě lingvistické analýzy těchto dialektů jsme schopni odhalit potenciální vazby a propojení na současné jazyky.

53 Tato skutečnost je mnohdy radikálními zastánci bosenského jazyka interpretována tak, že to byli naopak Srbové a Chorvati, kteří si Vukem, resp. Gajem přisvojili autentické bošnjačské nářečí a začali je vydávat za srbské, resp. ilyrské. Tento názor, byť samozřejmě příliš tendenční a nepřesný, jen dokresluje složitou jazykovou situaci prostoru bývalého srbochorvatského jazyka.

vukovského, novoštokavského „lingvistického“ jazyka⁵⁴ (vedle bosenštiny, chorvatštiny a srbsštiny). Promoce dalšího nového jihoslovanského spisovného jazyka vyvrcholila ve formulaci nové Ústavy Republiky Černé Hory z října 2007, v jejímž čl. 13 se říká, že úředním jazykem je černohorština, avšak zároveň se tam dodává, že v úředním styku lze používat i srbsštinu, bosenštinu, albánštinu a chorvatštinu („Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik. Ćirilično i latinično pismo su ravnopravni. U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik“). Zatím posledním počinem z dílny tvůrců černohorského jazyka je pravopisná příručka (*Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika /pravopisni rječnik/,* 2009), na niž pracoval rozsáhlý autorský kolektiv a jejíž vydání bylo zcela v režii a na zakázku černohorské vlády. Na jejím základě se černohorština stává jediným jazykem z prostoru bývalé srbochorvatštiny, který rozšířil hláskový a grafický fond bývalé srbochorvatštiny o další položky – palatální souhlásky [š] a [ž], psané **ś**, **ž** (lat.), resp. **ć**, (cyr.). Kritiku svévolného a neodborného postupu konstituování tzv. černohorského jazyka opřenou o odborné lingvistické, literárněvědné a historické argumenty vyslovily v publikaci *Srpski jezik između istine i obmane* (2006) **Jelica Stojanovićová** a **Draga Bojovićová**.⁵⁵

XI. Závěr

Srbochorvatština tedy zmizela jako úřední jazyk, zůstala součástí jednoho historického období stejně jako její hlavní pozdější politická patronka – Jugoslávie. Jako lingvistická veličina však objektivně existuje, byť se pro ni dnes hledá nějaké jiné, neutrální pojmenování. Z lingvogenetického hlediska představuje jeden jazyk, který má v současnosti dvě až čtyři standardní (národní) varianty (politické jazyky). Zatímco o srbské a chorvatské se víceméně nepochybuje (už v dobách srbochorvatštiny de facto existovaly jako její východní, resp. západní varianta), nad oprávněností bosenské (bosňácké) varianty již mnozí lingvisté váhají více. Černohorské jazykové dobrodružství, u jehož zrodu stálo několik nadšenců-nelingvistů, však mnozí odpovědní jazykovědci nemohou vnímat jako standardní proces konstituce nového spisovného jazyka (byť si uvědomují, že takový proces není jen stroze lingvistickou záležitostí). Vzhledem k mimořádně silné oficiální podpoře ze strany současné černohorské politické reprezentace je však zřejmé, že minimálně v geografických a politických příručkách se černohorština uvádět bude (a už se také uvádí). Otázkou – a jistě ne jedinou – ale třeba zůstává, zda se někdy černohorština s bosenštinou dostanou do zahraničních univerzitních studijních programů, aniž by pohled na bizarní čtyřjedinost nástupců srbochorvatštiny vyvolával shovívavé úsměvy.

54 Pro jehož označení se zvláště koncem 20. století vedly spory a vymýšlela se nejrůznější, pokud možno neutrální označení, jako např. srednjojužnoslavenski dijasistem, standardna novoštokavština, b/h/s jezik apod. Nevhodnost pojmenování srpskohrvatski jezik v současnosti vychází především z rozdílných dějinných procesů, kulturních tradic a rozdílů a ne nevýznamnou roli tu sehrávají i politické vášně.

55 Poněkud nepřehlednou situaci v Černé Hoře dokresluje i to, že během posledního sčítání obyvatelstva z r. 2003 podle údajů černohorského Statistického úřadu deklarovalo jen 22 % obyvatelstva jako svůj mateřský jazyk **černohorštinu**, zatímco k **srbsštině** se přihlásilo 63,5 % obyvatel, **bosenštinu** uvedlo **5,5 %** respondentů. Za Černohorce se ale označilo 43,2 % populace, k Srbům se hlásilo 32 % obyvatel, k Bosňákům, resp. k Muslimům pak 7,8 %, resp. 4 % obyvatelstva Černé Hory. Chorvatů bylo podle sčítání 1,1 %, **chorvatštinu** ale zaškrtno jen **0,5 %**; jediné černohorští Albánci mají oba poměry v zásadě vyrovnané – 5 % populace, **5,3 %** hovořících **albánsky** (cit. dle http://sr.wikipedia.org/wiki/Ljpha_Topa, 31.08.2009).

Doporučená studijní literatura:

- Banac, I. *Hrvatsko jezično pitanje*. Zagreb: Mladost, 1991.
- Barić, E, Lončarić, Mijo et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Halilović, S. *Bosanski jezik*. Sarajevo: Biblioteka Ključanin – Bosanski krug, 1991.
- Kačić, M. *Croatian and Serbian. Delusions and Distortions*. Zagreb: Novi most, 1997.
- Лашкова, Лили. *Сърбо-хърватска граматика (сърбски, хърватски, босненски)*. София: ЕМАС, 2001.
- Lončarić, M. a kol. *Hrvatski jezik. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998.
- Милошевић, Милош. *Граматика српског језика. Приручник за познавање српског књижевног језика*. Београд: ИК Драганић, 2003.
- Moguš, M. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Globus, 1993.
- Price, G. et al. *Encyklopedie jazyků Evropy*. Praha: Volvox Globator, 2002.
- Радовановић, Милорад et al. Српски језик. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1996.
- Samardžija, M. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004.
- Sesar, D. *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
- Станојчић, Живојин – Поповић, Љубомир. *Граматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: ЗУНС, 2004.
- Стојановић, Јелица – Бојовић, Драга. *Српски језик између истине и обмане. (Социо)лингвистичка анализа стања у Црној Гори*. Београд: ЈАСЕН, 2006.
- Шипка, Милан. *Језик и политика. Социolingвистичке анализе*. Београд: Београдска књига, 2006.
- Захаријева, Ђорданка. *Правни регулатори на националните езици и „балканизација“*. In *Закони на езика*, София: Институт за български език при БАН, Издателство „Хейзъл“, 2004, с. 157–181.

Internetové zdroje:

- http://sr.wikipedia.org/wiki/Црна_Гора
- <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Ustav1%20Republike%20Kosovo%20Srpski%20.pdf>
- <http://www.ihjj.hr/oHrJeziku-pravopisi.html>
- <http://www.sllrcg.cg.yu/001-2007.pdf>
- <http://www.srbija.gov.rs/pages/article.php?id=56753>

Vývoj srbské prózy posledních desetiletí

Václav Štěpánek

Srbská próza během moderního vývoje srbského státu zpočátku značně zaostávala za poezií, která byla vůdčím faktorem všech modernistických a avantgardních tendencí srbské literatury. Teprve po druhé světové válce, a zejména od 60. let 20. století, přebírá próza vůdčí roli srbského literárního vývoje, a to i přes to, že se na srbské poetické scéně se od 60. let dvacátého století dodnes objevily desítky mimořádně kvalitních básnických talentů nejrozumnějších poetických směrů, novolyrismem či novoverismem počínaje a postmodernismem konče, a poezie se vydává (a také čte) v daleko větším měřítku, než to vidíme u nás. Srbští prozaici i samotná jejich díla v tomto období často dokonce, a mnohdy i velmi výrazně, ovlivňují i politické dění jak v samotném Srbsku, tak v Jugoslávii, jíž byla Srbská republika integrální součástí, a zejména v 80. a 90. letech 20. století se stávají přímo hybateli bouřlivých dějů, ústících v rozpad jugoslávského socialistického státu. Přitom všem však pak liberálně a demokraticky zaměřená část srbské literární scény vydává díla, která přinejmenším v evropském literárním a společenském kontextu hrají roli, po níž česká literární scéna může jen se závisí pošilhávat.

I proto možná nebude bez zajímavosti pokusit se představit a zachytit vývoj srbské prózy v několika posledních desetiletích a zvýraznit přitom její nosné tendence, byť jsme si vědomi, že učinit tak na několika stránkách strojopisu je úkol řešitelný jen stěží. V našem zamyšlení se proto budeme věnovat jen některým aspektům moderního vývoje srbské prózy, který podle nás kvas srbské literární scény přesvědčivě charakterizují a jsou také předmětem mnoha kontroverzí a střetů. Zhruba do počátku 90. let 20. století je navíc vývoj srbské prózy poměrně dobře sledovatelný i v našem prostředí díky desítkám dobrých překladů výrazných děl srbských prozaiků, jež, pro lepší orientaci i případné hlubší zájemce, uvádíme u jednotlivých autorů v poznámce pod čarou, a to i se jmény a stručnými údaji o překladatelích. Rozpadem Jugoslávie však tento překladatelský boom srbské, ale i jiné jihoslovanické literatury končí. Za posledních patnáct let vyšlo pouze několik, spíše nahodilých překladů, takže sledovat vývoj srbské literatury pomocí četby překladové literatury je prakticky nemožné. Situace není lepší ani v rovině teoretické. Nelze se opřít o žádné kompendium, které by vývoj srbské literatury představilo, neboť takové, a to i pokud jde o jiné jihoslovanické literatury než srbskou, u nás stále ještě chybí. Odkázat lze nejnověji víceméně pouze na *Slovník balkánských spisovatelů* (Praha 2001), který ovšem podává pouze základní informace, a na několik drobnějších prací, jejichž soupis uvádíme na konci studie.

Na úvod nebude zřejmě zcela bez významu podívat se velice stručně na počátky skutečně moderní srbské prózy. Próza doby srbského národního obrození ovšem velice dlouho zůstávala zakotvena v nepřilíh hodnotných spíše didakticko-moralistních povídkách kalendářového typu. Teprve od 60. let 19. století se v ní začaly velice poznenáhla objevovat **realistické** prvky. Zabývala se, ve formě krátkých literárních útvarů, problémy venkova, nejčastěji ovšem idealizovaného v duchu ideologie narodnictví; se zásadnějšími díly se setkáváme teprve ke konci 19. století. Ty jsou spojeny především se třemi výraznými autorskými jmény: Stevanem Sremcem, Petarem Kočićem a Borislavem Stankovićem. Satirik a humorista **Stevan Sremac** (1855–1906) zachycoval s notnou dávkou porozumění a lidskosti zánik starého patriarchálního a zejména pro jižní Srbsko typického patriarchálně-orientálního

světa.⁵⁶ Bosenský Srb **Petar Kočić** (1877–1916) byl povídkář a satirik, jehož dílo, psané často lokálním dialektem, je výrazem jak bezprostředního zážitku bosenské vesnice a divoké bosenské přírody se všemi jejími živly, tak, ve své satirické části, odporu k rakousko-uherské okupaci Bosny a Hercegoviny.⁵⁷ Prozaik a dramatik **Borislav Stanković** (1876–1927) pak je spojován především s románem *Nečistá krev* (1910),⁵⁸ prvním skutečně výrazným srbským dílem tohoto žánru, popisujícím, na rozdíl od Sremce velmi dramatickými tóny, bolestný přerod jihosrbské patriarchální společnosti. Těmto autorům v dramatickém plánu zdatně sekundoval bezesporu nejvýraznější jihoslovanský dramatik a komediograf té doby Branislav Nušić (1864–1938), jehož dílo ovšem přesahuje až hluboko do 30. let 20. století), jenž svými vesměs satirickými komedii pranyřoval rozšířené nešvary té doby – korupci, prázdný a nekulturní život novozbohatlických vrstev, politické diletantství atd.⁵⁹

Modernistické prozaické tendence v době po první světové válce byly patrné zejména v intelektuální psychologizující próze **Isidory Sekulićové** (1877–1958), k výrazně experimentální próze po svém básnickém období přistoupil také **Miloš Crnjanski** (1893–1977) ve svém nejznámějším románě *Seobe* (Stěhování),⁶⁰ jiný velký expresionista, původem Bosňák ale Srb volbou **Ivo Andrić**, přijal za své později spíše realistické principy a více či méně historickými romány z dávnější i recentní Bosny si vysloužil v roce 1961 jako jediný jihoslovanský autor vůbec Nobelovu cenu.⁶¹

Je logické, že po kruté národněosvobozenecké, zároveň však také občanské válce, z níž vyšla jako vítězná politická síla jugoslávská komunistická strana, vedená Josipem Brozem Titem, upadla próza do **schematismu válečných románů a povídek**, oslavujících partyzánský odboj. Socialistickorealistické tendence, které ovládly po sovětském vzoru celou jugoslávskou literaturu, byly ovšem díky roztržce Josipa Broze Tita se Stalinem v roce 1948 v jugoslávském prostředí poměrně brzy překonány. První signály změny ukázaly v srbské próze již válečné romány **Mihaila Laliće** (1914–1993),⁶² Dobrici Ćosiće, **Oskara Daviča** (1909–1989)⁶³ či **Branka Ćopice** (1915–1984)⁶⁴ z počátku 50. let, stále sice ještě hovořící o národněosvobozovacím boji, nicméně poetikou, která již vyšla z rámce socialistického realismu. Podobně tomu bylo u povídek novátorů **Antonije Isakoviće** (1923–2002)⁶⁵ a **Miodraga Bulatoviće** (1930–1991).⁶⁶

V roce 1951 vstoupil do srbské literatury jako již vyhraněný autor **Dobrica Ćosić** (1921) svojí románovou prvotinou románem *Daleko je sunce* (česky jako *Slunce je daleko* v

56 Do češtiny byly přeloženy jeho zřejmě nejvýraznější novely: *Pop Ćira a pop Spira* (Praha 1960) v překladu polyglota a výrazného překladatele z jihoslovanských jazyků Otto Františka Bablera (1901–1984) a *Zona Zamfirova* (Praha 1926), přeložená dlouholetým lektorem češtiny na Bělehradské univerzitě Otakarem Kolmanem (1887–1955).

57 Do češtiny přeložil jeho satiry *Jezevec před soudem* (Jazavac před sudom) a *Souzeníum* (Sudanija) (Praha 1978) Jiří Fiedler (1935).

58 Přeložil František Musil (Praha 1963).

59 Do češtiny byla přeložena prakticky všechna významnější díla Branislava Nušiće.

60 Česky jako Běženci panonských nížin (Praha 1981), přeložila Milada Nedvěďová (1927–2001)

61 Podobně jako dílo Nušićovo byl do češtiny přeložen prakticky kompletní Andrićův opus.

62 Do češtiny byly přeloženy také prakticky všechny nejvýraznější Lalićovy válečné psychologické povídky (*Pramen tmy* [Poslednje brdo], Praha 1973, přeložila Milada Nedvěďová) a romány: *Svatba* (Svadba), Praha 1957; *Štvanice* (Hajka), Praha 1964; *Tráva pod kameny* (Raskid), Praha 1958 a *Zlé jaro* (Zlo proleće), Praha 1958, vše v překladech plodné překladatelky ze srštiny a charvátštiny Anny Urbanové (1894–1975).

63 Davićo se proslavil v meziválečné době jako přední srbský levicový surrealista, jeho románový debut, popisující atmosféru okupovaného města *Pesma* (Báseň, 1952) přeložil jako *Čas rozhodnutí* (Praha 1971) nejpłodnější překladatel ze srštiny a charvátštiny Dušan Karpatský (1935).

64 Ćopić byl v Československu velmi populární především jako autor literatury pro děti a mládež. Z tohoto žánru také bylo přeloženo celá řada jeho děl. Pokud jde o válečné romány a povídky pro dospělé, pak lze, kromě několika přeložených povídkových sbírek, zdůraznit především román *Neslyšný střelný prach* (Glavi barut), Praha 1967 a *Prilom* (Prolom), Praha 1960, vše v překladu literární historičky Milady Černé (1930).

65 Jeho první a navýsost úspěšnou povídkovou sbírku, v níž dokázal překročit žánrová klíšé, která vyšla pod názvem *Velika deca* (1953, česky jako *Velké děti* v roce 1958) přeložily literární historičky Milada Blažková (1922) a Milena Kirschnerová (1925).

66 Bulatović byl prakticky první z nastupující autorské generace po druhé světové válce, který se vyhnul válečnému vypravěčství a jenž již svoji první sbírkou *Djavoli dolaze* (1956, česky jako *Čáblové z mansardy* v roce 1976) způsobil pravé pozdvižení, neboť v ní zachytil podivné lidské existence bělehradského podsvětí a bohémy. Přeložen do češtiny byl také jeho román *Crveni petao leti prema nebu* (1959, česky jako *Červený kohout letí k nebi* v roce 1972) ze srbsko-muslimského prostředí severní Černé Hory a sverázná dramatická reakce na proslulou Beckettovu hru nazvaná *Godo je došao* (1965, česky jako *Godot přišel* v roce 1968), vše z tvůrčí dílny Dušana Karpatského.

letech 1956 a 1963⁶⁷), poémou o osvobození Jugoslávie, realisticky napsanou na základě vlastních zážitků. Již svým druhým románem *Koreni* (1957, česky jako *Kořeny* v téže roce)⁶⁸ ovšem tento spisovatel opouští partyzánskou tematiku a po celý svůj další spisovatelský život píše tolstojovsky obsáhlý románový cyklus v němž se skrze historicky situovanou fabulaci pokouší proniknout do tajů „historického poslání srbského národa“ a srbské národní psychologie. Jeho druhý román je poeticko psychologickou freskou zachycující dramata společenského i rodinného života Srbska posledních desetiletí 19. století. Následující třídílný román o „kontrarevoluci“ *Deobe* (1961, Dělení, česky v roce 1969 jako *Legenda o noži*),⁶⁹ nazývaný někdy srbským Tichým Donem, se snaží ukázat místo a roli srbské vesnice v době těsně před a během II. světové války, kdy dochází k tragické a dodnes patrné dělbě srbské společnosti na „partyzány a četníky“, tedy komunistický a nekomunistický odboj, jenž vůči sobě nesmiřitelně vystupoval. Jeho idea o vytvoření románu jakožto historie země a národa dostala svoji dokonalou formu v tetralogii *Vreme smrti* I–II, III, IV (1972, 1975, 1979, *Čas smrti*, česky v letech 1977, 1979, 1985).⁷⁰ V mnohohrstevnatě rozvinutém ději zde autor na pozadí válečných událostí I. světové války a celkové sociálně politické situace Srbska nedlouho po balkánských válkách vykresluje průřez celého srbského společenského spektra. Triptych *Grešnik* (1985, Hříšník), *Otpadnik* (1986, Odpadlík) a *Vernik* (1990, Věřící) je politickým románem, popisujícím v epické šíři vzmach komunistické ideologie a stalinismu v období těsně před a v počátcích II. světové války a osudy lidí, kteří výrazně dopomohli k rozšíření kominternovských mechanismů moci v Jugoslávii. Samotné názvy děl dostatečně vystihují situace, v nichž se členové komunistické strany tehdy mohli nacházet. Po vydání třetího svazku byl triptych souborně nazván jako *Vreme zla* (Čas zla). Navazující román *Vreme vlasti* (1996, Čas moci) popisuje dobu po druhé světové válce, dramatické události kolem rezoluce Informbyra (1948) a následující vnitrostranický boj, jedním z jehož výsledků byl i neblaze proslulý koncentrační tábor Goli Otok a také všudypřítomné oči státní tajné bezpečnosti UDB. V tomto díle s výraznými autobiografickými prvky autor své úsilí o zachycení novodobé historie srbského národa prakticky do šedesátých let. Celým svým dílem i svojí politickou činností⁷¹ si vysloužil etiketu „otce (novodobého srbského – pozn. V. Š.) národa“. Zaujetí srbskými osudy jej nakonec dovedlo z pozice komunistického internacionála až do první řady srbského nacionalistického hnutí.

Zcela jiným směrem se ubírala skupina autorů, jejichž zásluhou koncem padesátých let nabývá i Srbsku vrchu **experimentální próza**, v mnohém blízká francouzskému modernímu románu. Jejimi protagonisty byli zejména **Radomir Konstantinović** (1928), **Pavle Ugrinov** (1926–2007) a **Bora Ćosić** (1932). Konstantinovićovy romány z prvního autorova tvůrčího období jsou experimentálním projektem členité asociativnosti, složité symboliky a nekonечné metaforičnosti se zdůrazněným zájmem o etické problémy epochy. Konstantinović byl ovšem pro složitou a těžce uchopitelnou myšlenkovou stavbu svých děl málo chápán, proto se později začal věnovat esejistice. Zejména jeho filozoficko-antropologická studie *Filozofije palanke* (Filozofie maloměsta) je dodnes používaným a platným nekompromisním a polemicky provokativním poukazem na maloměstství a zkostnatělý tradicionalismus v srbské kultuře a srbském národním bytí vůbec. V roce 1996, po dlouhé odmlce, vyšel

67 Přeložil Vladimír Tognier (1909).

68 Přeložil Vladimír Henzl (1910–1978)

69 Přeložil Sergej Machonin (1918–1995). Jak u Henzla, tak u Machonina byly překlady Dorbici Ćosiće jedinými jejich překlady ze srbstiny, resp., dle dobového úzu, srbocharvátštiny. Jinak se oba autoři plodně věnovali překladům z jiných literatur.

70 Přeložil Dušan Karaptský.

71 V roce 1968 vystoupil s kritikou národnostních poměrů na Kosovu a Metochii, v níž upozorňoval na narůstající vážnou krizi v této oblasti. Jeho kritika byla označena za pokus o rozněcování národnostní nesnášenlivosti a autor byl vyloučen z Ústředního výboru Komunistické strany Srbska, sám pak vystoupil i z komunistické strany. Od té doby se počítá jeho specifické „disidentské“ působení, při němž mu sice byl zabráněn přístup ke špičkám tehdejší stranické nomenklatury a publikace ve stranickém tisku, jeho činnost literární však omezena nebyla. Ćosić je pokládán za jednoho z tvůrců nové srbské národní ideologie, k níž ovšem přistupuje z výrazně levicových pozic. V roce 1992, v období vrcholící krize rozpadu Jugoslávie, byl zvolen prezidentem Svazové republiky Jugoslávie (tzv. zbytkové Jugoslávie, skládající se již jen ze Srbska a Černé Hory), v politickém boji s radikálním křídlem Slobodana Miloševića však podlehl, v roce 1993 odstoupil a politice se dále nevěnuje, srbskou společenskou scénu však i přes svůj pokročilý věk nadále výrazně ovlivňuje.

nový Konstantinovičův román *Dekartova smrt*, který vzbudil obrovskou pozornost kritiky i filozofů.

Pavle Ugrinov se po experimentálních začátcích vrátil v polovině 70. let k realistické narativní linii v románovém triptychu *Zadat život* (Zadaný život), *Fascinacija* (Fascinace) a *Carstvo zemaljsko* (Království pozemské), k níž přibyl v roce 1990 román *Tople pedesete* (Teplá padesátá léta). V této tetralogii popsal události nové srbské historie – okupaci, fascinaci levicovými utopiemi, odhalení trpké pravdy o tom, jak byli jejich upřímní nositelé ve svých nadějích zklamáni. To vše, dotažené do 90. let, rekapituluje v románové dialogii *Egzistencija* (Existence, 1996) a *Antiegzistencija* (Antieuxistence, 1998). Ugrinov patřil spolu s básníkem Vaskou Popou a prozaiky Radomirem Konstantinovičem, Filipem Davidem či Aleksandrem Tišmou k intelektuálnímu kruhu duchovně nezávislých levicově orientovaných tvůrců, kteří do značné míry ovlivnili intelektuální život společnosti: jeho poslední dva romány jsou proto i o prohraném sporu těchto evropsky vzdělaných a občansky orientovaných umělců s populistickým, nacionalisticky vyhoceným proudem srbské kultury.

V celém díle Bory Ćosiće je naopak patrná snaha o humor, satiru, parodii, zároveň však i o „systematičnost v tvorbě rozkladu“ formy, jak sám popsal svůj autorský postup. V šedesátých letech vzbudil pozornost jeho krátký román *Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji* (Role mé rodiny ve světové revoluci), v níž podává duchaplné, sarkastické a tragikomické obrazy srbského urbánního prostředí v letech 2. světové války a zcela tak bourá dosavadní válečné mýty, patřící k hlavnímu tématu poválečné Jugoslávie. Pro další romány, plné hlubokých autorových autoanalýz, je typický monolog, vedoucí až k textu diskursivního typu. Tyto tendence se prohlubují v Ćosićově spíše esejisticko-povídkářské próze 90. let, v nichž Ćosić hledá poučení v událostech, jevech a společné historii současné kulturní Evropy. Je příznačné, že žádné z děl těchto výsostných tvůrců nebylo, na rozdíl od mnoha světových jazyků (a také slovenštiny) do češtiny přeloženo.

S Ugrinovem, Ćosićem a Konstantinovičem vstoupil do srbské literatury také **Aleksandar Tišma** (1924–2003), který tehdy stál stranou sporu mezi socrealismem a modernismem. Jeho dílo se vyvíjelo od realisticko-psychologické a lyricko-meditativní povídky k modernímu románu složité struktury, v němž jej přitahovali lidé zlomení životem, oběti a jejich tyrani, otázky viny a násilí a nevyhnutelné determinující mechanismy, určující lidské chování a vedoucí protagonisty jeho próz neomylně do zkázy. Tišmovy romány *Knjiga o Blamu* (1972, Kniha o Blamovi), *Upotreba čoveka* (1976, česky jako *Použití člověka* v roce 1985),⁷² *Kapo* (1987), *Široka vrata* (1990), *Vere i zavere* (1983, Víry a spiknutí) aj.) patří k nepřekladanějším dílům srbské literatury vůbec.

V šedesátých letech vstupují na srbskou literární scénu tvůrci autorsky velice silné generace, zastoupené jmény **Danila Kiše** (1935–1989), **Borislava Pekiće** (1930–1992) a **Mirka Kovače** (1938). V prózách Danila Kiše (1935–1989), v nichž se nejednou prostupují dokument a fikce, dosahuje srbská vypravěčská technika pravé virtuozity. Kišův povídkový cyklus *Grobnica za Borisa Davidovića* (1976, *Hrobka pro Borise Davidoviće*, česky 1995)⁷³ měl úspěch světový. Také jeho román *Bašta, pepeo* (*Zahrada, popel*, česky dohromady s jeho povídkovou sbírkou *Ze sametového alba* [Rani jadi] v roce 2000)⁷⁴ se spolu s Pekićovou prvotinou – románem *Vreme čuda* (1965, *Doba zázraků*), a dílem Mirka Kovače *Moja sestra*

72 Přeložil Josef Hlavnička (1930), podobně jako sbírku Tišmových povídek *Čtyři etudy o člověku* (Škola bezbožnictva), Praha 1983. Tišmu vůbec přitahují lidé, jež život převálcoval, oběti, ale i jejich tyrani, vina a násilí (jako typický znak lidského rodu v antropologickém smyslu), nevyhnutelné determinující mechanismy určující lidské chování (a to zejména tehdy, když dodržování těchto mechanismů vede protagonisty do zkázy). Jeho povídky patří, vedle povídek Andrićových a Danila Kiše, k vrcholům moderní srbské povídkové tvorby.

73 Přeložil Jiří Fiedler

74 Přeložili Jiří Fiedler a Dušan Karpatský

Elida (1965, česky jako *Má sestra Elida* v roce 1968)⁷⁵ zařadil k přelomovým dílům srbské prózy, které způsobily v řadách tradicionalistů a tehdejších politických prominentů pravý skandál.

Borislav Pekić ovšem získal věhlas zejména svým monumentálním sedmidílným fantasmagorickým eposem *Zlatno runo* (1978–1986, Zlaté rouno), v němž na osudech cincarské (aromunské) rodiny podává zpětně dějiny Balkánu až k mýtu o Argonautech, který se stává zároveň klíčem k celému dílu. V osmdesátých letech píše Pekić svéráznou, jak sám říká, „antropologickou trilogii“ *Besnilo* (Vzteklina) a *Atlantida* (I–II), v níž se až opsesivně zabývá otázkami konce světa, života, negativní utopie. V devadesátých letech vzbudila naopak mimořádnou pozornost trilogie založená na jeho deníkových záznamech z komunistického vězení, nazvaná příznačně *Godine koje su pojele skakavci. Uspomene iz zatvora ili antropopeja I–III* (1987, 1989, 1990, Roky které snědly kobylky. Vzpomínky z vězení aneb antropopeja)⁷⁶. Toto syntagma se v současnosti stalo označením doby Miloševićovy vlády, tedy ztracených let srbské společenské vývoje.⁷⁷

Pekić a Kiš bohužel předčasně zemřeli, třetí z této trojice, Mirko Kovač, již také vlastně není srbským autorem, v roce 1991, údajně na protest proti ostřelování Dubrovníku, totiž přesídlil z Bělehradu do istrijské Rovinje. Jeho povídková sbírka *Rane Luke Meštrovića* (1971, Rány Luky Meštroviće) vyvolala v dobách tuhé Titovy vlády pravý literární skandál. Rozklad morálky a obecných hodnot, démonické vlastnosti světa i lidské duše zde autor zkoumá a tlumočí prizmatem rozvratu rodiny a duchovní degenerace svých hrdinů. Kovač se hrozil dřímajícího nacionalismu jugoslávských národů, na jehož zhoubnost poukázal např. i ve scénářích ke slavným filmům Lordana Zafranoviće o nacionalistickém šílenství druhé světové války v Jugoslávii *Okupace v 26 obrazech* či *Pád Itálie*. Atmosféru 70. let 20. století, v nichž, za zvuku oficiálního jugoslávského hesla *Bratrství a jednota* začaly na povrch vystupovat nacionalistické resentimenty, zachycuje ve fiktivním autobiografickém románu *Uvod u drugi život* (1984, Úvod do druhého života). Krizi Jugoslávie zobrazil v knize esejů *Bodež u srcu* (Dýka v srdci, 1995).

Spisovatelé následujícího literárního pokolení přinášejí prózu nového typu. Jeho autoři zobrazují konkrétní skutečnost, znovu se u nich objevuje zájem o regionální témata, o svět společenské periferie, svět srbského podzemí... Hovoří se o nich jako o srbských **neorealitech**. K starším představitelům srbského neorealismu patří jistě **Slobodan Selenić** (1933–1995). Většina jeho románů má podobnou formu – odvíjejí se ve dvou rovinách, aktuální vypravěčské, situované nejčastěji do atmosféry poválečného, válkou však značně pozměněného, revolučního Bělehradu plného násilností rodícího se komunistického systému, a dějinné, vyrovnávající se s kritickými momenty nedávné srbské resp. jugoslávské historie. Selenićův poslední román *Ubijsto s predumišljajem* (1993, Úkladná vražda) je zároveň prvním srbským románem, čerpajícím námět z dějů krvavého rozpadu Jugoslávie.

Po formální stránce se ovšem neorealismus projevoval zejména v lexiku – dobře zvládném použití dialektů a slangů. Z tohoto hlediska pak jsou pravými neorealisty až **Dragoslav Mihailović** (1930), **Vidosav Stevanović** (1942), **Milisav Savić** (1945) aj.

75 Přeložila Milena Kirschnerová. Kovačovým dílem vstupuje do srbské literatury svérázná modernistická poetika, v níž se apokalyptický svět, modernistická narativní syntax, plná citátů a komentářů i identifikace vypravěče s různými postavami a názory doplňují s mýtickým pojetím domova, s důrazem na lokální prvky (autorova rodná Hercegovina) a na jazyk, plný krajových dialektizmů. Tento postup přivádí k dokonalosti právě v románu *Má sestra Elida*, díle plném gogolovské ironie, v němž vypravěč popisuje svoji rodinu a své literární pokusy, jež se často chaoticky proplétají s poznámkami, výpověďmi, dopisy a dokonce rodinnými genealogiemi mnoha jiných postav Hercegoviny, která je zde jako mýtická krajina předurčena k tomu, aby byla osídlena neobyčejnostmi. Čím osklivějšími, tím přesvědčivějšími, a čím přesvědčivějšími, tím je země, jíž přináležejí, výjimečnější...

76 Česky vyšla ukázka z tohoto díla pod *V temnici neboli páté dimenzi* názvem v *Revolver revue* 18, 1992, s. 223–237 v překladu jedné z nejvýraznějších překladatelek ze srštiny a charvátštiny Ireny Wenigové (1931).

77 Z Pekićova díla jsou bohužel do češtiny přeloženy pouze jeho krátké romány *Uspenje i sunovrat Ikara Gubelkijana* (1975, česky jako *Vzlet a pád Ikara Gubelkijána* ve sbírce *Pět jugoslávských novel* z roku 1985 a v překladu Josefa Hlavničky) a *Obrana i poslední dani* (1977, česky jako *Obhajoba a poslední dny*, přeložený v roce 1983 Jiřím Fiedlerem), zásadní tvorba tohoto eminentního srbského autora na překlad stále čeká.

Dragoslav Mihailović se svými romány *Kad su cvetale tikve* (1968, Když kvetly tykve, česky jako *Prohra* v roce 1979)⁷⁸ o životě boxerského šampióna, v níž se také poprvé dotkl tehdy tabuizovaného tématu komunistických koncentračních táborů, a *Petrijin venec* (1975, Petriin věnec, zfilmován roku 1980), otřesné svědectví o utrpení a neštěstí vesničanky Petrije, vyprávěné formou monologu, stal jedním z nejpopulárnějších srbských autorů. Později se Mihailović začal zabývat tématy ideologického násilí, zaslepení mocí i neukojených politických ambicí, která tvoří ústřední motivy např. jeho románu *Zlotvori* (1997), mistrně vystihujícím temné stránky partyzánského hnutí a působení jugoslávské tajné policie UDB.

Poetickým základem povídek Vidosava Stevanoviće a Milisava Saviće jsou naopak naturalistické postřehy z každodenního života srbské provincie, poetika dělnických baráků, počmáraných záchodových stěn, hospod, řidičů kamionů... Oba autoři se později, v 90. letech 20. století, věnovali krizi srbské společnosti (Stevanović před ní emigroval do Paříže). Savić se v románech *Hleb i strah* (1991, Chléb a strach) a *Ožilci tišine* (1997, Jizvy ticha) zabývá problémy totalitarismu, exilu, nedostatku hodnotového systému a svobody, to vše již ovšem píše postmoderní poetikou... Stevanović pak v románu *Ostrvo Balkan* (1993, Ostrov Balkán), politickém románu *Milošević, jedan epitař* (2001) v biografické esejí *Gospodari rata* (spolu s Predragem Matvejevićem a Zlatkem Dizdarevićem, česky jako *Strůjci války a míru* v roce 2003)⁷⁹ a v řadě dalších románů a dramat rozkrývá kořeny nacionalismu a jeho protagonisty v bývalé Jugoslávii.

V protikladu vůči provinciální tématům neorealistů stáli v Srbsku autoři moderní urbánní literatury, označované také jako **džínová próza**. Řadu bestsellerů tohoto typu literatury, oblíbených v celé ex Jugoslávii, napsal **Momo Kapor** (1937). Jeho romány jsou psány technikou každodenního vyprávění o každodenních životních situacích a výrazně prošípikovaný humorem a ironií. Používáním fejetonistického tónu i zdůrazňováním neautoritativní, resp. nezaujaté vypravěčské pozice dosahují mimořádné komunikativnosti. Nonkonformnost a subkulturní sociální orientace jejich antihrdinů je navíc podtržena častým užíváním slangu a běžné městské mluvy. Kapor se ovšem v 90. letech nacionalisticky vyhranil a jeho díla z té doby jsou, viděno neutrálním pohledem, spíše prozaickými freskami zkrachovalé srbské politiky miloševićovské epochy.

Novorealismus ovšem nebyl jediným prozaickým směrem v 70. a prvé půle 80. let. Prózu borghesovského typu **postmoderní poetiky**, plnou mystérií, záhad a mystifikací pěstoval známý literární historik **Miodrag Pavić** (1929). V jeho naraci není nic doslovného, vždy vypráví o potenciálním. Ve svých povídkách pěstuje Pavić zvláštní druh fantastiky, která je ve skutečnosti „*postmodernistickou rekonstrukcí fantastických postupů literatury 18. až 20. století*“ (Milisav Savić) zatímco romány vytváří na principu paralelního funkčního představení minulosti a současnosti. Světovou proslulost získal Pavić románem *Hazarski rečník* (1984, česky jako *Chazarský slovník* v roce 1990),⁸⁰ postmoderní poetiku upevňoval i v dalších dílech – románech *Predeo slikan čajem* (1988, Krajina kreslená čajem), *Unutrašnja strana vetra* (1991, Vnitřní strana větru), *Poslednja ljubav u Carigradu* (1994, Poslední láska v Cařihradu) či novelách *Šešir od riblje kože* (Klobouk z rybí kůže), *Otrovna ogledala* (Jedovatá zrcadla, obě 1996) aj. V tomto Pavićovském postmoderním směru pokračuje **Dragan Velikić** (1953). Pro jeho romány je typické hledání identity a duchovního zakotvení na širokém balkánském i evropském prostoru, po němž se spisovatel pohybuje s pozoruhodnou erudicí, prolínání časových i prostorových rovin, kombinování fiktivních i historických osobností a událostí, průnik fantasmagorického a skutečného, odráží se na nich i tíživá realita dějů v Jugoslávii 80. a 90. let. Do češtiny byl přeložen jeho román *Astragan* (1991, česky jako *Astrachán* v

78 Přeložil Jiří Fiedler. Mihailović román také sám zdramatizoval v roce 1969. Po pěti představeních byla hra na pokyn samotného J. B. Tita hra stažena z repertoáru.

79 Přeložil Jeroným Březina.

80 Přeložila Stanislava Sýkorová (1945).

roce 1998),⁸¹ stejnou poetikou jsou psány i jeho další romány *Severní zid* (1995, Severní zed), *Danteov trg* (1997, Danteho náměstí) aj.

Jinou cestou krácel **David Albahari** (1948), pro jehož tvorbu jsou charakteristické krátké prozaické útvary, postmodernistické experimentování s formou, fragmentarizace děje a mystifikace. Příznačná je obsese smrtí a umíráním, rozkrývání rodinných vztahů, pocity městské osamělosti a v neposlední řadě i z autorova původu vyplývající četné židovské motivy a odkazy. Částečně autobiografický román *Cink* (1988, Zinek) s netradičním syžetem (kombinace tradiční židovské pouti do Jeruzaléma a cesty na zkušenou do Ameriky) je považován za jedno z nejlepších děl svého druhu v novější srbské literatuře. Inspiraci ve vlastním životě našel Albahari i pro román *Kratka knjiga* (1993, Krátká kniha), jakýsi spisovatelův deník jednoho léta, i pro krátký román *Snežni čovek* (1995, Sněžný muž), situovaný na sever Nového světa (kam také, do Kanady, Albahari před marasmem srbské skutečnosti 90. let emigroval), v němž se obrací k vlastní lidské existenciální osamělosti.⁸² Především formou svých literárních děl ovlivnil Albahari tvorbu generace srbských prozaiků, debutujících v 90. letech, zejména **Svetislava Basaru** (1953). Tento autor, hlásící se k Samuelu Beckettovi, v současnosti patří k vůdčím osobnostem střední generace srbské literatury. Basara je propagátorem postmodernistického úsilí o to, aby se literární text stal světem vlastních znaků a pravidel, paralelním s realitou, k níž je dialogicky obrácen. Brilantní ironie, jemná dávka cynismu, invektivy, mystifikace, to jsou hlavní prostředky jeho literárního postupu. Ve svých dílech Basara pochybuje o racionálních kořenech civilizace a relativizuje mnohé ze současného světa, za jehož hlubinný rys považuje banálnost a beznaděj. Basara je autor neobyčejně plodný, z jeho díla zmíním snad již prověřené román *De bello civili* (1993), jenž je v jedné ze svých rovin inspirován bosenskou tragédií prvé půle devadesátých let, či román *Ukleta zemlja* (1995, Zakletá země), symbolizující v groteskním univerzu fiktivní země plné neuvěřitelných absurdit marasmus miloševičovského Srbska.

V osmdesátých letech minulého století, po smrti J. B. Tita, se v Srbsku ovšem začala objevovat i díla, která později literární historik Mirko Djordjević označil za literaturu „**populistické vlny**“. Charakteristické pro tuto prózu byla témata temných a dříve tabuizovaných dějů druhé světové války. Proto byla velice populární, vycházela vysokými náklady a do značné míry přispěla k rozvoji nekontrolovaného nacionalismu, jež byl jedním z faktorů, který přivedl Jugoslávii do pekla krvavé rozpadové války. Například **Vuk Drašković**⁸³ v románech *Nož* (1982, *Nůž*, česky 1995)⁸⁴ a *Molitva* (1985, Modlitba) líčí tzv. četniky, srbský nekomunistický odboj za druhé světové války, jako spontánní hnutí odporu vytvořené vlastenci a vedené vojáky a důstojníky rozprášené jugoslávské armády, jako první evropské antifašistické hnutí (jímž, přinejmenším v počátcích, i skutečně bylo), jímž oficiální jugoslávská historiografie upírá tento status. Partyzáni pak byli v jeho (ale i dílech jiných autorů), zobrazováni jako ideologická sekta, která nebojovala za jugoslávské, leč za sovětské zájmy, a kteří o Jugoslávii nestáli.

Draškovićovy romány, ale také díla Žarka Komanina, básnické sbírky Milana Komneniće, Slobodana Rakitiće, Matiji Bečkoviće, Gojka Djogy a práce mnoha dalších autorů vytahovaly po čtyřiceti letech opět na světlo ustašovské zločiny z období Nezávislého charvátského státu. Základní myšlenkou těchto i jiných děl bylo sdělení, že komunisté v Jugoslávii záměrně zamlčeli a minimalizovali zločiny proti Srbům, aby tak zmírnili tenze mezi Srby a národy,

81 Přeložila Ana Adamovićová (1959).

82 Česky vyšel výbor jeho povídek pod názvem *Zdi* v překladu Jana Pišty v časopise Světová literatura 2/1987.

83 Pozdějším románem *Ruski konzul* (1988) se dostal na půdu Kosova a uzavřel jím jakýsi tematický cyklus o „utrpení srbského národa ve 20. století“. Jeho dílo bylo chápáno jako „služba národu“, pomohlo oprášit tradiční mýtus o mučednictví srbského národa a přispělo bezesporu k rozvoji nekontrolovatelného srbského nacionalismu. Od roku 1989 se Drašković cele věnuje politice – založil pravicovou, monarchisticky orientovanou stranu Srbské hnutí obnovy, která až do roku 2000 patřila k pilířům protimiloševičovské opozice, později byla marginalizována. Sám Drašković, na rozdíl od D. Čosiće, nacionalistickou linii opustil již na počátku 90. let 20. století a stal se prakticky nejvýznamnějším opozičním politikem a disidentem Miloševičova režimu.

84 Přeložila Pavlína Smiljanićová, ovšem její dílo bylo „oceněno“ jako nejhorší překlad roku 1995!

jejichž příslušníci jim učinili tolik příkoří a utrpení. Ve skutečnosti však takovéto zamlčování nepomohlo k proklamovanému usmíření národů, nýbrž ponechalo Srby v pozici, kdy o zločinech na nich spáchaných nemohli mluvit a nikdo proto nemá žádnou záruku, že se něco podobného nemůže znovu odehrát.

Nejpopulárnější dílem té doby a zřejmě nevydávanější srbskou knihou vůbec se stala *Knjiga o Milutinu* (1985, *Knihy o Milutinovi*) do té doby nepříliš známého autora **Danka Popoviće** (1928–2009). Na první pohled rurální román o osudech obyvatel šumadijského venkova v posledním století měl ovšem skryté poselství: lidovou řečí ústy sedláka Milutina zaznívaly myšlenky o tom, že Jugoslávie, za níž na popud svých ambiciózních vůdců Srbové bojovali v obou světových válkách, není jejich státem. Ba právě naopak. Jejich zásluhy jsou v ostatních jugoslávských zemích zpochybňovány a jsou tam navíc považováni za okupanty a nikoli osvoboditele. Srbové byli hloupí a nezodpovědní vůči sobě a svým dětem, že umírali za druhé, místo co by se věnovali sobě... Na scénu přichází v Popovićově novele i jednotu mezi Srby – máme sice porozumění pro druhé, ale důležité je, abychom my byli jednotní a nedávali tak druhým možnost nás ničit.

Popovićova kniha, která v době svého vydání byla oficiálními politickými kruhy téměř zakázána a každopádně kritizována za skryté prvky srbského nacionalismu, se ovšem v brzké době dočkala dvaceti vydání a několika set tisíc výtisků. Recepce tohoto díla byla v každém případě neobyčejná. Čtenáři hned, bez prostřednictví kritiky, pochopili její poselství, navíc okořeněné poznáním, že obyčejný člověk, srbský sedlák, člověk z lidu, tedy národ sám, lépe rozumí smyslu novodobé jihoslovanské historie než jeho inteligence. Kniha byla masově čtena, kolektivně v pravém smyslu slova. Znamé jsou případy skupinového učení nazpaměť celých pasáží, rituálního recitování úryvků na veřejných shromážděních atd. Po mocenské změně v roce 1987, při níž se dostal do čela Srbska Slobodan Milošević, byla kniha přijata i „nejvyšším vedením“ jako dílo vykládající „srbskou pravdu“ právě v období „buzení národa“. Na masových mítincích bývaly citáty z Popovićova díla zabudovávány do promyšlené kompozice projevů útočících na národní city posluchačů. Literatura „populistické vlny“ sice vzniká dodnes, její vliv je však již jen omezený.

Poslední desetiletí 20. století a začátek 21. století se v srbské literatuře projevil **stylovou a námětovou pestrostí**. Ročně v Srbsku vychází více než sto románů, takže v této produkci je velmi těžké se orientovat. Výrazně na sebe v poslední době upozornila **Svetlana Velmarová-Jankovićová** (1933), která svůj první román sice napsala již v roce 1956, ale právě literární úspěchy zažívá až v posledních letech. Její román *Bezдно* (1995, *Propast*), historicko-biografická freska resp. umělecká rekonstrukce doby vlády srbského knížete Michala Obrenoviće (60. léta 19. století), napsaná typickým postmodernistickým postupem, založeným na zprávách z fiktivního deníku knížete, byl vyhlášen v roce svého vydání dílem roku. Již předcházející román *Lagum* (1990, *Kasematy*), navazující tematicky na její povídkářskou tvorbu s náměty ze starých bělehradských čtvrtí, ovšem vzbudil zaslouženou pozornost: tragický životopis intelektuální bělehradské rodiny s výrazně autobiografickými prvky totiž vnesl do srbské literatury poprvé citlivé téma kolaborace a poukazoval na nemoc a křehkost městské inteligence vůči rozbujelé síle rudé revoluce.

Do literatury v 90. letech vstoupila nová silná generace v čele s **Vladimírem Arsenijevićem** (1965). Jeho první román *U potbalublju* (1994, česky jako *V podpalubí* v roce 1996),⁸⁵ zachycující aktuální problém mladé generace, zavlčené proti své vůli do války, se stal nejprekládanější srbskou knihou té doby. I dalšími romány *Andjela* (1997) a *Meksiko Siti* (2000) Arsenijević potvrdil, že je spisovatelem urbánní, rockerské generace, hledající svoji identitu ve společnosti, jíž vládne (resp. vládla) politická diktatura. Do této generace patří také **Djordje Pisarev** (1957), **Goran Petrović** (1961), který na sebe upozornil zejména historickým románem postmoderní poetiky *Opsada crkve Svetog Spasa* (1993, *Obležení chrámu Spasitele*), **Vladislav Bajac** (1954), jehož román *Druid iz Singiduma*

85 Přeložila Irena Wenigová.

(1998, *Druid ze Singidumu*⁸⁶) byl nominován na Cenu Balkanica ze nejlepší balkánský román roku 1998. Román *Hobo* (2001) **Zorana Ćiriće** (1962) přinesl návrat k novorealistice, ovšem v nové poetice ulice – syrový nevybíravý jazyk jeho hrdinů z prostředí nočních klubů, sex, násilí, alkohol... To vše představuje ztracenou srbskou generaci 90. let století právě minulého.

Srbská próza posledních desetiletí byla a je žánrově, tematicky i stylově velmi bohatá, byť samozřejmě poznamenána (a to jak tematicky, tak také tím, že mnozí autoři emigrovali) politickou a ekonomickou situací v zemi, která prošla lety miloševićovské polodiktatury, ekonomických sankcí a izolace a konečně i bombardováním v roce 1999. Všechny tyto faktory je třeba mít na paměti při budoucích pokusech o hodnocení tohoto jinak literárně nesmírně plodného srbského období.

Doporučená literatura česká

Slovník spisovatelů Jugoslávie. Srbská a černohorská, chorvatská, bosensko-hercegovská, slovinská a makedonská literatura. Praha 1979.

Slovník balkánských spisovatelů. Praha 2001

Dorovský, I. (ed.). *Studia Balkanica et Slavica.* Brno 2001.

Dorovský, I. (ed.). *Studie z literárněvědné slavistiky.* Brno 1999.

Dorovský, I. (ed.). *Některé zvláštnosti postmodernismu v srbské literatuře. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Roč. 52. Řada literárněvědné slavistiky (X). Č. 6. Series slavica litteraria.* Brno 2003, s. 39–46.

Kvapil, M. *Pragensia Serbo-croatica.* Praha 1991

Kvapil, M. *Bobemo-serbica, bohemo-croatica.* Praha 1995

Kvapil, M. *Miscelanea slavica litteraria.* Praha 1997

Serbica litterarum memoria. Praha 1998.

Novosad, J. *Nevyrovnaná literatura nevyrovnaného národa. Plav. měsíčník pro světovou literaturu.* 2008, č. 7–8.

Malá krabička. 100 nejkratších srbských povídek 20. století. Brno-Boskovice 2002. V publikaci také informace o autorech.

Doporučená literatura srbská a jiná:

Deretić, J. *Istorija srpske književnosti.* Beograd 1996.

Gikić, R. *Iskustva proze.* Beograd 1993.

Jerkov, A. *Antologija srpske proze postmodernog doba.* Beograd 1992.

Leksikon pisaca Jugoslavije A–Dž (1972), Dj–J (1979), K–Lj (1987), M–Nj. 1997

Lukić, S. *Savremena jugoslovenska literatura 1945–1965.* Beograd 1968.

Mirković, Č. *Pod okriljem nečastivog. Šezdeset šest savremenih srpskih romansiera.* 1995

Palavestra, P. *Posleratna srpska književnost 1945–1970.* Beograd 1972.

Pantić, M. *Aleksandrijski sindrom 1 – 4.* Beograd 1987, 1994, 1999, 2003.

Srpska pripovetka. Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Knj 31/2. Beograd 2003.

Pavković, V. *Kritički tekstovi.* Beograd 1997.

Richter, A. *Serbische Prosa nach 1945. Entwicklungstendenzen und Romanstrukturen,* München 1991.

Savić, M. *Ko je ko, pisci iz Jugoslavije.* Beograd 1994.

86 Singidunum je keltský název města na místě dnešního Bělehradu, který později převzali i Římané.

Anglicismy v současné češtině a polštině

Roman Madecki

Mezi uživateli dnešní češtiny i polštiny dnes často zaslechneme slova o nebývalé záplavě anglicismů či o zamoření mateřštiny množstvím anglických jazykových prvků. Z perspektivy příslušníka euroamerické civilizace se dnes angličtina může jevit jako jediný skutečně „světový“ jazyk, který postupně vstupuje do všech oblastí lidské činnosti, v nichž při stále silnějším důrazu na internacionalizaci začíná konkurovat jednotlivým domácím jazykům, nebo je dokonce v některých funkcích do značné míry nahrazuje. Někteří uživatelé proto projevují obavy o další vývoj své mateřštiny, jiní dokonce prorokují, že v nedaleké budoucnosti bude celá euroamerická civilizace hovořit výhradně anglicky, popřípadě jakýmsi smíšenými jazyky, jejich předobrazem mají být často hybridní jazykové kódy, které používají příslušníci velkých přistěhovaleckých skupin zejména ve Spojených státech amerických. Pro tyto smíšené kódy se v jednotlivých zemích vžily různé názvy: v Německu *Denglis(c)h*, *Engleutsch*, *Gerglish*, *Angleutsch* nebo *Deuglish*, ve Francii *franglais*, ve Španělsku *espanglish* či *espanglés*, v Polsku *Polglish* nebo *anglopolski* a v Česku *angločeština* nebo *čengličtina*, eventuálně *Czenglish*. Těmito termíny se dnes však stále častěji označuje také jazyk nadměrně prosycený módními anglicismy. Vzhledem k tomu, že takové projevy jsou velmi nápadné, posluchač či čtenář je pro jejich zvukovou či ortografickou nezvyklost dokáže lehce zaznamenat, může vznikat dojem, že představují obraz reálné spontánní každodenní komunikace. Již na počátku si dovolím tvrdit, že tomu tak ve skutečnosti není. Tyto projevy jsou naopak často ovlivněny vědomými xenofilními postoji jejich autorů. V této souvislosti můžeme hovořit o tzv. jazykovém snobismu, pro který je typické nekritické a často i nefunkční přejímání cizích jazykových prvků. Takové jazykové chování je vždy příznakové a jeho účelem je manifestace vlastní výjimečnosti, povrchního kosmopolitismu, příslušnosti k nějaké dnes fakticky či domněle privilegované profesní či společenské skupině, signalizace rádobý intelektuální převahy nad posluchači apod. Jako odraz uvedených postojů mohou v extrémních případech vznikat vysoce stylizované texty, které jsou jakousi novodobou makaronštinou, v níž se mísí a propojují prvky různých jazyků. Příkladem takového jazykového projevu může být následující český text, jenž byl záměrně sestaven tak, aby obsahoval druhově a strukturálně různorodé anglické výpůjčky, s nimiž se můžeme dnes setkat a o nichž bude řeč v následujících částech tohoto příspěvku:

Mortgage specialist Jarda Novák se na mítinku s expaty v pražském Hotelu Tchaikovsky dal do řeči s jedním sofistikovaným food kritikem. Těm mu v refreshment zóně vyprávěl o jedné trendy cooking show, na níž se předvedly opravdové celebrity probíhajícího kulinářského highlightu roku – Prague Food Festivalu. Jarda dal zase k dobru zážitky z teambuildingu a jiných outdoorových aktivit, které oddělení human resources jejich banky pořádá pro členy top managementu v Adrenalin Parku Jeseníky. Jejich brainstorming však náhle přerušil DJ hlasitým zvoláním: „Připravte si vaše uši k poslechu a vaše nohy k tanci!“ A pak už zněla jen samá cool muzika, bohatě prokládaná scratchováním a občas taky samplý z filmů.

1. mortgage specialist – hypoteční specialista, v profesní mluvě v bankovníctví; 2. míting – z angl. meeting, setkání, schůzka, ve firemní komunikaci, konkuruje starší výpůjčce s významem veřejné shromáždění, příležitostné sportovní závody; 3. expat – z angl. expatriate, zkráceně expat, bez č. ekvivalentu, cizinec žijící dobrovolně mimo svou zemi; 4. Tchaikovsky – angl. transliterace

místo tradiční české; 5. sofistikovaný – z angl. sophisticated, důmyslný, promyšlený, propracovaný, světaslaný, v běžné komunikaci; 6. food kritik – kulinářský (gastronomický) kritik, v obl. hotelnictví a turismu; 7. refreshment zóna – místo/zázemí pro občerstvení, v profesní mluvě designérů a v obl. hotelnictví; 8. trendy – módní, trendový, v obl. módy, kultury, v mluvě mládeže; 9. cooking show – televizní pořad o vaření, ukázky vaření; 10. celebrita – z angl. celebrity, osoba známá z médií, sémanticky vágní; 11. highlight – nejvýznamnější událost, vrchol, zlatý hřeb; 12. Prague Food Festival – pražský festival jídla; 13. teambuilding – tmelení kolektivu, v profesní mluvě organizátorů sportovních akcí; 14. outdoorový – z angl. outdoor, venkovní, konaný pod širým nebem, v přírodě, v profesní mluvě organizátorů sportovních a kulturních akcí; 15. human resources – lidské zdroje, osobní/personální oddělení, ve firemní komunikaci; 16. top management – nejvyšší vedení, ve firemní komunikaci; 17. Adrenalin Park Jeseník – z angl. adrenalin park, neshodný přívlastek; 18. brainstorming – kreativní řešení problémů ve skupině, někdy doslovně přeloženo jako bouře(-ní) mozků, též burza nápadů, ve firemní komunikaci; 19. DJ – z angl. disc jockey, počest. diskžokej; 20. vaše uši, vaše nohy – váš místo svůj, dle angl. your, prepare your ears; 21. cool – z am. angl., senzační, úžasný, skvělý, v mluvě mládeže; 22. scratchování (skrečování) – z angl. scratch, scratching, technika přehrávání vinylových desek, při níž se deskou pohybuje pod jehlou vpřed a vzad, v komunikaci v obl. hudby; 23. sampl – z angl. sample, ukázka, úryvek skladby, v komunikaci v obl. hudby; 24. film – stará, zcela adaptovaná angl. výpůjčka.

O významném vlivu angličtiny na současné evropské jazyky, slovanské nevyjímaje, není pochyb. Lingvista však musí tyto vlivy hodnotit objektivně a nesmí se spokojit s pouhými dohady, které nereflektují proces přejímání anglických jazykových prvků v celé šíři. Při posuzování významu a dopadu anglických vlivů na dnešní češtinu či polštinu je třeba vyloučit nekritickou akceptaci každého cizího jazykového prvku i jeho apriorní odmítání a vzít v úvahu především hledisko funkční, tj. zkoumat u jednotlivých výpůjček jejich užitečnost, funkčnost a soulad s domácí jazykovou tradicí.

Přejímání jazykových jednotek a forem je u většiny jazyků světa zcela běžným jevem, který je odrazem kontaktů blízkých, ale i vzdálenějších kultur. Cizích jazykových vlivů mohou být uchráněny pouze jazyky izolovaných kultur (v minulosti čínština, japonština, dnes domorodé jazyky v obtížně přístupných oblastech) nebo jazyky, v nichž je proces přejímání z ideologických důvodů kontrolován a omezován (korejština v Severní Koreji).

Stopy četných jazykových vlivů najdeme také v češtině i polštině. Na oba jazyky měly z neslovanských jazyků vliv především latina a řečtina, němčina a francouzština. Ve značně menší míře se uplatnily také vlivy italské, uherské, v polštině i turko-tatarské.

Již od nejstarších dob se v české i polské jazykové oblasti významně uplatňoval vliv latiny, jejímž prostřednictvím se do obou jazyků dostávaly také latinizované grecismy. Zpočátku šlo o církevní terminologii, která byla do polštiny přejata zprostředkovaně přes češtinu, a široce kulturní výrazy, později o výrazy z oblasti školství, medicíny, botaniky, práva či umění. Nejzřetelnější stopu však latina zanechala v oblasti odborné terminologie, kde jsou také původní latinské jazykové prvky od 19. století hojně využívány k vytváření nových hybridních termínů, které dnes mají často povahu internacionalismů. I když vliv klasických jazyků je v současné době značně oslaben, představují latinismy v obou sledovaných jazycích vysoce stabilní a široce adaptovanou skupinu výpůjček.

Také s němčinou přicházely oba západoslovanské jazyky do kontaktu již od nestarších dob. V češtině germanismy tvoří dokonce nejpočetnější skupinu výpůjček od pračeštiny až do roku 1945. Vzhledem k silnému postavení němčiny v Českých zemích v době habsburské monarchie jsou německé stopy v českém jazykovém systému logicky častější. Mezi germanismy najdeme výrazy široce kulturní, technické či hospodářské. V obou jazycích je patrné také dřívější časté přejímání do profesní mluvy a slangu. Dodnes se četné germanismy zachovaly např. v profesní mluvě řemeslníků.

Nezanedbatelný byl v historii češtiny i polštiny vliv románských jazyků, především francouzštiny, popřípadě itálské. Francouzské výpůjčky pronikaly do polštiny nejhojněji v 18. století, s menší intenzitou pak od 19. stol. do 2. světové války. V češtině zaznamenáváme největší přírůstek počtu galicismů od konce 19. do počátku 20. století. V obou jazycích jsou prvky francouzského původu nejčastější v oblasti architektury, umění, společenského života, odívání a gastronomie. Vzhledem k intenzivnějším polsko-francouzským kontaktům

a orientaci polské aristokracie a intelektuální elity na Francii jsou ve srovnání s češtinou galicismy v polštině častější.

V současné době ovlivňuje oba sledované jazyky angličtina, která je také téměř jediným zdrojem nových výpůjček. V tomto kontextu je třeba zdůraznit, že anglické vlivy mají v této jazykové oblasti poměrně krátkou tradici. Až do počátku 20. století byly anglicismy poměrně vzácné. Mezi nepočtené výpůjčky z 19. stol. patří např. výrazy *dok*, *koks*, *kompost*, *lord*, *partner*, *revolver* – *rewolwer*, *rum*, *tramvaj* – *tramwaj*, *trenér* – *trener*, *tunel*, *vagon* – *wagon*, v pol. také *budžet*, *klomb* apod. Počet výpůjček z angličtiny roste zhruba od 20. let 20. století, a to zejména v oblasti námořní dopravy, zahraničního obchodu, sportu a turistiky, automobilismu, zábavy a masové kultury, tj. v oblastech, v nichž měla angličtina silné postavení. Za tradiční sféru anglických vlivů se považuje odborná terminologie (*dabing*/*dabink* – *dubbing*, *komputer* – č. hov. *kompjůtr*, *komp*, *kompl*, *stres*, *trend*), sportovní názvosloví (*aut*, *bekhend*, *derby*, *žokej* – *džokej*, *fair-play* – *fair-play*, *forhend*, *fotbal* – pol. slangově *futbol*, *hokej*, *motokros*, *ofsajd*, *ring*, *set*, *skútr* – *skuter*, *sparing*, *tým* – *team*) a také oblast populární a taneční hudby, filmu a zábavy (*big beat* – *big-beat*, *blues*, *country*, *disco*, *foxtrot* – *fokstrot*, *charleston*, *playback*, *singl* – *singel*, *song*). Zatímco v západní Evropě probíhal proces přejímání anglických výpůjček kontinuálně, v českém a polské jazykovém prostředí došlo z ideologických důvodů zprvu k jeho zastavení, avšak již od 60. let do češtiny i polštiny anglicismy znovu omezeně pronikaly. Po pádu komunismu se vliv angličtiny na češtinu a polštinu radikálně proměnil. Odstranění ideologických bariér a integrace obou zemí do evropských a euroatlantických struktur přinesly rychlý rozvoj řady oborů a vznik nových komunikačních sfér. V této souvislosti vyvstaly i nové pojmenovací potřeby, které byly relativně často uspokojovány formou výpůjček z angličtiny, která již v době existence železné opony dosáhla v západní Evropě v mnoha komunikačních sférách dominantního postavení. Anglických prvků proto rychle přibývalo i mimo oblasti jejího tradičního vlivu. Zároveň je třeba dodat, že se vliv angličtiny rozšířil z oblasti lexika také do gramatiky, frazeologie i ortografie.

Největší skupinu anglicismů tvoří výpůjčky lexikální. Odhlédneme-li od starších přejímek, mají dnešní anglicismy rozkolísanou grafickou podobu a mnohdy jsou ve slovní zásobě, zejména ve spisovném jazyce, nedostatečně zakotveny. Jejich pravopisná, zvuková, morfologická a slovotvorná adaptace se značně různí (č. *briefing* i *brífink* → G.sg. -u, adj. *briefingový*, *brífinkový*, pol. *briefing* → G.sg. -u, bez adj.; č. *business* i *byznys* → G.sg. -u, adj. *businessový*, *byznysový*, pol. *biznes* i *business* → G.sg. -u, adj. *biznesowy*, *businessowy*; č. *leader* i *lídr* → G.sg. -a, adj. *leaderovský*, *lidrovský*, pol. *lider* i *leader* → G.sg. -a, adj. *liderowski*, *leaderowski*). To může souviset s velkou proměnlivostí této lexikální vrstvy a krátkou životností některých přejatých slov. Komunikační sféry, pro něž jsou anglicismy dnes typické, lze přibližně vymezit tematicky:

- > počítače, informační technologie (*banner*, *cartridge*/*kartridž*, *cookies*, *hardware* – pol. též *sprzęt komputerowy*, *joystick*, *laptop*, *minitower*, *net*, *notebook*, *off-line*, *on-line*, *scanner* – *skaner* – *skaner*, *server* – *serwer*, *software* – pol. též. *oprogramowanie*, *surfovat* – *surfować*, *upgrade*, *web*)
- > obchod, bankovníctví, účetnictví, firemní praxe (*barter*, *benefit*, *business plan* – *byznys plán* – *biznes plan*, *cash flow*, *dealer*, *dead line*/*deadline*, *factoring*/*faktoring*, *holding*, *homebanking*, *human resources*, *market*, *marketing*, *nonfood*, *outsourcing*, *public relations*, *recruitment*, *retail*, *revolving* – *rewolwing*, *support*, *telework*, *workshop*)
- > technika a elektronika (*čip*/*chip* – *czip*, *discman*, *displej* – pol. slangově *dysplej*, častěji *ekran*, *roaming*, *skimming*, *switch-off*, *tester*, *tuner*, *tuning*, *walkman*)
- > reklama (*billboard*, *bigboard*, *booklet*, *city light*, *direct mail*, *poster*, *prime time*, *promo* – *promotion* – *promocja*, *spot*, *teleshopping*)
- > politika (*americká administrativa* – *amerykańska administracja*, *establishment*, *leader*/*lídr* – *lider*, *leadership*, *lobbing*, *welfare*)
- > sport a rekreace (*armwrestling*, *beach volleyball*/*beachvolejbal*, *bike*, *bodybuilding*/*body building*, *bungee jumping*, *fitness*, *jogging*, *last minute*, *off-road*, *outdoor*, *resort*, *skateboard*, *snowpark*, *spinning*, *ultralight*)
- > populární hudba (*breakdance*, *clip*/*klipe*, *comeback*, *feeling*, *heavy metal*, *hip-hop*, *label*, *oldies*, *rap*, *rapper*/*rapper*, *stratch* – *skreč* – *skrecz*, *techno*)

- > zábava a hobby (*after party, body painting, all inclusive, darkroom, happening, jackpot, outfit, performance, thriller*)
- > kosmetika, péče o tělo (*face-lifting, layering, make-up* – pol. *makijaż, myolifting, peeling, piercing, spa, styling, wellness*)
- > média (*blog, briefing/brífing, editorial, headline, highlight, newsroom, speaker/spíkr* – *spiker, talk-show, topstory/top story*)

Frekvence anglicismů i jejich funkce se v jednotlivých komunikačních sférách značně liší. Existují však i obory, pro které je typická vysoká frekvence anglicismů navzdory existenci tradičních domácích pojmenování. S takovou situací se lze setkat např. v praxi personálních agentur, v jejichž inzerátech jsou nabízená pracovní místa označována anglickými názvy, a to i v případech, že je jejich zákazníkem domácí firma. Z praxe personálních agentur jsou známy i situace, kdy bylo zájemci o pozici *store manager* sděleno, že se pod lákavě znějícím názvem skrývá práce řadového skladníka. Sémantická vágnost takových názvů a jejich nejistý vztah k domácím ekvivalentům může vést tedy k tomu, že uchazeč nemá přesnou představu, o jakou pozici se vlastně zajímá. Podívejme se podrobněji na konkrétní příklady a jejich tradiční domácí ekvivalenty:

Office manager (též *Office Manager*)

- > české ekvivalenty: vedoucí kanceláře (útvary, oddělení), asistent(-ka)
- > polské ekvivalenty: *kierownik biura, asystent(-ka), sekretarka*

Human resources manager (též *Human Resources Manager*)

- > české ekvivalenty: vedoucí (referent) personálního (osobního) útvaru nebo oddělení, specialista oddělení lidských zdrojů, personalista
- > polské ekvivalenty: *kierownik personalny, kierownik (specjalista) w dziale personalnym* (kadrowym, zasobów ludzkich)

Project manager (též *Project Manager*)

- > české ekvivalenty: projektový manažer, vedoucí projektu
- > polské ekvivalenty: *kierownik projektu*

Account manager (též *Account Manager*)

- > české ekvivalenty: pracovník péče o klienta(-y), klientský pracovník
- > polské ekvivalenty: *opiekun klienta(-ów), specjalista ds. klientów*

Art director (též *Art Director*)

- > české ekvivalenty: umělecký vedoucí (ředitel)
- > polské ekvivalenty: *kierownik (dyrektor) artystyczny*

Sales manager (též *Sales Manager*)

- > české ekvivalenty: obchodní manažer (ředitel), obchodní zástupce, prodejce
- > polské ekvivalenty: *dyrektor handlowy, kierownik (działu) sprzedaży, przedstawiciel handlowy*

Training manager (též *Training Manager*)

- > české ekvivalenty: manažer vzdělávání, manažer pro oblast školení a vzdělávání, školitel
- > polské ekvivalenty: *specjalista ds. szkoleń, (hov.) szkoleniowiec*

Customer relationship manager (též *Customer Relationship Manager*)

- > české ekvivalenty: manažer řízení vztahů se zákazníky, manažer pro styk se zákazníky
- > polské ekvivalenty: *specjalista ds. kontaktów z klientem, kierownik ds. obsługi klienta*

Výše uvedená praxe se částečně vžila i v některých domácích firmách. Používání názvů typu *director, consultant, specialist, accountant, company lawyer* apod. v české či polské firmě však působí směšně. Důraz na používání anglicismů ve firemní praxi může vést u zaměstnanců dokonce ke specifické jazykové hře, při níž jsou často s pejorativním významem používány zkomoleniny anglických slov (*badžet, bizy, houm, ofis, vork, kosty, proudžekt*). Mají-li však zaměstnanci pocit, že tento stav odráží jejich skutečné komunikační potřeby, bude nejspíš firemní komunikace silně narušena.

Řada anglicismů se podle své stylové hodnoty řadí do vrstvy specializované terminologie, profesionalismů či slangových výrazů. Z těchto oblastí mohou některé jednotky, především zásluhou masmédií, pronikat i do veřejné komunikace či běžné mluvy. Při takovém použití je však na autorovi projevu, aby zvážil, zda použitím anglicismu dosáhne zamýšleného komunikačního cíle. Užití výpůjčky mimo varietu, do níž byla přejata, či v nenáležitém kontextu může vést až ke vzniku komunikační bariéry. Srovnajme na příkladech:

*Eva Emingerová je zkušená zpěvačka se sametovým hlasem a nefalšovaným **jazzovým feelingem**.* (z pozvánky na koncert)

jazzový feeling: cit pro jazz, z profesní komunikace z obl. hudby, mimo tuto oblast výraz téměř neznámý, z funkčního hlediska zbytečná výpůjčka;

*ODS: **opt-out** a privatizace důchodů* (z volebního billboardu ČSSD)

opt-out: převedení části prostředků na důchodové pojištění na účty u soukromých společností, z profesní komunikace z obl. ekonomiky a politiky, výraz naprosto nevhodný do textů volebních materiálů, jež mají oslovit co největší počet voličů, z funkčního hlediska profesionalismus, který pojmenovává nový jev;

***Baby boom** dorazil do škol* (titulek Lidových novin)

baby boom: náhlý přírůstek porodnosti, módní výraz používaný v publicistice, zde použit v nevhodném kontextu, titulek doslova říká, že ve školách došlo k nárůstu porodnosti, vhodný český ekvivalent: silné ročníky.

Kromě jmen obecných pronikají do obou sledovaných jazyků také cizí názvy obchodů, firem, institucí a různých veřejných akcí. S výjimkou nadnárodních firem jsou autory těchto názvů sami Češi a Poláci. Pojmenování tohoto typu se skládají buď pouze z anglických slov (*Job Factory, Computer Agency, Brno International Business School, Bikeshop, Petshop, Health Club & Spa, Prague Food Festival, Warsaw Dance Festival, Dog Dancing Show Prague, JobChallenge*), anebo mají hybridní strukturu, tj. spojují v sobě prvky anglické a české (*Bednář Consulting, Zybszko Company, Obal Print, Harrachovka Spa & Wellness, Morava Job, PowerYoga Akademie, Maj Music Festival, Sheraton Mazury Lakes Resort* a také španělsko-anglický název *Telefónica O₂ Czech Republic*). K zajímavé kombinaci domácích a jazykově cizích názvů došlo v Brně, kde u Univerzitního kampusu sídlí obchodní centrum *Campus Square*, vedle něhož má vyrůst kancelářský komplex *Campus Science Park*.

Volba uvedených názvů je u soukromých subjektů odrazem jejich touhy po jedinečnosti a světovosti. V tomto kontextu je však jen stěží odhadnutelné, co vedlo českou státní správu k tomu, že pojmenovala síť pracovišť pro elektronickou komunikaci s úřady anglickým názvem *Czech Point*, k němuž byl zjevně druhotně vytvořen český ekvivalent *Český Podací Ověřovací Informační Národní Terminál* (psáno s velkými písmeny na začátku každého slova!).

Kromě celých slov pronikají do dnešní češtiny a polštiny také anglické zkratky. Jde většinou o zkratky iniciálové, s nimiž se do západoslovanského prostředí dostává i anglická výslovnost, tzv. spelling. V tomto ohledu je však situace značně nejednotná – část zkratk zachovává anglickou výslovnost, další jsou hláskovány tradičním českým či polským způsobem a u některých se objevují obě možnosti. Některé zkratky se staly i základem další slovotvorné derivace. Srovnajme na příkladech:

***CD** – compact disc, kompaktní disk, płyta kompaktowa*

č. [cé-dé] i [sí-dí] i [ha-er], pol. [s-i-dí] i [ce-de]

deriváty: cedéčko

CRM – customer relationship management, řízení vztahů se zákazníky, zarządzanie relacjami z klientami

č. [sí-ár-em], pol. [s-i-ar-em] i [ce-er-em]

deriváty: ceeremowiec

CV – curriculum vitae, pracovní životopis, życiorys zawodowy

č. [sí-ví], pol. [s-i-vi]

deriváty: sivičko, cefalka

HR – human resources, lidské zdroje, zasoby ludzkie

č. [ejč-ár], pol. [ejcz-ar] i [ha-er]

deriváty: haerowiec, haerowy

HBO – Home Box Office, název firmy

č. [ejč-bí-ou], [há-bé-ó], hov. také [hbo],

pol. [ejdž-bi-o lub ha-be-o], hov. také [ejdž-bi-ot], [hbo]

IT – information technology, informační technologie, technologie informacyjne

č. [aj-tý], pol. [aj-ti]

deriváty: ajťák, ajťácký, ajtowiec

PC – personal computer, osobní počítač, komputer osobisty

č. [pé-cé] i [pí-sí], pol. [pe-ce] i [pí-s-i],

deriváty: ajťák, ajťácký, ajtowiec

Ph.D. – doctor of philosophy, doktor, v pol. se nepoužívá

č. [pí-ejč-dí] i [pé-há-dé]

bez derivátů

PIT – personal income tax, daň z příjmu fyzických osob – v č. se nepoužívá,

podatek dochodový od osob fyzických, v pol. pouze název daňového přiznání

pol. [pit], deriváty: PIT-owski

PR – public relations, vztahy s veřejností, kontakty z otoczeniem/mediam

č. [pí-ár], pol. [pí-ár], hov. také [pe-er]

deriváty: piárový, odpíárovat, piarowiec, piarowy, piarować

UPC – United Pan-European Communications, název firmy

č. [jú-pí-sí], zřídka [ú-pé-cé], pol. [ju-pi-si], zřídka [u-pe-ce]

VAT – value added tax, daň z přidané hodnoty – v češtině jen DPH,

podatek od wartości dodanej

pol. [vat], deriváty: vatowski, VAT-owski

V menší míře jsou z angličtiny přejímána také slovní spojení, celé konstrukce či frazeologismy, např.:

- > mějte hezký den (have a nice day)
- > zavolej/-te mi zpátky (call me back)
- > být můj (tvůj...) šálek čaje/kávy (to be one's cup of tea)
- > top ten
- > být in/out, být in/out (to be in/out)
- > medový měsíc, miesiąc miodowy (honeymoon)
- > tvrdé a měkké drogy, narkotyki twarde i miękkie (hard and soft drugs)
- > konferencja na szczycie (summit conference)

- > *być na topie* (to be on the top)
- > *nie ma sprawy* (no matter)
- > *numer jeden na świecie* (to be number one over the world)
- > *dwa w jednym* (two in one).

Z přejatých konstrukcí je však zřejmě neznámější obrat *být o něčem, být o čem* (to be about st), který i přes značný odpor lingvistů i řady uživatelů zažívá v českém jazykovém prostředí nebývalou expanzi. Původ této konstrukce je třeba hledat v doslovných překladech z anglických originálů. Jeho problematičnost spočívá především v tom, že nahrazuje sémanticky bohatší a preciznější konstrukce. Srovnajme:

*The Iraq war is **about** oil.*   *Ve válce v Iráku jde o ropu.*
Válka v Iráku je válkou o ropu.
NE: Válka v Iráku je o ropě.

*What **Science** is about?*   *Co je to věda?*
NE: O čem je věda?

*Science isn't about checklists. It's **about** forming and testing hypothesis.*
Věda není založena na seznámech. Věda vytváří (sestavuje) a ověřuje hypotézy.
Věda to nejsou jen seznamy, věda vytváří (sestavuje) a ověřuje hypotézy.
NE: Věda není o seznámech. Věda je o vytváření a ověřování hypotéz.

*Baťa – Power **je o síle** nezávislosti!*
Power – síla nezávislosti!
Power to je síla nezávislosti!

*Krajská politika **je o** slušnosti.*
Krajská politika je (by měla být) slušná.
V krajské politice jde (mělo by jít) především o slušnost.

*Spa, tedy lázeňství, **je o relaxaci**, uvolnění a péči pod dohledem odborníků.*
Lázeňství poskytuje relaxaci, uvolnění a péči pod dohledem odborníků.
Účelem (cílem) lázeňství je relaxace, uvolnění a péče pod dohledem odborníků.

*Volby **byly hlavně o nízké** účasti voličů.*
Ve volbách se projevila nízká účast voličů.
Volby poznamenala nízká účast voličů.

*Naše práce však **není jen o penězích**.*
Při práci nám však nejde jen o peníze.
Nepracujeme však jen pro peníze.

*Firma **je především o lidech**.*
To hlavní ve firmě jsou lidé.
Firmu vytvářejí hlavně lidé.

*Léto **je hlavně o vodě a sluníčku**.*
V létě je hlavní voda a sluníčko.
Léto je plné vody a sluníčka.

*Armáda **není jen o válčení**.*
Armáda jen neválčí.
Úkolem armády není jen válčení.

Věda je o něčem jiném než náboženství.

Věda a náboženství se liší.

Věda je něco jiného než náboženství.

Z pohledu lingvisty hodnotím, že víte, o čem je čeština.

Z pohledu lingvisty hodnotím, že víte, jaká je čeština.

Z pohledu lingvisty hodnotím, že o češtině mnoho víte.

Kuriózním jevem je přejímání anglické transliterace vlastních jmen východoslovanského původu. Výsledný zápis působí velmi nezvykle, především však neumožňuje českému či polskému mluvčímu jednoduše a jednoznačně identifikovat původní znění jména, což je ostatně jedna z hlavních zásad transliterace. V případě osob může kombinace domácí a cizí transkripce znesnadnit identifikaci konkrétní osoby. Tento jev lze považovat za sice okazi-onální, avšak jeho širší uplatnění lze zaznamenat v některých oblastech veřejné komuni-kace, např. v soudnictví, státní správě a také v oblasti kultury a sportu. Situaci komplikuje skutečnost, že některé státní orgány přebírají přepis osobních jmen do latinky z ruských a ukrajinských pasů, v nichž je uváděna transliterace do angličtiny. Následkem rozkolísanosti administrativní praxe či neznalosti dávno vypracovaných způsobů zacházení s cizími jmény se můžeme v českých či polských textech setkat s městem *Ekaterinburg* (č. *Jekatěrinburg*, pol. *Jekatierinburg*), fotbalovým klubem *Shakhtar Donetsk* (č. *Šachtar Doněck*, pol. *Szachtar Donieck*) nebo osobními jmény *Yuryi Kryakin* (č. *Jurij Krjakin*, pol. *Jurij Kriakin*), *Andrey Kuznetsov* (č. *Andrej Kuzněcov*, pol. *Andriej Kuzniecowa*), *Nadezhda Ryaskina* (č. *Naděžda Rjaškina*, pol. *Nadieżda Riaszkina*) či *Alexander Katsapov* (č. *Alexandr Kacapov*, pol. *Aleksander Kacapov*). Jako kuriozitu uveďme, že na internetových stránkách je mezi nahráv-kami ke stažení k dispozici mj. *Pyotr Tchaikovsky* (č. *Pjotr Čajkovskij*, pol. *Piotr Czajkowski*) nebo ruská píseň *Katyusha* (č. *Kaťuša*, pol. *Katiusza*). Lze si také objednat kolekci filmů, autorem jejichž literární předlohy je *Fjodor Dostoyevsky* (č. *Fjodor Dostojevskij*, pol. *Fiodor Dostojewski*).

Mnohem méně patrné jsou vlivy angličtiny na gramatický systém západoslovanských jazyků. Je to dáno jednak jeho vysokou stabilitou a také značnou odlišností anglických gra-matických struktur. Přesto je třeba v tomto kontextu upozornit na několik jevů.

I když se do češtiny a polštiny spolu s lexikálními výpůjčkami dostává i anglická výslov-nost, na zvukovou strukturu domácích jazyků nemá tato skutečnost žádný podstatný vliv. Ve fonetickém plánu češtiny a polštiny se tak anglické vlivy uplatňují jen okrajově. V češti-ně může jít o výslovnost některých cizích názvů podle anglických vzorů, např. *Bombaj* (angl. *Bombay*) – [bombej] místo tradičního [bombaj]. Okazionálním jevem je také výslovnost domácích zkratk podle anglického vzoru, např. v polštině *PTC* (*Polska Telefonía Cyfrowa*) – *správná výslovnost* [pe-te-ce], *nesprávně* [pi-ti-s-i]. Lze zaznamenat i projevy vlivu domácího fonetického systému na výslovnost některých výpůjček z angličtiny. Příkladem mohou být výrazy *styling* [stajlink], *stylista* [stajlista], u nichž se pod vlivem výslovnosti zdomácněného latinismu *styl* prosazuje podoba *styling* [stýlink], [stýlista]. Podobný vliv je patrný i u známé-ho českého firemního názvu *Student Agency*, u něž anglickou výslovnost [stjúdent ejdžensi] zcela nahradila česká výslovnost [student agensi]. Je zřejmé, že rozhodující podíl měla na této změně první složka názvu, u níž se nedá reálně předpokládat, že by ji český mluvčí realizoval v podobě [stjúdent].

V morfoloickém plánu se jako nežádoucí anglický vliv jeví nesklonnost některých názvů, jejichž fonetická struktura umožňuje jejich přiřazení k domácím morfoloickým paradig-matům (*na Nově*, ale *na Nova Sport*, *na Nova Cinema*, *v Ikea*, *v Kika*). Za tímto jevem je však třeba kromě anglických vlivů hledat i projevy obecnější tendence zachovávat neměn-nost základní podoby vlastních jmen (srov. *Kika* – *v Kice*). V oblasti slovotvorné derivace se anglické vlivy spolu se zmíněnou tendencí odrážejí ve snaze o omezování tradičního českého přechylování osobních jmen, v obou jazycích pak používáním anglických slovotvorných elementů a postupů (*-ing*, *-land*, *-gate*, *-market*, *-shop*, *super-*, *euro-*, *hyper-*, *mega-*).

Z jevů syntaktických je třeba zmínit šíření některých slovesných vazeb, např. *diskuto-vat něco* (*to discuss st.*), *komunikovat něco* (*to communicate st.*), nahrazování zájmena *svůj*

nezvratnými přivlastňovacími zájmeny (*Je důležité stáhnout program a nainstalovat ho na tvůj počítač., Zde si můžete zobrazit vaši reklamu., Zastavte spam ve vašem počítači., Zkopíruj soubory z tvého PC na externí harddisk.*) a také expanzi neshodných anteponovaných přivlastňků, jejichž funkci často plní nesklonná adjektiva či substantiva. Poslední z jevů se negativně projevuje nejen v rovině syntaktické, ale zároveň i v oblasti morfologie a slovtvorby. Jako příklad může posloužit překlad divadelní hry americké autorky Eve Enslerové *The Vagina Monologues*, který vyšel v ČR pod názvem *Vagina monology*. V divadlech však byla hra uváděna pod přijatelnějším názvem *Monology vagíny* a v Polsku je v divadelní i knižní podobě známa pod jednotným názvem *Monologi waginy*. Jako další příklady lze uvést konstrukce: *top modelka, přehled top společností, Barbie plakát, all inclusive zájezd, food kritik, espresso nadšenec, ING konto, ČSOB Dynamický fond, Van Gysel cena*, pol. *biznes informace, komputer kurs, kredit bank, tenis nauka*. Řadu příkladů najdeme také mezi názvy firem, kulturních a společenských akcí: *Brno Business Park, Landek Park, Bowling Radegast Arena, Adrenalin Park Jeseniky, Fernet Stock Kart Aréna, Golf Aréna Ostrava, Wannick Gallery*, pol. *Sopot Festiwal, Kraków Business Park*). Opravdovými kuriozitami jsou konstrukce *top 5 knihy* (název rubriky v Lidových novinách zaznamenávající 5 nejlepších knih za dané období), *top 200 univerzit* (200 nejlepších/předních/prvotřídních univerzit) nebo *Pojedíte s Visa na Vancouver 2010 zimní olympijské hry!*

Přejímání jazykových jednotek a struktur z cizích jazyků není jistě živelným procesem, v němž by neplatila žádná pravidla. Zároveň je však třeba zdůraznit, že tento proces klade zvýšené nároky na jednotlivé uživatele jazyka, kteří vlastně rozhodují o osudech jednotlivých výpůjček ve svém mateřském jazyce. A právě zde je rozhodující uživatelská osobní jazyková kultura a jeho postoj k vlastnímu jazyku. Jistě nechceme, aby se český či polský mluvčí stal stoupencem nacionálně laděného purismu, jenž odmítá jakékoli změny v jazyce, a to včetně výpůjček, které se jeho stoupencům jeví jako zcela nepotřebné, ba přímo škodlivé. Nabádáme zde naopak k jazykovému liberalismu, jenž hodnotí jednotlivé jazykové prvky podle jejich vhodnosti, účelnosti a efektivnosti s přihlédnutím k přirozené diferenciaci komunikačních situací. Takto orientovaný mluvčí, u něhož předpokládáme dostatečnou znalost vlastní mateřštiny, by měl při hodnocení výpůjček z cizích jazyků hledat odpovědi na následující otázky:

1. Obohacují cizí jazykové prvky lexikální systém mateřského jazyka, nebo zasahují i do jeho gramatického systému?
2. Obohacují cizí lexikální jednotky vyjadřovací schopnosti mateřského jazyka, nebo jen nepotřebně nahrazují existující plně funkční domácí výrazy?
3. Není daná výpůjčka jen odrazem jazykové módy, jazykového snobismu či prostředkem specifické jazykové hry?
4. Jsou cizí jednotky užívány v celonárodní varietě jazyka, nebo je jejich použití omezeno jen na oblast profesní či zájmové mluvy?
5. Je daná výpůjčka srozumitelná pro většinu adresátů textů, v nichž je použita?

Jak již bylo uvedeno, jsou lexikální výpůjčky obecně rozšířeným a tradičním způsobem obohacování lexikální zásoby jednotlivých jazyků, češtinu ani polštinu nevylučuje. Na rozdíl od slovní zásoby, která se někdy velmi rychle mění v závislosti na aktuálních potřebách společnosti, je gramatický systém jazyka relativně vysoce stabilní strukturou. S obezřetností je tedy nutno pohlížet na takové cizí jazykové prvky, které mají negativní vliv na český či polský gramatický systém. V případě angličtiny je tato skutečnost dána příslušností angličtiny k analytickým jazykům. Některá anglická spojení jsou tak v extrémním nesouladu s českým či polským tvaroslovným (*dnes večer na Nova Cinema; kupisz w Ikea*), slovtvorným (*adrenalin park* → *adrenalinový park; kredyt bank* → *bank kredytowy*) či syntaktickým (*Sochorova resort* → *resort Sochorova, na Sochorově; tenis nauka* → *nauka tenisa, nauka gry w tenisa*) podsystémem. Jako nežádoucí či přinejmenším problematické se jeví také přenašeni anglických syntaktických schémat (*být o něčem; diskutovat problém* → *diskutovat o problému; dyskutować projekt* → *dyskutować nad projektem*) či ustálených frází (*Mějte hezký den.* → *Přeji hezký den.*).

Důležitým hlediskem při hodnocení anglicismů je také existence domácích ekvivalentů. Pokud cizí jednotky nejsou odrazem skutečných komunikačních potřeb a pouze nahrazují plně funkční domácí jednotky, je třeba hodnotit je jako zbytečné (*down/sit* – povely pro psy → *lehni/sedni*, *vyšší level* → *vyšší úroveň*, *závěrečný report komise* → *závěrečná zpráva komise*, *svěží look* → *svěží vzhled*, *sofistikovaná polévka* → *pracná, složitá polévka*, *zdjęcia z tripów* → *zdjęcia z podróży*, *wycieczek*, *lista userów* → *lista użytkowników*). Zbytečné přejímky jsou často odrazem jazykové módy či snobismu (*benefity pro uživatele* → *výhody pro uživatele*, *zajišťujeme baby sitting* → *zajišťujeme hlídání dětí*, *highlight roku* → *událost roku*, *zlatý hřeb*, *jahodový shake* → *jahodový koktejl*, *pol. T-shirt* → *koszulka*, *obowiązujący dress code* → *obowiązujący kanon stroju*, *zasady ubioru*).

Při tomto hodnocení přejímek je třeba vzít v úvahu i jejich stylistickou hodnotu. Jak jsme ukázali výše, mnohé výpůjčky nelze volně přenášet z jedné jazykové variety do druhé. Jednotky, které jsou funkční v profesní či zájmové mluvě, mohou být hodnoceny jako nadbytečné či nežádoucí ve veřejné komunikaci nebo při běžném každodenním dorozumívání. S tímto kritériem je spjat i požadavek srozumitelnosti cizích jednotek pro většinu adresátů vytvářeného textu. Je však třeba mít na paměti, že zejména ve veřejné komunikaci hrají důležitou roli i jiné činitele, než je znalost cizího jazyka na obou stranách komunikačního procesu.

Doporučená literatura:

- Bozděchová, I. *Vliv angličtiny na češtinu*. In Daneš, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997, s.271–279.
- Čechová, M. *Současné změny ve firemních názvech*. Naše řeč 77, 1994, s. 169–178.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- Hoffmannová, J., Šimandl, J. „Euročeština“ v lucemburských překladech dokumentů Evropského parlamentu. Naše řeč 91, 2008, s. 113–126.
- Nejedlý, P. *Je čeština jako menší jazyk v ohrožení?* Naše řeč 91, 2008, s. 225–234.
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1*. Praha: Academia 1998.
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia 2004.
- Rejzek, J. *K formální adaptaci anglicismů*. Naše řeč 76, 1993, s. 26–30.
- Rybicka, H. *Losy wyrazów obcych w języku polskim*. Warszawa: PWN, 1976.
- Šimandl, J. *Co se děje s přejatými slovy a vyjadřovacími způsoby (nad druhým svazkem neologického slovníku). Část první*. Dokořán, 2005, 32, s. 24–29.
- Šimandl, J. *Co se děje s přejatými slovy a vyjadřovacími způsoby (nad druhým svazkem neologického slovníku). Část druhá*. Dokořán, 2005, 33, s. 16–21.
- Šlosar, D., Večerka, R. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Praha: SPN, 1972.
- Walczak, B. *Kontakty polszczyzny z językami niesłowiańskimi*. In Bartmiński, J. (red.). *Współczesny język polski*. Lublin: UMCS, 2001, s. 527–539.
- Witaszek-Samborska, M. *Zapóżycznienia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie*. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 1993.

Zázemí majorit pro minority (východiska západoslovanských literatur pro dnešek)

Ludvík Štěpán

Západoslovanský areál, tedy prostor klasického středoevropského trojúhelníku, zahrnuje větší i menší národní majority a minority v nich. Úvodem do této problematiky byla moje studie *Západní Slované* v předchozí publikaci (*Slované a Evropa na počátku 21. století*, ed. I. Pospíšil, MU, Brno 2007), věnovaná nástinu komplexního vývoje národů Poláků, Slováků, Lužických Srbů a Kašubů (s pominutím Čechů, jimž se věnují bohemistické disciplíny). V tomto textu se zaměřím na společná východiska (staroslověnská) všech západoslovanských literatur ve vztazích majority – minority, resp. na nástin počátečního vývoje dvou největších z nich (české a polské), které se navzájem ovlivňovaly a v určitých fázích měly patronát nad vývojem té druhé, aby pak dodaly živnou půdu (v době velkého kvasu po Jaru národů, v období národních obrození západoslovanských států) literaturám tehdy se právě do plné šíře rodícím (slovenské, lužickosrbským a kašubské).

Úvodem: společné kořeny

Počátky a první vzestup národní identity (a potažmo i národního písemnictví a později literatury) je v daném regionu (a nejenom v něm) neodmyslitelně spojen s jeho christianizací. V písemnictví se to projevilo vznikem v podstatě umělého jazyka liturgického, který pro potřeby své misie na Velké Moravě vytvořili bratři Konstantin (Cyril) a Metoděj z Byzance; šlo o novou slovanskou řeč (tzv. staroslověštinu či církevní slovanštinu, na základě dialektů egejské Makedonie, z okolí Soluně), zaznamenávanou pro tento účel vytvořeným slovanským písmem (hlaholicí). Nový jazyk a do něj přeložené texty (zejména pro liturgické a vůbec misijní potřeby) se staly spojnicí vývoje písemnictví všech slovanských národů od 9. do 12., resp. 13. století jako výchozí kulturní podloží (kromě té které domácí lidové slovesnosti).

V západoslovanském areálu se takto vyvíjely nejdříve písemnictví a literatury národů českého a polského (to souvisí s postupným, poměrně časným upevňováním a posléze kodifikací národního jazyka), aby při spolupráci ve fázi latinské s osobnostmi dalších národů vytvořily pro ně dostatečně pevný impuls pro vznik jejich písemnictví a literatur. Slovenská literatura, lužickosrbské literatury (horní a dolní) a literatura kašubská mají vývoj specifický, na časové ose poněkud posunutý, ovlivněný kulturami sousedních národů – u slovenské literatury českou, resp. také polskou (při zápasu s kulturami dalšími: židovskou, ukrajinskou, rusínskou a později maďarskou). Okolní slovanské majority – česká a polská v případě literatur lužickosrbských (často determinovaných literaturou německou), polská v případě literatury kašubské (u té rovněž s nemalými vlivy pruskými, resp. germánskými) se pak staly zázemím a moderátory jejich vlastního startu.

V dalším pojednání se nebudu zabývat písemnictvím jednotlivých západoslovanských národů (pouze nástiním konkrétní východiska jednotlivých literatur), nýbrž až fázemi, v nichž vznikaly literatury česká a polská (odlišným vývojem už dostatečně diferencované, byť stále pevně kotvící ve společném slovanském základu a plodně přijímající okolní a obecně evropské prvky v latinském kontextu; není možné zapomenout na vlivy židovské, ukrajinské i germánské u polské literatury a židovské a německé u české), které se v jisté interakci vyvíjely s literaturami ostatních národů daného regionu a částečně participovaly na jejich pozdějším širokém vzestupu.

Nejširší zázemí pro postupně vznikající národní literatury, jak jsem naznačil už výše, nacházíme v písemnictvích českém a polském a v jejich pokusech o první umělecké formy. V obou začaly texty v národních jazycích vznikat jako nutné protějšky spisů latinských, s pestrou paletou forem a se zřetelem k zázemí tvorby lidové.

V **českém písemnictví** začíná úsilí o česky psané texty od 13. století (např. tzv. *Kunhutina modlitba* a *Ostrovská píseň* nebo různé *Spory duše s tělem*). Kromě překladů známých latinských děl (včetně biblických a náboženských), jako byla *kronika Přibíka Pulkavy z Radenína*, *Autobiografie Karla IV.* či stejným císařem sestavený *Korunovační řád* nebo jeho *Legenda o svatém Václavu*) to lze dokumentovat na legendách (zpočátku mj. *apokryf o Jidášovi*, *legenda o svatém Jiří*, dialogické *Rozmluvy Panny Marie se svatým Anselmem*, později *Legenda o svatém Prokopu*, *Život svaté Kateřiny*), na zlomcích velikonoční divadelní frašky *Mastičkář*, na tzv. hrách tří Marií, konkrétně na hře *O Kristovu zmrtychvstání i o jeho oslavení* (nejstarší prototyp velikonočního dramatu).

Z cizích předloh (zejména latinských a německých) vycházela veršovaná epika (představovaná erbovní skladbou *Alexandreida* a veršováním *Vévoda Arnošt*), převyprávění pověstí (*Tristana a Izalda*, tzv. *Růžová zahrada – veliká a malá*), legend (sbírka legend *Pasionál*), duchovních próz (*Životy svatých otců* či *Barlaam a Josafat*) i próz se světskými náměty (mj. dlouho oblíbená *Dalimilova kronika*, dále *Štírlfríd a Bruncvík*, *Trojanská kronika*, *Mandevillův cestopis* nebo exkluzivní skladba *Tkadleček*) a próza zábavná (mj. české zpracování souboru *Gesta Romanorum*, moralistní *Olomoucké povídky*). Ze světské lyriky můžeme uvést tzv. *Závišovy písně* a různé skladby žakovské a makaronské, zajímavé jsou lidové milostné písně (jako *Byla ti sem v sádku*, *Kudy sem já chodila*) i skladby satirické (např. *Desatera kázanie božie*, *Satiry o řemeslnících a konšelích*, *Podkoní a žák*) či alegorické (*Nová rada Smila Flašky z Pardubic* či jemu připisovaná *Rada otce synovi*).

V oblasti nábožensko-filozofických textů je třeba podtrhnout význam děl **Tomáše ze Štítného** (různé traktáty shrnuté do několika sborníků, předcházející spisy Husovy). Specifickou je pak etapa husitství, prezentovaná hlavně dílem **Jana Husa** (české spisy *Knížky o svatokupectví*, *Výklad viery*, *Desatera a páteře*, *Postila* aj.) a jeho přátel (**Jeroným Pražský** a **Jakoubek ze Stříbra**) a později pracemi **Petra Chelického** (mj. *O trojím lidu*, *Postila*, *Siet viery pravé*). Konfesní rozpocenost české společnosti se odráží mj. v husitských veršovaných skladbách (*Žaloba Koruny české*, *Porok Koruny české* a *Hádání Prahy s Kutnou Horou*) a písních (jako *Ktož jsú boží bojovníci*, dochovaných v tzv. Jistebnickém kancionálu) i ve skladbách katolické strany (*Václav*, *Havel a Tábor* ad.). Zajímavé je husitské kronikářství (třeba zápisy lidových dějepisců *Vypravování kněze Viléma o smrti Jana Želivského* nebo *Kronika velmi pěkná o Jana Žižkově*).

Do pohusitského období patří mj. zajímavé pokusy o cestopisy – z pera **Václava Šaška z Bírkova** nebo deník jeho panoše *Jaroslava* či různé básně a písně (*O Přemyslu Otakarovi a Záviši*, *O válce s Uhry*, utrakvistická píseň *o legátu Karvajalovi*, katolicky vyhrčená *Píseň o Rokycanovi* ad.).

V **polském písemnictví** se polština objevuje rovněž od 13. století, např. v rukopisných sbírkách homiletických (autory kázání byli mj. **Marcin Polak** nebo **Peregryn z Opolí**), z nichž nejznámější jsou soubory *Kazania świętokrzyskie* (zlomky čtyř homilií a jedno úplné kázání pro vzdělance) a *Kazania gnieźnienskie* (ze sto pěti homilií pro vzdělance i pro lid je deset psáno polsky, autorem většiny kázání pro lid je **Łukasz z Wielkiego Koźmina**). Mnoho textů polských kazatelů vzniklo v Praze (mj. **Macieje z Legnice** nebo **Mateusze z Krakova**), v Polsku naopak působili např. **Jeroným Pražský** či **Jan ze Štěkna**. Čestina se také stala prostředníkem při překládání – takto vznikly mj. první polské překlady hagiografií, legend a některých písní, z tvorby od 11. století. Za nejstarší polskou píseň se pokládá *Bogurodzica*, polská carmen patrium, s prvky staroslověnskými a lexikálními bohemismy.

Z 13. století pocházejí i různé překlady náboženských knih (mj. nedochovaný žaltář sv. Kingy-Kunhuty, pozdější jsou *Psałterz florinański*, *Psałterz puławski* či *Psałterz krakowski*), téměř neporušené se dochovaly lidové koledy (známé z parodického dílka *Ludycje wieśne*),

zajímavé jsou písně a delší skladby (jako *Mocne Boskie tajemności* nebo *Radości wam powie-
dam*), skladby o posledních věcech člověka (někdy inspirované texty evropskými a českými,
příp. s nimi korespondující – *Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmierci*, *Skarga umierającego*,
Dusza z ciała wyleciała) nebo texty satirické (mj. *Chytrze bydlą z pany kmiecie...* a *Satyra na
leniwych chłopów*, zlomek skladby *Satyry na księży*), příp. originální pokus o básnický milost-
ný dopis (*Dawno zwiedził cudze strony...*).

Paraliturgické dramatické pokusy, tzv. mystéria, nejprve s tematikou velikonoční a poz-
ději také vánoční, vycházely (už od 12. století) z rýmovaných oficií a známé jsou z nich
dnes pouze písně dochované v řádových zpěvnících, především bernardinských (*Kancjonal
puławski*, *Kancjonal kórnicki*) – kruh tvůrců písní, z nichž mnohé inspirovaly lidové autory,
se vytvořil kolem bernardina **Władysława z Gielniowa** (šlo o formy lauda a rota, příp.
lauda dramatická). Vznikaly i písně epické (většinou šlo o adaptace latinských textů – např.
Jezus Chrystus, *Bog Człowiek*, *mądrość Ojca swego*) a litanické (vycházely hlavně z českých
předloh, jako kolední píseň *Zdrow bądź, krolu anjelski...*), pašijové, mariánské a koledy.
Písňovou formu měly rovněž veršované legendy (mj. o svatých Alexandrovi, Anně, Barbaře,
Stanislavovi, Vojtěchovi, Dorotě – píseň o ní byla inspirací k folklórním obchůzkám, tzv.
chození s Dorotou, a k písni o stejné zbožné Krakovance) a tzv. novinkové písně (obdobně
existují i v české literatuře – tzv. noviny), přinášející aktuální relace (předchůdci dnešních
novinových zpráv), z nichž některé se staly ohlasy českých husitských událostí (*Pieśń o
Wiklefie Jędrzeje Gałki z Dobczyna* či *Nowina o węgierskim krolu Krystiana z Góry*), jiné
zaznamenaly události ryze domácí, především kriminální činy (*Pieśń o zabiciu Andrzeja
Tęczyńskiego*). Vzácným dokumentem dvorské kultury je jakýsi bedekr stolování *Wiersz
Słoty o chlebowym stole* (první známý doklad užití polského stichického verše). Významnými
památkami středověké prózy jsou rovněž díla fabulovaná, např. populární *Powieść o papieżu
Urbanie*, dvě sbírky vyprávění z cyklu Gesta Romanorum – *Poncjani* a *Historyje rozmaite
nebo pseudohistorické prózy Marcina Bielského Żywoty filozofów*.

Obsahově i formálně bohaté jsou texty s náboženskou tematikou. Z biblických příběhů
(Písmo svaté jako celek bylo překládáno až od 15. století, nejstaršími jsou tzv. *Biblia kró-
lowej Zofii* a tzv. *Biblia szarospatacka*) vycházela i četná církevní próza (např. fragmentární
Rozmyślanie przemyskie, trilogická biografie *Żywoć Pana Jezusa Krysta Baltazara Opece*,
populární *Ewangelia Nikodema*, *Rozmyślania dominikańskie* nebo skladba *Sprawa chędoga o
męce Chrystusowej Wawrzyńce z Łaska*). Také předmětem denní potřeby se staly modli-
tebníky (nejvýznamnějšími památkami jsou *Godzinki Wacława*, autorství **Wacława z Brodně**,
Modlitewnik Olbrachta Gasztołda nebo *Modlitewniki Ptasińskiego*).

První texty psané *slovensky, dolní či horní lužickou srbštinou a kašubštinou* jsou poz-
dějšího data – známi jsou pouze autoři pocházející z daného území a zapojující se, většinou
v jiných zemích, do tamního kontextu, ale píšící latinsky, příp. německy či jiným jazykem;
ve studii na ně na patřičném místě upozorním.

Odrazy pronikání renesančního humanismu

Období renesančního humanismu je prvním, kdy západoslovanské národy, které již měly
k dispozici vlastní latinské písemnictví a první kroky k jeho národní variantě, plodně ote-
vřely svou tvorbu všemu novému, co se rodilo jinde v Evropě, především v Itálii a posléze ve
Španělsku, Francii, Anglii a Německu (na pozadí vlastního bohatého vývoje náboženského,
spojeného s prudkým nástupem reformace, a také domácího, nikoli jednostranného života
kulturního a společenského).

V západoslovanských zemích se myšlenky humanismu nejširěji odrazily v *polské literatu-
ře*, zejména díky úsilí lidí s evropským rozhledem a kontakty (od druhé poloviny 16. století)
– církevním reformátorům (jako Piotr Tomicki či Jan Łaski), filozofům a učencům (autor
návrhu sociálních reforem Andrzej Frycz Modrzewski, představitel latinské publicistiky a
rétoriky Paweł Włodkowic, tvůrce polské tolerance, a Jan z Ludziska, astronom a lékař, jeho
žák Piotr Gaszowiec, zastánci konciliarismu Marcin Łasocki a Stanisław Ciołek, právník
Jan Ostroróg, lvovský arcibiskup Grzegorz z Sanoka, propagátor nové kultury, různí tiskaři,

vydavatelé aj.) a důsledkům dlouho tolerované a reformace a ne vždy důrazně prosazovaných protireformačních opatření. Zakladatelé už programově polsky psané literatury vycházeli z jejich prací a také z děl latinsky píšících polských renesančních autorů (Mikołaj z Husowa, Klemens Janicki, Andrzej Krzycki, Jan Dantyszek), vraceli se k řeckému a římskému odkazu a k domácí středověké tradici a sarmatismu.

Počátky polsky psaných textů jsou spojeny s převyprávěními známých evropských látek (římské povídky, biblické příběhy, pseudohistorické romány, historiografické texty). Nebo s původními, tzv. dialogy (anonymní reformační *Student* a katolická reakce na něj *Rozmowa nowa... Stanisława ze Szczodrkowic Morawického* či *O wierze i nauce luterskiej Marcina Kromera*), které na vysokou úroveň dovedl až M. Rej, a s divadelními texty (mj. mystérium *Historija o chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim Mikołaje z Wilkowiecka*, *Komedia Justyna i Konstancje Marcina Bielského* nebo anonymní *Komedyja o Miesopuście* a proslulé drama *Tragedia żebracza*, zachovaná pouze v české verzi).

Prvním známým polsky píšícím spisovatelem a autorem první dochované polsky tištěné knihy (sbírky modliteb *Raj duszny*) je **Biernat z Lublina**, jeden z tvůrců spisovné polštiny a polského verše, jehož hlavním dílem je *Żywot Ezopa Fryga, mędrca obyczajnego, z przypowieściami jego*. Skutečně velkým tvůrcem uměleckých textů, píšícím polsky, se stal **Mikołaj Rej z Nagłowic**, typ venkovského šlechtice-samouka, důsledného stoupence reformace, konfesně zaměřeného zpočátku luteránsky, později kalvínsky, spisovatele úporně dokazujícího, že polština je schopna vyjádřit všechna témata a všechny literární druhy a žánry. Rej se stal autorem populárních dialogů (psaných osmislabičným, bohatým a barvitým veršem – např. *Krótka rozprawa między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem, Gęs z Kurem, Warwas z Lupusem, Lew z Kotem*), dramatických prací (*Żywot Józefa...*, *Kupiec*), plebejsky jiskřivé epigramatiky (populární figlíky), několika náboženských spisů (kalvínský výklad víry *Postylla* či dialogem psaný *Katechismus*), ale také skladby *Zwierciadło*, jejíž součástí je ztvárnění života typického renesančního člověka, zemana-hospodáře *Żywot człowieka poczciwego*. Fenomén tohoto vzoru nového vzoru pro život hledal ve své adaptaci *Dworzanin polski* také **Łukasz Górnicki**, jinak většinou autor politických spisů.

Ve snahách M. Reje pokračoval „poeta doctus“, básník-velikán **Jan Kochanowski**, tvůrce polského sylabického verše. Jeho elegie (psané většinou latinsky), funerální písně, epigramy a frašky (nového, typicky polského žánru – sbírka *Fraszki*) i písně (sbírka *Pieśni*, v jejímž závěru je připojen pokus o cyklickou písňovou poemu idylického typu *Pieśń świętojańska o Sobótce*, jenž se stal prototypem pozdějších polských selanek), satirické práce (mj. *Szachy*, *Zuzanna*, *Satyr albo dziki mąż*, *Zgoda*), pokus o antické drama *Odprawa posłów greckich* či básnický žalozpěvný cyklus *Treny* patří dodnes k tomu nejlepšímu, co bylo v polské literatuře vytvořeno.

Kromě těchto dvou velikánů se prosadili např. někteří autoři sdružení v tzv. šlechtickém klubu Rzeczpospolita Babiska, pod vlivem Kochanowského psalo mnoho básníků (na jeho satiry navázal mj. už výše zmiňovaný **Marcin Bielski** – *Sen majowy...*, *Sejm niewieści* a *Rozmowa nowych proroków...*, na epigramatiku např. **Melchior Pudłowski**, převážně satirickými a parodickými verši). Za Kochanowského nástupce se prohlásil **Sebastian Fabian Klonowic** (z jeho polsky psaného díla má význam cestopisná alegorie *Flis, to jest spuszczenie statków Wisłą* a moralistní pitaval *Worek Judaszów*). Jeho skutečným pokračovatelem se však stal **Szymon Szymonowic**, především svými bukolickými obrázky, vykreslujícími útlisk rolníků *Sielanki* (ve skutečnosti s formou antiselanky). Z dalších autorů pečlivou formou vynikal **Sebastian Grabowiecki** (sbírka žalmů a modliteb *Setnik rymów duchownych*), cykly žalozpěvů a epitafů a jejich parodie tiskl **Stanisław Grochowski**, z mladší generace se prosadili mj. **Jan Smolik** (psal hlavně písně a frašky), voják a dobrodruh **Adam Czahrowski** (*Threny i rzeczy rozmaite*) nebo básník českého původu **Jan Rybiński** (*Gęśli różnorymym księga I*). Příkladem zemanské poezie se stala tvorba bratranců **Andrzeje** (např. vesnické poemty *Żywot szlachcica we wsi* a *Wieśniak*) a **Piotra Zbilitowských** (dialogy o úpadku mravů šlechty *Rozmowa szlachcica polskiego z cudzoziemcem* a *Przygana wymyślnym strojem białogłowskim*).

Předznamenáním nové epochy se zájmem o hledání víry a duchovní svět člověka staly verše **Mikołaje Sępa Szarzyńskiego** *Rytmy abo Wiersze polskie*, laděné obdobně jako většina už spíše barokní tvorby konce 16. století. Podobný charakter měla i protireformační tvorba

Jakuba Wujka (*Postilla catholica...* a její doplňky), rekatolizaci sloužily rovněž práce dvorního kazatele a významného prozaika **Piotra Skargy** (*Żywoty świętych*, sbírky kázání, politické traktáty aj.). V kontrastu k nim stojí tvorba plebejská (měšťanská a autorů z řad nižší inteligence, tzv. sowizdrzalská), negující soudobé literární konvence, která vycházela z tvorby lidové (např. sowizdrzalské komedie), Reje a Kochanowského, ale i ze středověké tradice (mj. autor píší pod pseudonymem **Jan z Kijana**) – podrobněji viz dále.

Na scénách královského a magnátských dvorů se objevovaly inscenace překladů a později také původních komedií (např. *Komedye o Lizydzie* **Adama Kořka**). Zcela jiné bylo lidové drama, které se vzdálilo tvorbě jezuitské uplatňované na školních scénách, užívající latinu a čerpající z církevní tradice nebo z alegorií. Vznikaly komické scénky sloužící zpočátku jako intermédia v jiných hrách (např. *Soltys z klechą*), komediální obrázky doby (*Wyprawa plebańska* a *Albertus z wojny*) či pozdější sowizdrzalské masopustní morality (mj. *Komedia rybaltowska nowa*).

Humanistické myšlenky a důsledky reformace (zejména husitství) ovlivnily ve stejném období také česky psanou **českou literaturu**. I ona vycházela z evropských a domácích kořenů a měla základ v latinském humanistickém písemnictví (mj. básník, satirik a prozaik Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, filozof Jan Šlechta ze Všehrd, teoretik básnictví Augustin Olomoucký, Zikmund Hrubý z Jelení, který se pokusil o etymologický slovník). Někteří z nich překládali (kromě uvedených dále Řehoř Hrubý z Jelení, Václav Hladíč Písecký či Mikuláš Konáč z Hodiškova ad.) a psali české spisy. O prosazení češtiny do praxe zaznamenávání textů užitých i uměleckých se zasloužil zpočátku hlavně Viktorin Kornel z Všehrd, jež následovali další autoři, např. už zmíněný Řehoř Hrubý z Jelení, Václav Hladíč Písecký či Mikuláš Konáč z Hodiškova.

Mezi vydávanými knihami převažovaly naučné, didaktické, historické (či pseudohistorické) a zábavné, nechyběly ani pokusy o tvorbu uměleckou (próza, poezie, zejména písňová, drama) a spisy o jazyce. Vydavatelé podporovali reformační snahy a nové myšlení vydáváním náboženské literatury (Hus, Luther ad.) a antického odkazu (jen pro příklad výbor **Jana Česky** *Řeči a naučení hlubokých mudrcuov*). Čtenáři měli zájem o vše nové a neznámé. Tomu vyhovovaly především cestopisy (např. řemeslník **Martin Kabátník** vydal knihu *Cesta z Čech do Jeruzaléma a Egypta*, **Oldřich Prefát z Vojanova** práci *Cesta z Prahy kdo Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*; později vyšly slavné cestopisy **Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic** a *Příhody...* **Václava Vratislava z Mitrovic**) a spisy historické (zejména **Václav Hájek z Libočan**: *Kronika česká* a dále mj. **Bartoš Písař**: *Pražská kronika*, **Martin Kuten**: *Kronika o založení země české*) nebo na pomezí historie a publicistiky (jako **Sixt z Ottersdorfu**: *Akta aneb knihy památné* o odboji stavů a měst proti Habsburkům). Zábavná tvorba je spojena s vydáváním tradičních vyprávění (o Meluzině, Mageloně, Fortunátovi, doktoru Faustovi atd.) a se jménem zmíněného **Mikuláše Konáče z Hodiškova** (*Kniha o hořekování a naříkání Spravedlnosti, královny*) a s cykly vyprávění o Ezopovi, Enšpíglovi či šaškovi krále Jiřího z Poděbrad (*Historie o bratru Janu Palečkovi*) nebo s jinými náměty (tzv. *Březinovy rozprávky*).

Neodmyslitelná je v tomto období činnost prvních českých gramatiků (Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomatesa), z jejichž pokusu o mluvnici vycházel **Jan Blahoslav** při práci na své významné knize *Gramatika česká*. Ten také jako biskup a tajemník Jednoty bratrské (není možné pominout jeho překlad Nového zákona do tzv. *Bible kralické*) kolem ní skupil družinu vzdělanců a autorů, kteří se zasloužili o šíření vzdělanosti náboženské a kulturní (mj. vydávali tzv. noviny, díla historická a náboženská, publicistiku). Z Blahoslavových prací zmiňme alespoň *Kalendář historický*, z děl dalších autorů třeba *Čest a nevina pohlaví ženského* nebo *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně* **Jana Kocína z Kocínětu** či *Výpsání krajín země ruské* **Matouše Hozia**. O historii Rožmberků vydával monografie **Václav Břežan**, genealogii se zabýval v Čechách naturalizovaný Polák **Bartoloměj Paprocký z Hlohol** (ale psal i epigramatiku, satiry a různé polemické spisy), zajímavé jsou *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*.

Vznikala i poezie – náboženská, světská, lidová, vysokou úroveň měly duchovní písně (např. **Václava Jičínského** nebo **Lukáše Pražského**), pořádané obvykle do zpěvníků (jak katolických, např. **Šimona Lomnického z Budče**, tak protestantských – vývojově důležitý

je **Blahoslavův Šamotulský kancionál**), oblíbené byly tzv. písně časové (šířené často letáky), kritická poezie (např. **Dačického Prostopravda** nebo **Paprockého Nová kratochvíle**), z děl satirických dodnes vynikají parodické stanovy pijáckého bratrstva *Frantovy práva*; dochoval se rovněž zlomek sbírky milostných písní. Svěží byla poezie **Hynka z Poděbrad** (syna krále Jiřího – např. skladby *Májový sen*, *Veršové o milovníku* nebo báseň *O ženitbě*) i jeho próza (pokus o boccacciiovskou povídku *Rozprávka o paní Saloméně*). Próza dalších autorů měla převážně naukový a vzdělávací charakter (z oblasti práv – **Pavel Kristian Koldín z Koldína**, rétoriky – **Karel Starší z Žerotína**, lékařství – **Jan Černý**, astronomie a astrologie – **Tadeáš Hájek z Hájků**, rovněž autor české úpravy reprezentativního Matthioliho herbáře).

Po přetržce způsobené husitstvím se nově rozvíjely (i když ne příliš úspěšně) dramatické práce, které prezentovala divadla školní (vedená zejména jezuity, kteří inscenovali kromě latinských předloh rovněž hry o českých světcích) a měšťanská, resp. lidová. S českými texty na biblické náměty přišel mj. **Mikuláš Konáč** (lidová varianta příběhu *Judith*), světský charakter měly frašky **Tobiáše Mouřenína z Litomyšle** (např. *Vejstupný syn*, *Selský masopust*), stejně jako adaptace polské frašky *Tragédie neb hra žebračů*.

Po středověkých latinských legendách (Legenda o svatých Svoradovi a Benediktovi biskupa Mauruse a Legendě o svatém Štěpánovi) mělo na **Slovensku** ohlas husitství, které propagovali např. Lukáš z Nového Mesta, Matej z Zvolena či Jurík z Topoľčan, a rozvíjela se lidová slovesnost (kalendářní a rodinná obřadní poezie, lidové rozprávky). V období humanismu psali někteří autoři latinsky (třeba Martin Rakovský elegické skladby, Jakub Jakobeus epicko-reflexivní poezii, Jan Jessenius spisy o medicíně, Vavrínek Benedikt z Nedožier první systematickou mluvnici češtiny), jiní česky. Lidová slovesnost se vyjadřovala nářečními (historické a vojenské písně, veršovaná epika a balady, prozaické pověsti, legendy, rozprávky, pohádky atd.). Prvním významným básníkem tohoto období byl **Ján Silván**, který vydal zpěvník *Písně nové na sedm žalmů kajících i jiné žalmy*, k charakteru lidové tvorby se blížila poezie **Eliáše Lániho**. Mezi dramatiky vynikl Slovák působící na Moravě **Pavel Kyrmezer** (*Komedia nová o vdově a Komedia česká o bohatci a Lazarovi*) a v Čechách usazený **Jur Tesák Mošovský** (*Ruth*). V próze převažovaly žánry satirické a humoristické.

Už v tomto období se objevily první texty psané **lužickou srbštinou** (tzv. přísaha budyšínská a luborazská a posléze dolnolužické překlady – Nového zákona Mikławše Jakubicy a rovněž Wolfenbüttelského žaltáře), ale připomenout je třeba činnost autorů latinských – Johanese Rhagiuse – Jana Raka (básník a satirik, který studoval u Konrada Celtise v Krakově a působil na různých univerzitách v Evropě – od papeže získal titul poeta laureatus; v Chotěbuzi založil slavnou latinskou školu Universitas Serborum) a Joannese Bocatia – Jana Boka (básník a dramatik, jež císař Rudolf II. jej také poctil titulem poeta laureatus).

Podobně jsou s obdobím humanismu spojeny i první památky psané **kašubsky**. Jde o překlady z němčiny do jazyka „slawieského“ či „słowięského“ knih *Duchowne piesnie*, *Mały Catechism* M. Luthera a *Passyja*.

Baroko domácí i emigrační

Barokní literatura západoslovanských zemí mohla čerpat hned z několika evropských proudů (ve Španělsku, Itálii, Francii, Anglii a Německu), ale vliv na ni měla stále složitější společenská a politická situace domácí a stupňující se protireformace (byť v jednotlivých zemích různě důrazná a odlišně uplatňovaná).

Polská literatura obdržela zejména události tzv. století válek či potopy, nástup protireformace (byť v mnohém mírnější a méně důslednější než třeba v Čechách) a důsledky slábnoucího polského státu; projevilo se v ní výrazné zostření církevní cenzury. Básníci napodobovali cizí autory (G. Marino, T. Tasso), rozvíjelo se divadlo, opera, hudba..., diferencovaly se kultura dvorská a zemanská a upevňovala se polskost navazováním na prvky šlechtického sarmatismu. Napětí mezi rozkošemi světa, přírodou a Bohem vyzdvihoval na vysoké umělecké úrovni **Hieronym (Jarosz) Morsztyn** (*Światowa rozkosz*), jehož básně za jeho života nevyšly (rozsáhlá sbírka veršů a epigramatiky *Summariusz wierszów...*), rovněž autor módních románek a veršovaných i prozaických povídek, jako *Antypasty małżeńskie*.

V poloze forem lidových, náboženských a módních v Evropě psal svoji básnickou trilogii o umění milovat **Kasper Twardowski**, rovněž autor mnoha dodnes ceněných koled (*Kolęda, Kolebka Jezusowa*), které psal i **Jan Żabczyński** (*Symfonie anielskie*), do nichž prolínali antické prvky další autoři (např. **Henryk Chęłdowski**: *Bóg oczłowieczony* nebo *Hejnat Narodzonemu Jezusowi*). Typickým příkladem protireformační poezie je dílo zemana-samouka **Kaspara Miaskowského** (*Zbiór rymów*), formou básnické tzv. kalvárie je jeho cyklická poema *Historyja*... Opakem byla evropská inklinace poezie kalvínského básníka a lékaře **Daniela Naborowského**.

Ke Kochanowského cyklické bukolické písni Pieśń świętojańska o Sobótce a Szymonowicovým selankám se vrátili bratři **Szymon** (*Roksolanki*...) a **Bartolomiej** (*Sielanki nowe ruskie*) **Zimorowicové**, jiní autoři upřednostňovali historickou tematiku (např. **Andrzej Rzymśa**). Objevovaly se zpěvníky milostných písní a aktuální verše šířené letáky – díla mnoha autorů a z anonymních zpěvníků a sborníků známe dnes díky sběratelskému úsilí **Jakuba Teodora Trembeckého** (z jeho publikací *Wyrzdarz poetycki*), anebo pouze ze seznamu tzv. biskupského indexu zakázaných knih. Nejvýznamnějším autorem vrcholného baroka se stal **Jan Andrzej Morsztyn**, který žil později v emigraci ve Francii (jako hrabě Chateaufvillain), jenž v návaznosti na verše G. Marina dovedl polskou poezii (tzv. marinismus) k formální dokonalosti a aktuálnosti (z jeho díla se dochovaly sbírky *Kanikuła albo psia gwiazda* a *Lutnia* a cykly nevázané epigramatiky *Fraszki*). Pouze v opisech kolovaly typicky zemanské verše o válečné době ariánského básníka **Zbigniewa Morsztyna**.

Nejplodnějším autorem období se stal **Wacław Potocki**, oficiálně katolík, ale přesvědčením arián. Přehledkou malých žánrů byla jeho sbírka *Ogród fraszek*..., heraldické starožitnosti shrnula kniha *Poczet herbów*..., objevené jsou jeho tzv. historie, tedy veršované povídky (např. *Libusza* je variací na příběh české kněžny). Vrcholem Potockého básnické epiky je rozsáhlý historický epos *Transakcja wojny chocimskiej*. S cenzurou měl potíže také básník **Wespazjan Kochowski**, proto se raději věnoval historiografii (vydal čtyřdílné vyprávění o polských dějinách). Vrcholu v daném období dosáhlo kazatelství, jak o tom svědčí různá shrnutí homilií **Piotra Skargy**, **Fabiana Birkowského** nebo **Szymona Starowolského**. Kromě pokusů o groteskní povídky a dobrodružné romány psali autoři rovněž pohádky a objevil se nový žánr – aforismus (**Andrzej Maksymilian Fredro**: *Przysłowia mów potocznych*).

Úspěšně se rozvíjely tři proudy divadla – dvorské, školní a lidové. Stabilizovala se královská scéna (hrály se na ní opery, balety, commedie dell'arte a hostovaly na ní zahraniční soubory, hlavně z Francie; inscenace už byly pestrou „pastvou“ pro oči i uši), dobrou úroveň měla magnátská divadla, např. zámecké v Ujazdowě **Stanisława Herakliusze Lubomirského**, dramatika a autora ceněných poem, filozofických děl a esejů. Školní scény (kromě jezuitských i piaristické, někdy ve spolupráci s kostelními divadly) vedle latinských deklamací, dialogů a tragédií začaly uvádět i hry polské (např. s mariánskou tematikou – *Komunia duchowna*...), novinkou byly tzv. pašijové opery. V proudu lidového divadla z pastýřských scének o narození Krista vznikala první mystéria, která se postupně stěhovala mimo kostelní prostory, na jarmarcích a jiných slavnostech se hrály masopustní morality a karnevalové komedie (v návaznosti na rybaltovské hry – z nich vyšla i komedie **Piotra Baryky** *Z chłopa król*).

Oblíbené byly práce plebejských autorů (měšťanských a tzv. sowizdrzalských). Kromě výše uvedeného **Jana z Kijana** z renesanční tradice čerpal i měšťan **Adam Władysławiusz** (autor dvacítky příležitostných satirických a humorných tisků), populární byly tzv. selské lamentace (*Sejm piekelny, Synod ministrów heretyckich*). Z textů studenta **Wilhelma Achienefa** se dochoval cyklus básní, jimiž obveseloval svatebčany na hostinách (*Wety Apollinowe*...), další autoři (humorné byly už jejich pseudonymy, např. Józef Pięknorzycki z Mątwiłajec) psali epigramatiku, anekdoty, parodie (třeba astrologických předpovědí), písně, dumy, různá prozaická sdělení, novinkové básně či jarmareční popěvky.

Česká literatura, díky striktně uplatňované protireformaci, se dělila na domácí (oficiální) a emigrační. V domácí vedli prim autoři duchovní poezie, z nichž nejlepšími se stali **Bedřich Bridel** (autor meditativní lyriky, mj. sbírky *Co Bůh? Člověk?*), lyrik a hudební skladatel **Adam Michna z Otradovic** (ve sbírkách, jako *Česká mariánská muzika, Loutna česká*

a *Svatoroční muzika*), nejčastěji opěvoval Pannu Marii, a **Felix Kadlinský** (mj. autor známé sbírky *Zdoroslaviček*...). Idylické verše s antickými motivy psal **Václav Jan Rosa** (také autor gramatiky a stylistiky), legendy sepišoval mj. **Jiří Plachý** (autor známé modlitební knížky *Zlatý nebeklič*).

Naučná literatura si kromě jiného všímala politické situace a postupující germanizace, jako v pracích jezuitay **Bohuslava Balbína** (na obranu řeči napsal latinskou rozpravu), vlastenecky zanícený byl i jeho žák **Tomáš Pěšina z Čechorodu** (česky i latinsky psal o dějinách Moravy), podobně jako **Jan František Beckovský** (*Poselkyně starých příběhů českých*, rozpracování Hájkovy kroniky), mezi jazykové brusiče a puristy patřil např. **Matěj Václav Šteyer** (učebnice *Žáček*), **Jiří Konstanc** nebo **Václav Pohl**. Stejně jako v Polsku se i v českých zemích rozvíjelo kazatelství (proslulými se stali např. **Daniel Nitsch**, **Fabián Veselý** či **Bohumír Hynek Bílovský**), vznikaly nové kancionály (třeba reprezentační **Jana Josefa Božana**).

Podobným směrem jako v Polsku se ubíralo rovněž české školní (hlavně jezuitské) divadlo, zaměřené na hry s tematikou biblickou a náboženskou (někdy do nich pronikly i humorné a satirické šlehy), lidové scény inscenovaly různá interludia a masopustní hry, krátké frašky (známé jsou kantora **Václava Františka Kocmánka**), ale rovněž texty s tematikou vánoční a velikonoční. Vznikla také hra se zpěvy o selské rebelii, podobná básnickým lidovým lamentacím, tzv. dobrodružné hry čerpaly tematiku z tvorby umělé, realita válek se objevila např. ve hře *Komedie o turecký vojně*, aktuální situaci zobrazovaly hry loutkových divadel a lidové zpěvohry.

Poměrně rozsáhlá byla další ústní i písemná lidová a pololidová tvorba. Lidoví kronikáři se více věnovali zaznamenávání stavu hospodářství v jejich oblastech, vznikaly zajímavé písmácké projevy (mezi nimi ovčáka **Jiřího Volného** nebo kantora **Tomáše Kuzníka**), především paměti (známé jsou třeba rychtáře **Františka Jana Vaváka**) a aktuální kramářské či jarmareční písně a veršované skladby recitační (jako *Satira na čtyři stavy*, *Verše o perníkářství*). Ceněná byla básnická tvorba lyrickoepická, hlavně balady (*Osiřelo dítě*, *Utonulá*) a skladby lyrické, o životě prostých lidí a jejich útlaku (*Nepojedu na robotu*, *Selská modlitba*), také pověsti (o Žižkovi, blanických rytířích), různá proroctví, pohádky, hádanky, přísloví, pohádky ad. Vyprávěly se pověsti o odchodu exulantů (*Růžový palouček*), o nových hrdinech (Kozina, Kubata), tajně se zpívaly evangelické písně s husitskou tematikou.

Bohužel do značné míry izolovaná zůstala tvorba emigrační. Je to znát jak na dílech **Pavla Stránského** (latinský spis o českém státě) nebo **Pavla Skály ze Zhoře** (*Historie církevní*), tak na různých polemikách a neplodných náboženských diskusích (příkladem může být luterán **Samuel Martinius z Dražova**). Na Slovensku působil luterán **Jiří Třanovský**, který vydal velký kancionál *Písně duchovní staré i nové*, podobně **Václav Klejch**, sedlák usazený v Žitavě, vydával malé tisky zpěvníků, tzv. špalíčky, rovněž s písněmi o těžkém údělu obyčejných lidí, mnohdy se satirickým laděním.

I v emigraci však vyrostl zjev světového významu – **Jan Amos Komenský**. Jako bratrský učitel a později biskup chtěl přispět k rozvoji městského stavu, z něhož vyšel, ale jeho smělé plány ukončily události na Bílé hoře, kdy se musel skrývat a nakonec emigrovat (Polsko, Anglie, Slovensko, Holandsko). Jeho nejslavnějším dílem se stal *Labyrint světa a ráj srdce*, další jeho významné práce přispívaly k reformě společnosti (mj. *Křať umírající matky jednoty bratrské*, *Kancionál*) a speciálně školství (*Velká didaktika*, *Informatorium školy mateřské*, *Brána jazyků*, *Svět v obrazech*), sbíral česká přísloví (*Moudrost starých Čechů*), psal latinsko-český a česko-latinský slovník (shořel při požáru Lešna), proslavil se celoživotní prací *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*. Jeho nové vyučovací metody (škola hrou) a snaha po celoevropské toleranci z něj učinily osobnost světovou.

Barokní literatura na **Slovensku** měla svůj proud náboženský (katolická a protestantská) a světský (zejména měšťanská, ale i lidová). Psaly se vědecké a vzdělávací spisy, memoárová, cestopisná a zábavná próza, školské hry a náboženská poezie, vznikaly lidové verše, písně, pohádky. Často se vydávaly evangelické zpěvníky, jako latinský **Juraje Vranovského**, i kancionály katolické (mj. **Benedikta Szöllösiho**) a zpěvníky a sborníky lidové (*Spevník Štefana Szakolczania*), pololidové (*Laskavé karhání smíšnepochabných svetských mravův*) či umělé

poezie (*Zborník Jána Lányho, Zborník Jána Buoca, Mikulášský zborník, Písne všelijaké* nebo *Spevník Johany Lačnej* či *Spevník Dionýza Kubíka*).

Objevují se rovněž antologie malých forem (mravoučných sentencí, přísloví, aforismů a epigramatiky) a sbírky modliteb, kazatelská literatura (*Postila*), historická literatura. Lidovým jazykem je psána didakticko-reflexivní poezie **Petra Benického** (*Slovenské verše*) či předosvícence **Hugolína Gavloviče** (*Valaská škola mravov stodola*), poslovenštělou češtinou vyšla báseň *Osud Pilárika Štěpána Štefana Pilárika st.* Slovakizovanou češtinu a západoslovenský dialekt používali autoři poměrně širokého proudu milostné lyriky – zůstala v rukopisech či sbornících, většinou anonymní (známá je báseň **Štefana Ferdinanda Seleckého** *Obraz pani krásnej*).

Úpadek zaznamenala dramatická tvorba (inscenovaly se hlavně latinské hry na školních jezuitských scénách), zajímavá je z té doby alegorická *Tragikomedia, neb Hra smutná, přežalostná* nebo lidové drama (např. hry o svaté Dorotě). Za zmínku stojí dobrodružné povídky a romány (**Tobiáš Masník, Ján Simonides, Juraj Láni**) a cestopisné a memoárové texty (latinsky je psali **Daniel Krman ml.** či **Štefan Pilárik, Ján Simonides**, který na nich většinou spolupracoval s **Tobiášem Masníkem**), rozvíjela se vědecká a popularizační literatura (významné latinské dílo polyhistora **Mateje Bela**), filozofie, národní a jazykové obrany (mj. **Matej Bel, Ján Baltazar Magin, Samuel Timon, Pavel Valaský**).

Výrazně se v daném období projevovala písňová tvorba – ve formě sociální či zbojnické písně (kolem postavy Juraje Jánošíka), zajímavé byly fantastické, realistické, historické i jiné pohádky, sbírky pořekadel atd.

Z textů psané v té době *lužickou srbštinou* stojí za zmínku hornolužický překlad Nového zákona, světská báseň **Jurije Ludoviciho**, složená časomírou (k počtě M. Frencela, encyklopedisty filologického a vlastivědného zaměření), který byl rovněž autorem první hornolužické gramatiky. Tehdy vznikly i první pokusy o díla historická a latinsko-srbské slovníky.

Důsledky evropského osvícenství

Evropské osvícenství, klasicismus a později sentimentalismus se v západoslovanských zemích obrazily zejména v úsilí na cestě k národnímu obrození (Češi, Slováci, Lužičtí Srbové, Kašubové), nebo na záchranu národního státu (Poláci) a na budování výrazných, už moderních národních literatur.

Asi nejzřetelněji se to projevilo v *polské literatuře*. Ta měla za sebou podporu osvícených panovníků (Stanisław Leszczyński, Stanisław August Poniatowski) a výrazných myslitelů a reformátorů (bratři Józef Andrzej Załuski a Andrzej Stanisław Załuski, Stanisław Konarski, Adam Kazimierz Czartoryski, Józef Maksymilian Ossoliński ad.), vznikaly první časopisy (mj. *Zabawy Przyjemne i Pozyteczne, Monitor*) a noviny (*Wiadomości Warszawskie, Kurier Warszawski* ad.), významnou roli hrála publicistika (zejména z dílny osvícenského „štábu“ nazvaného *Kuźnica Kołłątajowska*).

Novou atmosféru dokázali hned od počátku nejlépe tlumočit dvorští básníci, z nichž nejvýraznější byli **Stanisław Trembecki** (kromě příležitostných veršů psal tehdy módní popisné poemý: *Powązki, Zofiówka*), **Adam Naruszewicz** (později královský dějepisec – jeho *Historia narodu polskiego* znamená počátek novodobé polské historiografie) nebo volnomyšlenkář **Tomasz Kajetan Węgierski** (satiry *Portrety pięciu Elżbiet*, poema *Organy*, literární dopisy *Listy*). Zmínit musím píseň **Józefa Wybického** *Mazurek Dąbrowskiego*, která se později stala polskou národní hymnou. Objevily se také první pokusy o poetiku (**Józef Aleksander Jabłonowski**: *Opisanie...*, **Wacław Rzewuski**: *O nauce wierszopiskiej*, **Józef Szymanowski**: *Listy o guście, czyli smaku*).

Nejvýraznější autor té doby **Ignacy Krasiński** položil základy moderní polské prózy (romány *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki, Pan Podstoli, Historia...*). Psal heroicko-komické eposy (mj. *Monachomachia* a palinodická *Antimonachomachia*) a satirické verše (shrnuté do knihy *Satyry*), obnovil slávu bajky (*Bajki i przypowieści, Bajki nowe*), zasáhl také do diskuse o poezii a próze (*O rymotwórstwie i rymotwórcach*). Soudobé hrdiny podle

Krasického vzoru hledali rovněž další prozaici (např. **Dymitr Michał Krajewski**: *Wojciech Zdarzyński...*, *Pani Podczaszyna*, *Podolanka...* a **Józef Korwin Kossakowski**: *Ksiądz Pleban*), frekventované byly dějové, dobrodružné či osobní memoáry a deníky (**Marcin Matuszewicz**, **Jędrzej Kitowicz**, **Karol Lubicz Chojecki** ad.).

Výraznými proměnami prošlo divadlo a dramatika. Školní divadla začala adaptovat také světské látky cizí a uvádět autory domácí (události byly inscenace hry **Stanisława Konarského** *Tragedia Epaminondy* a komedie **Franciszka Bohomolece** *Arlekin na świat urażony*). Klíčové se ukázalo působení zakladatele moderního polského národního divadla **Wojciecha Bogusławského** (napsal mnoho her a operních libret, inscenoval všechny dramatické žánry, včetně tehdy se rodících měšťanského dramatu a varšavské společenské komedie; jeho komická opera *Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale* se uvádí dodnes). Výtečnými dramatiky byli dále **Franciszek Bohomolec** (mj. tvůrce prvních tzv. pastorálních oper), zmíněný **Adam Kazimierz Czartoryski** (*Panna na wydaniu*, *Gracz*, *Kawa*), **Franciszek Zabłocki** (*Fircyk w załotach*, *Sarmatyzm*) či **Julian Ursyn Niemcewicz** (komedie *Powrót pośła* a historické hry, jako *Henryk VI na łowach* či už moderní tragédie *Władysław pod Warną*, *Kazimierz Wielki*), který byl rovněž autorem tzv. historických dum (*Duma o Żółkiewskim*, *Duma o kniaziu Michale Gliniskim*) a ve své době populární veršované učebnice polských dějin (*Śpiewy historyczne*).

Polský sentimentalismus reprezentují zejména básníci **Józef Szymanowski** (hlavně rokokově laděnými básněmi a nevelkými poemami), **Franciszek Karpiński** (mj. novodobou podobou selanky) a **Franciszek Dionizy Kniaźnin** (parafrázemi lafontainovských bajek a sbírkou *Erotyki*), do preromantismu zasahují práce tzv. klasicistů (**Kajetan Koźmian**, **Kazimierz Brodziński**, **Wincenty Reklewski** ad.) a satiriků (román *Podróż do Ciemnogrodu* **Stanisława Kostki Potockého** nebo práce **Jędrzeje Śniadeckého**), světově známým se stal původně francouzsky psaný román *Rękopis znaleziony w Saragosse* **Jana Potockého**. Záslužná byla práce už zmíněné instituce pro propagaci osvícenství (Kuźnica Kołłątajowska), mj. v činnosti **Huga Kołłątaja** (propagujícího nový typ společnosti), **Franciszka Salezy Jezierského** (autora populárního románu *Rzepicha, matka królów...*) a dalších autorů.

Na evropské vzory navazovala sentimentální a preromantická próza, nastiňující cesty pro další období. Např. **Maria Wirtemberska** v románu *Malwina...* a v cestopisu *Niektóre zdarzenia...* využívala nových postupů prózy německé, francouzské a anglické, na pomezí společenských obrázků se pohybovaly texty **Felixe Bernatowicze** (třeba *Nierozsądne śluby*) nebo **Ludwika Kropińskiego** (*Julia i Adolf*).

Vzdělávat a povzbuzovat národní cítění měla za úkol rovněž **česká literatura**, která v této době procházela prvními dvěma fázemi národního obrození. Staraly se o to různé učené společnosti a učenci (**Gelasius Dobner**, **František Martin Pelcl**), vzdělávací literatura a lidová četba, časopisy (mj. periodika, která vydával **Václav Matěj Kramerius**, jenž založil i nakladatelský a knihkupecký podnik Česká expedice). Největší osobností se stal dokonalý typ osvětského vědce **Josef Dobrovský** (byl však skeptický k národnímu obrození), autor německy psaných spisů (Dějiny českého jazyka a literatury a Zevrubná mluvnice jazyka českého), základů české prozodie a latinského díla *Základy jazyka staroslověnského*.

S českým osvícenstvím jsou spojeny také začátky novočeské poezie, jejíž první vlaš-tovkou se stal dvoudílný sborník *Básně v řeči vázané* vydaný **Václavem Thámem** (členem průkopnické básnické skupiny, jejíž autoři však psali spíše konvenční a anakreontskou poezii). Důležité bylo vystoupení další básnické družiny, v čele s **Antonínem Jaroslavem Puchmajerem** (první almanach *Sebrání básní a zpěvů* a další čtyři, které prezentovaly různé formy poezie, bajky i humorné verše). Z kramářských písní a lidové tvorby vycházeli někteří další autoři, jako **Šebestian Hněvkovský** (proslul humorně-parodickým eposem *Děvín*).

Do preromantické etapy pak patří práce osobitého tvůrce **Františka Ladislava Čelakovského** – sbíral a vydával lidovou slovesnost slovanských národů (*Slovanské národní písně*, *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*), z níž také vyšly jeho parafráze *Ohlasy písní ruských* a *Ohlasy písní českých* (epigonský charakter mají obdobné snahy **Františka Jaroslava Vacka Kamenického**, **Josefa Vlastimila Kamaryta** či **Václava Jaromíra Picka**), jiný charakter mají sbírka *Růže stolistá* a cyklus *Kvítí*.

Do stejné doby spadají i první krůčky novočeského divadla. Vedle produkce německé činohry a opery ve Stavovském divadle se objevil v Praze v divadle v Kotcích první pokus o inscenaci české hry *Kníže Honzík*, jejíž úspěch podnítil vybudování české divadelní scény – dřevěné tzv. Boudy, v níž skupina divadelníků v čele s již zmíněným **Václavem Thámem** uváděla vlastenecké hry, hlavně z národních dějin (např. *Vlasta a Šárka* nebo *Břetislav a Jitka*); frašky pro ni psal **Prokop Šedivý**, populární byly hry, jako *Masné krámy* nebo *Pražští sládci*. Bouda uváděla rovněž adaptace cizích látek a některé hry W. Shakespeara; po jejím zániku se české hry hrály v divadle U Hybernů.

Na přelomu romantismu se pak české divadlo stalo profesionální (činohra i opera), i díky snaze kontroverzního **Jana Nepomuka Štěpánka** (jeho hry chtěly hlavně bavit, např. komedie *Čech a Němec*, anebo posilovat národní vědomí – historické hry *Obležení Prahy od Švédů*, *Břetislav a Jitka* nebo *Korytané v Čechách*). Vyspělejší práce psal jeho rival **Václav Kliment Klicpera**, z nichž některé se s úspěchem hrají dodnes (*Divotvorný klobouk*, *Hadrián z Římsů*, *Rohovín Čtverrohý*, *Zlý jelen* ad.)

K národnímu jazyku a *slovensky psané literatuře* směřovaly rovněž snahy učenců a spisovatelů na Slovensku (o nové pojetí dějin se pokusili **Ján Severín**, **Juraj Sklenár** a **Juraj Papánek**). Vzniklo např. Slovenské učené tovarišstvo, společnost Societas slavica a další, česky vycházely Prešpurské noviny a první časopisy. Skupina teologů vedená **Antonem Bernolákem** (sám latinsky napsal gramatiku a připravil šestisvazkový česko-latinsko-německo-maďarský slovník) se pokusila o kodifikaci slovenštiny (na základě kulturního jazyka a západoslovenského nářečí, tzv. bernolákovština). V důsledku odnárodňování vyšších vrstev společnosti se literatura opírala o lidovou a zábavnou prózu a o lidovou poezii a satiru. Poezii psali autoři většinou tzv. biblickou češtinou, často formou anakreontské poezie puchmajerovského typu (např. **Juraj Palkovič** ve svých kalendářích, nebo **Bohuslav Tablic** ve čtyřech sbírkách s titulem *Poezyje*, či později vědec **Pavol Jozef Šafárik** ve sbírce *Tatranská Múza s lýrou slovanskou* – jeho nejvýznamnějším vědeckým dílem jsou *Slovanské starožitnosti*).

U počátků novodobé slovenské prózy stál **Jozef Ignác Bajza** se svým románem *René mládenca príhodi a skúsenosti*, v němž uplatnil vlastní slovenský literární jazyk (před tím vydal sborník anekdot a satir *Veselé účinky a řečení*, později sbírku *Slovenské dvojnásobné epigramaty*). **Juraj Fándly** vydával nejen svoje satirické prózy (mj. *Důvěrná zmlúva medzi mníchom a diablom*), ale rovněž (po vzoru českého V. M. Kramera) spisy k povznesení vzdělanosti prostých lidí.

V preromantickém období patřil k nejvýraznějším autorům propagátor společného česko-slovenského jazykového a kulturního prostředí **Ján Kollár**, autor prezentovaný i v kontextu české literatury (sbírka *Básně* a známá cyklická poema *Slávy dcera*). Klasicistické a bernolákovské tendence dovršily práce **Jána Hollého** (psal bernolákovštinou), zejména jeho přírodní lyrika, selanky a národní eposy (*Svatopluk*, *Cirillo-Metodiada*, *Sláv*), elegie a ódy (pesně).

Do biedermeierovského proudu můžeme zařadit některé příspěvky v almanaších Zora a Hronka (v něm její vydavatel **Karol Kuzmány** uveřejnil svůj epos, „obrázek z měšťanského života“, *Běla*, a také později knižně vydaný sentimentální román *Ladislav*). Sentimentalismem se vyznačují i prózy **Antona Ottmayera** (např. *Krajina štestá, velikosti a umeňá*), zajímavý pokus představuje nedokončený román **Pavla J. Tomáška** *Obchodníci*.

U počátků národního divadla stály vlastenecké ochotnické kroužky, na jejichž činnost později navázal svými komedii mj. **Ján Chalupka**. Zahájila je jeho veselohra *Kocourkov*, další komedie (např. *Všetko naopak*, *Trinásta hodina* nebo *Juvelír*) jsou už jen rozměňováním stejné, byť atraktivní tematiky.

Cesta k moderní *lužickosrbské literatuře* začíná nenápadnými mezníky – otevřením tzv. Lužického semináře v Praze (učiliště pro lužické katolické studenty) a založením protestantské společnosti Serbske předarske towarzstwo v Lipsku (a obdobné ve Wittenberku) pro studenty protestantské. Ještě v duchu pozdního baroka vytvořil přes šest set duchovních písní ze sbírky *Spěwawa Jezusowa Winica* **Michał Wałda** (Wawda), nově laděné však byly už básně kazatele **Jurije Mjeňa** (jako óda na mateřštinu *Rěcerski kěrliš*), v jehož díle pokračoval jeho syn **Rudolf Mjeň**. Příležitostně a oslavné rýmované verše psal **Michał Hilbjenc** nebo

Handrij Ruška, humorně laděná je skladba *Ptačí kwas* o tradičním slovanském zvyku ptačích svateb. Na tři desítky sešitů zajímavých úvah o životě zbylo z tvorby sedláka a písmáka **Hanza Nepily**, folklórem se zabýval rolník a hostinský **Bosćij Wićaz**.

Důležitou roli hráli rovněž učenci. Zakladatelem dolnolužické literární historie se stal **Jan Boguwer Rychtař**, obranu jazyka sepsal, ale včelařskými spisy proslul největší lužickosrbský osvícenec **Hadam Bohachwal Šerach** (Adam Gottlob Schirach), neocenitelnou činnost (při spolupráci s českými a německými kolegy) odváděla hornolužická učená společnost, k oživení literárního života přispěla také první národní periodika (rukopisné noviny Lipske nowizny a wšitkizny) a činnost **Jana Buhuchwala** (Gottloba) **Dejky**, který založil časopis Serbski powědar a kurier.

Velký diferenciovaný nástup romantických literatur

Mohutná vlna romantismu v západní Evropě zasáhla postupně nejen západoslovanské literatury; každá z nich však byla jinak osobitá, vzhledem k některým utilitárním úkolům, které musely plnit. V polské literatuře šlo o udržení sebevědomého národa v době bez státu a o snahu stát se vůdčím hlasem Slovanstva, v ostatních západoslovanských zemích se slovo (zvláště umělecké) stalo odrazem stále více silících národně obrozeneckých hnutí, která bojovala za konstituování (Slovensko, Kašuby) nebo renesanci národních jazyků a viditelné místo celé národní kultury v Evropě.

Nejsilněji (podporován osobitým mesianismem a národním myšlenkovým proudem towianismem) se romantismus projevil v *polské literatuře* a stal se inspirací pro literatury ostatních západoslovanských národů (ale i pro další). Po tzv. romantickém přelomu jej zpočátku modelovaly diskuse mezi klasicisty a romantiky (různé rozpravy, úvahy, články, rozborů a polemiky **Kazimierze Brodzińskiego**, **Jana Śniadeckého**, **Franciszka Salezyho Dmochowského**, **Franciszka Dzierżykraje Morawského** a dalších, ale rovněž programová balada *Romantyczność* největšího básníka období **Adama Mickiewicze**).

V rané etapě (pod vlivem evropského romantismu a domácí tradice) se zformovaly tzv. mickiewiczovská balada, básnická povídka či román ve verších (romantická poema), svérázný sonetový cyklus, lyricko-dramatická báseň a veršované drama. Na minulost a národní mýty navazovaly a k přírodě se vracely idylické skladby, např. **Wincentyho Reklewského** (*Pienia wiejskie, Pieśń rolników, Wiesław*), které teoreticky promýšlel už zmíněný **Kazimierz Brodziński** (*O idylli pod względem moralnym*). Dobově typické jsou A. Mickiewiczem vyprofilované specifické národní balady z jeho sbírky *Ballady i romanse*, které psali rovněž další autoři, mj. jeho přátelé z tajných spolků z doby studií, např. **Jan Czeczot**: *Świtez* (vydal rovněž sbírku lidových písní *Pieśni ziemianina*), **Aleksander Chodźko** (*Maliny*) nebo **Antoni Edward Odyniec** (*Branka Litwina*).

Pro vývoj romantické poemy byly důležité práce autorů tzv. ukrajinské školy. **Antoni Malczewski** je znám svým veršovaným románem *Maria* (atmosférou a existenciálním a historickým pesimismem práce se inspiroval český básník Karel Hynek Mácha), **Seweryn Goszczyński** psal revolučně laděnou lyriku, ale prosadil se prvotinou, poemou o hajdamáckém povstání *Zamek kaniowski*, zajímavá je lyrickoepická poema *Rusalki* **Józefa Bohdana Zaleského**, autora populárních skladeb *Duma hetmana Kosińskiego*, *Dumka Mazepy*, *Czajki* a nedokončené rapsodie *Złota duma*.

Předpovstalecké období charakterizoval rušný kulturní život (vznikly např. literární skupiny Towarzystwo Iksów a Koteria Petersburska, diskusní společnost Towarzystwo Przyjaciół Prawdy). **A. Mickiewicz** profiloval nový směr v rozpravě *O poezji romantycznej*, kritické úvahy přinášel **Michał Grabowski** (*Myśli o literaturze polskiej*), **Maurycy Mochnacki** analýzu literatury shrnul do knihy *O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym*.

Důležitým mezníkem se stalo tzv. listopadové povstání (1830/31), které bylo signálem pro boj za samostatnost násilně rozdělené země i pro tzv. Velkou emigraci, v jejímž rámci mnoho inteligence, šlechty a tvůrců odešlo do zahraničí. Tyto události se odrazily např. ve sbírkách **Franciszka Kowalského** *Miecz i lutnia*, **Seweryna Goszczyńskiego** *Pobudka*, **Maurycyho Gosławského** *Poezja ulana polskiego*, **Stefana Garczyńskiego** *Wspomnienia*

z czasów wojny narodowej polskiej 1831 a *Sonety wojenne* či **Konstantyho Gaszyńského** *Pieśni pielgrzyma polskiego*.

Největšími zjevy se stali autoři tzv. romantické čtyřky. Především jeden z největších básníků všech dob **Adam Mickiewicz**, jehož dílo přineslo mnohé podněty pro polský verš a inspirovalo romantiky okolních zemí. Ten po prvotně *Poezje* vydal celé dílo mimo vlast. Přínosné jsou sonetové cykly *Sonety krymskie* a *Sonety odeskíe*, novátorské poemty, jako *Grażyna*, *Konrad Wallenrod*, ryze národní *Pan Tadeusz* nebo žánrově a kompozičně složitá *Dziady*. Tragickou situaci národa a jeho boj za svobodu vylíčil v knize *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*.

Jinak se formovalo dílo **Juliusze Słowackého**, rovněž (jako Mickiewicz) po povstání žijícího převážně v Paříži. Byl autorem mnoha poem (mj. *Jan Bielecki*, *Mnich*, *Arab*, *Duma o Rzewuskim*, *Godzina myśli*) a dramat (např. *Mindowe*, *Maria Stuart*, *Lilla Weneda*, *Fantazy*), z nichž asi nejzávažnější jsou politické drama *Kordian*, dramatická báje *Balladyna* a polemická poema *Beniowski*, stejně jako jeho verše mystické (*Genezis z Ducha* a *Król Duch*). Také třetí z velkých básníků **Zygmunt Krasiński** prožil většinu života mimo vlast. Z jeho díla jsou nejdůležitější metafyzicky laděná dramata *Nie-Boska komedia* a *Iridion*, profetická poema *Przedświt* a kniha sugestivních polemických žalmů *Psalm*.

Pakliže už Słowacki ve svém díle různými symboly signalizoval budoucí modernismus, **Cyprian Kamil Norwid** svou dobu předběhl výrazně a stal se ikonou pozdější polské moderny. Jeho poezie je plná zámlk, symbolů, parabol a různých reflexí (z rozsáhlého díla jen připomínám poemty *Promethidion*, *Niewola*, *Quidam* a cyklický hymnus na počest F. Chopina *Fortepian Szopena*), psal i povídky (např. *Cywilizacja*), vytvořil tzv. bílou tragédii či vysokou komedii, výtvarnými pracemi se stal předchůdcem pozdějších designérů. O rozsáhlosti jeho díla nejlépe vypovídají lyrický cyklus *Vade-mecum* a cykly básnických próz *Czarne kwiaty* a *Białe kwiaty*.

Jako všichni velicí měli i „romantická čtyřka“ mnoho následovníků a epigonů, zejména A. Mickiewicz (mj. **Józef Dunin-Borkowski** či **Hieronim Kajsiwicz**), prosazovala se další generace (z okruhu skupiny Cyganeria Warszawska či Entuzjaści a Entuzjastki), která se sdružovala kolem řady novin a časopisů. Zajímavé vlastenecké verše na lidovém půdorysu psal **Aleksander Teofil Lenartowicz** (*Lirenka*, *Echa nadwiślańskie*), podobně jako **Antoni Czajkowski**, ukrajinskými dumkami se inspiroval **Lucjan Siemieński** (člen kruhu kolem almanachu Ziewonia, jehož tvorbu v době vzniku románu Cikáni bedlivě studoval K. H. Mácha), revolučně laděná byla poezie např. **Edmunda Wasilewského** či **Ryszarda Wincentyho Berwińskiego**, biblické ladění má sbírka *Skargi Jeremiego* **Kornela Ujejského**. Do literatury stále víc aktivně zasahovaly ženy, zejména **Narcyza Żmichowska** (mj. *Maina i Kościej*).

Jestliže o velké národní romantické drama se zasloužili zejména velicí v zahraničí, také doma se o ně autoři pokoušeli, i když převažovaly komedie a historické hry. Průkopníkem divadla se stal **Józef Korzeniowski**, autor mnoha pokusů o národní drama (*Mnich*, *Dymitr i Maria*), her z prostředí lidového (*Majster a czeladnik*) i komedií (*Żydzi*, *Wąsy i peruka*, *Majątek albo imię*). O drama, zvláště historické, se pokoušeli rovněž **Dominik Magnuszewski** (*Radziejowscy*, *Barbara*...), **Karol Szajnocha** (*Stasio*, *Jerzy Lubomirski*) či **Józef Szujski** (*Zborowscy*, *Halszka z Ostroga*).

Výjimečným zjevem dané doby byl **Aleksander Fredro**, autor komedií a frašek, z nichž mnohé se hrají dodnes – psal zejména tzv. situační komedie charakterů (např. *Pan Geldhab*, *Cudzoziemczynna*, *Śluby panienskie*, *Pan Jowialski*, *Zemsta*), ale také grotesky, vaudevilly a frašky (*Nouvy Don Kiszot*, *Nocleg w Apeninach*, stále populární *Damy i huzary*). Jeho hry se staly součástí světového repertoáru a v něčem naznačily vývoj (prvky antiměšťanské komedie polské moderny). Z té doby pocházejí libreta oper skladatele Stanisława Moniuszka, zakladatele polské národní opery, která psali **Włodzimierz Wolski** (*Halka* a *Hrabina*) a **Jan Chęćicki** (*Verbum mobile*, *Straszny dwór* a *Paria*).

Zakladatelem romantické prózy se stal preromantik **Julian Ursyn Niemcewicz**, zejména románem *Lejbe i Siona*... o integraci Židů do společnosti. S jinými pohledy přišla posléze třeba **Klementyna Hoffmanowa z Tańskich** v románech *Listy Elżbiety Rzeczyckiej*... a *Dziennik Franciszki Krasińskiej*..., z walterscottovského modelu vycházel **Fryderyk**

Skarbek v historických freskách (*Tarło, Damian Ruszczyc* nebo *Życie i przypadki Faustyna ... Dodosińskiego*), který rovněž vydal román složený ze satirických skic (*Pan Starosta*), román *Pan Antoni* šel ve stopách A. Sterna.

Za národní román označovali soudobí kritici prózy **Elżbiety Jaraczewské** (*Zofia i Emilia, Wieczór adwentowy*), společenský román pěstovali mj. **Józef Dzierzkowski** (*Kuglarze, Zemsta pana Bolesty*), výše zmíněná **Narcyza Żmichowska** (*Poganka, Książka pamiątek*) nebo **Tomasz Teodor Jeż** (*Wasył Holub, Handzia Zahornicka, Historia o pra-pra-pra... dziadku*).

Nejvýznamnějším a nejpłodnějším autorem (jen próz napsal na 220 svazků) se stal **Józef Ignacy Kraszewski**, průkopník přetavování historických faktů do uměleckého textu, který také romantickou prózu plynule převedl do realismu. Vesnici vykreslil v cyklu lidových románů (mj. *Historia Sawki, Ułana, Budnik, Chata za wsią, Jermoła, Jaryna*), společnost kritizoval v tetralogii *Latarnia czarnoksiężska*, v díloii *Komedianci* či v románech *Ostatni z Siekierzyńskich, Interesa familijne* nebo *Dwa światy*. Propracovanější psychologii hrdinů přinesly prózy, jako *Pamiętniki nieznanego* nebo *Metamorfozy*, vrstvy fiction a non-fiction se mu povedlo vyvážit v románech, třeba *Kościół Świętomichałski w Wilnie, Ostatni rok panowania Zygmunta III*, zajímavá byla mozaiková plátina (*Dzieci Starego Miasta, Morituri*), už plně realistické jsou práce, jako *Rzym za Nerona* či tzv. saská trilogie, z gigantického cyklu mapujícího polské dějiny stačil dokončit 29 románů o 79 svazcích (mj. *Stara baśń, Masław, Król chłopów, Banita*).

Výjimečné postavení měly vypravěčské texty, které vykristalizovaly do specifického polského žánru gawęda (obdoba ruského skazu či pozdější české hrabalovské narandy), která měla formu prozaickou (šlechtická a lidová gawęda) a veršovanou (vlastně rýmovaná próza). Projevilo se to např. v dílech **Michała Czajkowského** (*Gawędy*), **Kazimierze Władysława Wójcického** (*Stare gawędy i obrazy*), **Stanisława Jaszowského** (*Susceptant Przemyski*), **Ignacyho Chodźka** (*Obrazy litewskie*) a mnoha dalších autorů; nejznámější je cyklus *Pamiętniki J. Pana Seweryna Soplicy...* už zmíněného **Henryka Rzewuského**. Prvky veršované gawędy najdeme v mnoha básních (i v Panu Tadeášovi A. Mickiewicze), za skutečné pak můžeme označit třeba pozdní texty **Wincentyho Pola**, **Adama Pługa**, ale zejména **Władysława Syrokomly**, jako *Pocztylion, Janko Cmentarnik, Stare wrota*.

Dokumentarizující tendence a vliv gawędy se projevil hlavně v historických románech, třeba zmíněných **Michała Czajkowského** (*Stefan Czarnecki, Kolilsczyzna i stepy*), **Henryka Rzewuského** (*Listopad, Zamek krakowski*), nebo **Zygmunta Kaczkowského** (*Grób Nieczui*), rozvíjel se rovněž politický román (mj. práce **Jana Czyńskiego**, **Jana Zachariasiewicze**, **Waleryho Łozińskiego**) nebo ve Francii (E. Sue) populární román s tajemstvím (třeba **Józef S. Bogucki**, **Józef Dzierzkowski**, **Karol R. Rusiecki** nebo **Edward Bogusławski**, podle vzoru A. Dumase st. psal mj. **Edmund Chojecki**). Zajímavé byly prózy psychologické a fantastické, specifický byl tzv. gotický román (román hrůzy, inspirovaný anglickou literaturou), především v dílech **Anny Mostowské** (*Rozrywki w smutku, Astolda, księżniczka z krwi, Zabawki w spoczynku*) a v raných prózách básníka **Z. Krasińskiego**.

Osobité byly memoárová tvorba, zvláště autorů-vyhnanců na Sibiř (**Józef Kopeć**, **Rufin Piotrowski**), texty mířící k literatuře faktu (**Karol Różycki**: *Pamiętnik pułku jazdy wołyńskiej*, **Stanisław Barzykowski**: *Historia powstania listopadowego*), biograficky laděné vzpomínky (jako **Teodor Tomasz Jeż**: *Od kolebki przez życie*) nebo vzpomínky na cesty (např. **Seweryn Goszczyński**: *Dziennik podróży do Tatrów*, **Antoni Edward Odyniec**: *Listy z podróży*, **W. Mann**: *Podróż na wschód*).

Od období preromantismu se také začala formovat literatura pro děti a mládež, zejména zásluhou zmíněné **Klementyny Hoffmanové** (mj. *Wiązanie Helenki, Powieści moralne dla dzieci*), která založila i první časopis pro děti (*Rozrywki dla dzieci*), na nějž navázala periodika další, v nichž byli redaktory např. S. Jachowicz, P. Krakowowa nebo E. Estkowski. Spíše naučení rodičů dětem přinášely práce **Józefa Wybického** či **Pauliny Krakowové**, významným tvůrcem, jehož dílo mělo vliv až do 20. století, byl **Stanisław Jachowicz** – vydal např. knihy *Bajki i powieści, Sto nowych powiastek, Pisma różne wierszem* nebo *Śpiewy dla dzieci*.

Česká literatura se ve své romantické fázi (označované také jako třetí fáze národního obrození) dala téměř cele do služeb obrozeneckého hnutí, vlasteneckého nadšení a horování

pro slovanskou vzájemnost, které poněkud narušil nejednotný postoj k polskému listopadovému povstání (kritizovali je, jako narušení slovanské jednoty, mj. J. Jungmann, V. Hanka či F. Palacký). Diskuse se odehrávaly v různých časopisech (např. Čechoslav, Květy, Česká včela), mladá generace šla dvěma cestami – ve službách národního obrození (reprezentantem byl J. K. Tyl), nebo oproštěnou od utilitarismu (slaběji zastoupená, v čele s K. H. Máchou).

Z tradice Čelakovského vyšli např. **Karel Vinařický** nebo **František Sušil**, romantismus ovlivnil mj. **Josefa Jaroslava Langeru** (sbírky *Selanky*, *České krakováčky*, próza *Den v Kocourkově*) nebo **Boleslava Jablonského** (sentimentalistické *Básně*, didaktická a tendenční poezie – třeba oddíl Moudrost otcovská v dalších vydáních *Básní*) či **Františka Matouše Klácela** (*Lyrické básně* nebo na výklad utopického socialismu zaměřené *Listy přítele k přítelkyni...*).

Zcela jedinečným se stal zjev **Karla Hynka Máchy**, který inspirován západoevropskými a polskými romantiky přišel (po sonetovém cyklu *Znělky*) se zcela osobitou lyrickoepickou poemou na dramatickém půdorysu *Máj*, která představila v české literatuře nové pohledy, obrazy a formální prvky. S ní se pojí i další autorova lyrika a epika, vývojově důležitá je próza – z náčrtů historických povídek dokončil pouze *Křivoklad* (text měl posloužit jako východisko k jedné části tetralogie *Kat*), z plánovaného cyklu *Obrazy ze života mého* realizoval pouze dva (z nich *Márinka* je spíše povídka než obrázek). Nejrozsáhlejší a nejpropracovanější prózou je román *Cikáni*, v jistém smyslu varianta syžetu z *Máje*, naznačuje však revizi romantických postojů autora a také příklon od poezie k próze.

Z máchovsky subjektivně pojaté poezie vycházeli ve svém (epigonském) díle i jeho vykladač **Karel Sabina**, známý podvrhy tzv. Rukopisů a librety k operám B. Smetany (*Prodaná nevěsta*, *Braniboři v Čechách*) či **Václav Bolemlr Nebeský** (třeba skladba *Protichůdci*), poněkud opožděným romantikem se stal **Josef Václav Frič**, vůdce pražských studentů na barikádách v roce 1848, autor většinou politické poezie (*Písně z bašty*) a zajímavých *Pamětí*. Satirickou notou se vyznačují některá díla **Jana Pravoslava Koubka** (*Ženský sněm*, *Rokoko*, *Básníková cesta do pekel*). Mezi prózami dominovala ta satiricky vyhocená, jako v díle **Františka Jaromíra Ruběše** (*Pan Amanuensis na venku...*), který vydával časopis *Paleček* humoru a pravdy, a historická – povídky a romány z národní minulosti **Prokopa Chocholouška** (*Templáři v Čechách*, *Křižáci*, *Jih*) či **Jana Jindřicha Marka** (publikoval pod jménem Jan z Hvězdy – *Jarohněv z Hrádku*).

Divadlo tohoto období je spojeno se jménem **Josefa Kajetána Tyla**, herce a redaktora různých časopisů (Květy, Vlastimil, Pražský posel). S romantickými postoji autora korespondují jeho prózy (povídka *Rozervanec*, novela *Poslední Čech*), kritikou společnosti nešetří hry *Pražský flamendr*, *Bankrotář*, *Paličova dcera*, z módní vídeňské frašky vyšla populární *Fidlovačka* (v ní poprvé zazněla píseň *Kde domov můj*, na nápěv F. Škroupa, která se stala v první ČR národní hymnou). Tyl se rovněž pokusil o historické hry – *Jan Hus*, *Jan Žižka z Trocnova a bitva u Sudoměřic* a dodnes hraná *Kutnohorští havíři* (první české sociální drama). Stále populární je však jeho báchorka *Strakonický dudák*, vycházející z lidové tvorby.

K lidové slovesnosti se vrátil **Karel Jaromír Erben**, nikoli však cestou Čelakovského ohlasů, nýbrž uměleckým přetavením původní látky (jako u balad A. Mickiewicze). To se mu nejlépe povedlo v lyrickoepické *Kytici*, jedné z nejoblíbenějších českých knih. Rekonstrukcemi národopisného materiálu se staly jeho sbírky *Prostonárodní české písně a říkadla* a soubor českých pohádek.

Přechod k realismu představuje tzv. čtvrtá etapa národního obrození. Patří do ní práce konzervativních autorů (jako sběratel pohádek **Jakub Malý**, básník **Václav Jaromír Picek** nebo někteří literární historici, např. **Václav Vladivoj Tomek**, autor rozsáhlého *Dějepisů Prahy*). Specifikou úlohu sehrálo vydání almanachu *Lada – Nióla*, obracející pozornost na současné problémy. Nejvýraznějšími osobnostmi se však stali Havlíček a Němcová.

Karel Havlíček Borovský byl především novinář (vedl Pražské noviny, Národní noviny, časopis *Šotek* a politickou revui *Slovan*) a satirik. Kritický byl už soubor článků *Obrazy z Rus*, svoji „polohu“ však našel v epigramech. Svědčí o tom soubor *Epigramy 1845*, ale zejména dodnes živé ostře satirické epigramatické poemky – *Tyrolské elegie*, *Král Lávrova* a *Křest svatého Vladimíra*. Na okraji jeho tvorby stojí prozaické texty (např. parodická novela *Milencův hrob*).

Umělecká tvorba **Boženy Němcové** vyšla z obdivu a sběrů české a slovenské lidové slovesnosti. Z nich se zrodily knihy *Národní báchorky a pověsti* a *Slovenské pohádky a pověsti*. Psala i drobné povídky (*Baruška*, *Divá Bára*, *Dobrý člověk*, *Pan učitel*, *Chyže pod hodrami*), z nichž potom vyrostla próza blížící se románovému tvaru – *Pohorská vesnice* a povídka *V zámku a v podzámčí*. Natrvalo se však autorka vepsala do paměti i dnešních čtenářů svou navenek idylickou prózou *Babička*, již sama označila jako „obrazy z venkovského života“.

Spolok milovníkov reči a *literatúry slovenskej*, který vydával almanach Zora, se v něm snažil sblížit také přívržence bernolákovštiny a češtiny a posílit národní hnutí. To se podařilo až v období romantismu, kdy došlo (1843) k dohodě vedoucích představitelů mladé generace Ľudovíta Štúra, konzervativců Jozefa Miloslava Hurbana a jednoty Čechů a Slováků Michala Hodži kodifikovat spisovnou slovenštinu na základě středoslovenských nářečí. Rozvíjet se tak mohla slovenská literatura psaná slovensky. Ve slovenštině začínají vycházet první periodika (Slovenskje národné noviny s přílohou Orol tatránski a brzy i Slovenské pohľady a almanach Nitra).

Mladá generace v duchu nastupujícího romantismu dospěla v poezii k vyspělému uměleckému projevu, který nadlouho ovlivnil následující literární generace. Slovensky psané nervní básně **Janka Krále** navázaly na odkaz lidové poezie, zejména v baladách (*Pán v trní*, *Kvet*, *Zakliata panna vo Váhu* a *divný Janko*, *Zabitý*, *Povešť*), písních (*Pieseň bez mena*), poemách (*Štít*, *Syn pustiny*) a alegorických pohádkách (*Rozprávka o chorom kráľovi a zlatom vtáčikovi*), v nichž stále přibývalo vizionářských a mesianistických tendencí, a okamžitě autora posunuly mezi špičku nejen domácí poezie.

Naopak básníkem životního řádu se stal **Andrej Sládkovič**, autor svěžích poem: lyrickoreflexivní *Marína* a na epickém půdorysu komponovaná *Detvan*, jejichž umělecké úrovně už nedosáhl ani v drobnějších verších, ani v pozdějších epických skladbách (*Milica*, *Svätomartiniáda*, *Gróf Mikuláš Šubič Zrinský na Sihoti*). Spolu s jinými básníky (např. se **Samo Vozárem**, autorem subjektivně vyhocených veršů, písní a sonetů, z nichž nejznámější je cyklus sonetů *Ukojenie tónů*) se nejvíc vzdaloval lidovým pravzorům a připravoval cestu další generaci, zejména P. Országhu Hviezdoslavovi.

Původně preromantické ladění básní **Sama Chalupky** se změnilo s přechodem na slovenštinu a jeho zdroji se staly lidová píseň (hlavně v baladách či ukolébavkách) a tematika historická (*Bombura*, *Muráň*), vojenská (*Boj při Jelšave*, *Branko*) a zbojnická (*Likavský väzeň*, *Junák*, *Kráľovoholská*). Vrcholu dosáhlo jeho básnické umění ve skladbě *Mor ho!* z doby římské expanze na dnešní slovenské území. Po ohlasech lidové poezie dovedla k revolučnímu a romantickému nadšení **Jána Botta** Mickiewiczova programová báseň *Oda do mládości*. Píše balady (*Ctibor*, *Žltá ľalia*, *Margita a Besná*) a alegoricko-baladickou poemu *Smrť Jánošíkova*, která je obrazem vlasti čekající na osvoboditele. Ještě silněji se mesianistické prvky projevíly v alegorických baladách (*Znamä*, *Povešť bez konca* nebo *Krížne cesty*) i v tzv. bájích (*Báj Maginhradu*, *Báj Turca*), v pozdní tvorbě se ozývají výzvy k národu (*Ohlas*, *Vrahom*); nedokončená zůstala rozsáhlá lyricko-dramatická skladba *Čachtická pani*.

Rovněž tvorba dalších básníků stále více směřovala k mesianistickému utopismu a mystice a sentimentálnímu ladění, mj. práce **Sama Bohdana Hroboně** (biblická parafráze stvoření světa *Slovopieseň*, apokalyptická *Svätompomstopej*), které však pozitivně do jisté míry předznamenalý některé prvky avantgardy.

Poněkud v pozadí zůstávala v té době próza, zabývající se hlavně historickými náměty, jimiž chtěli autoři poukázat na dobové problémy. S obrozeneckými úkoly jsou svázány např. faktografické texty a črty **Viliama Paulinyho-Tótha** – jeho román *Trenčiansky Matúš* zdůvodňuje práva Slováků v rakousko-uherské monarchii; historické prózy **Sama Tomášika** mapují dějiny Gemeru a Muránského hradu, povídky uplatňují kronikářsko-faktografický styl. Prózu psal i čelný národovec a literární historik **Jozef Miloslav Hurban**. Jestliže v románě *Gottšalk* pravdivý historický obraz událostí ustupuje národním a politickým potřebám, umělecky působivější je třeba povídka *Olejkár*. Polemicky vyhocené jsou prózy ze současnosti – zřejmě nejlepší je novela *Od Silvestra do Troch kráľov*, satirické šlehy prostupují jeho cestopisnými črtami (mj. *Koritnické poháriky*, *Prechádzky po povážskom svete*).

Podstatně však štúrovskou prózu svou uměleckou úrovní převýšilo dílo **Jána Kalinčiaka** (také autora kritických a teoretických textů, zejména práce *Rozpomnienky na Ondreja*

Sládkoviča). Vyšel z historických kozáckých povídek polského Michała Czajkowského a psal prózičky zbavené národní tendencí, s důrazem na lidská dramata (např. *Milko hrob*), v jiných zpracovával typické romantické náměty (*Bratrova ruka*, *Půl lásky*, *Serbianka*), jinak komponované než ostatní štúrovští prozaici. V pozdější tvorbě autor kompozici i syžet rozvolňoval, např. *Knieža liptovské*, *Láska a pomsta*, *Mnich*, *Orava*; asi nejvýrazněji se to projevilo v kompozici „obrazů z nedávné doby“ v novele *Reštevrácia*, vypravěčsky virtuózní, odlehčené humornými až satirickými polohami.

Lužickosrbské národní obrození a romantická etapa jeho národních literatur jsou neodmyslitelně spjaty s vlivy okolního slovanského světa, zejména v Čechách a Polsku, ale i jinde. Byl to příklad českého národního obrození, podpora obrozenců (hlavně V. Hanky) a Lužického semináře, jímž procházelo stále víc studentů, boj Poláků za samostatnost, inspirace u jižních Slovanů a Rusů. Příznivější situace byla v saské Horní Lužici, zatímco v Dolní Lužici, pod pruskou vládou, byl germanizační tlak neúnosný (např. zákaz ženit se mužům, kteří neuměli německy).

Z iniciativy hornolužických studentů vznikl v Lipsku spolek Sorabija (vydával rukopisný časopis *Serbska nowina*), v pražském Lužickém semináři zase pod patronací V. Hanky sdružení *Serbowka* (vydávalo rukopisné *Květí*) – jeho členové vydávali později tištěné časopisy (*Lipa Serbska*, *Łužicki Serb*), v polské Vratislavi (patřila tehdy k Pruskému Slezsku) působila zase lužickosrbská sekce tamního studentského spolku (řídili ji J. A. Smoler a český vědec J. E. Purkyně). Podle českého a srbského vzoru vznikla i *Maćica Serbska* (stanovy podal právě Smoler), vydávající *Časopis Maćicy Serbskeje*, J. P. Jordan zase přišel s týdeníkem *Jutrnica* a H. Zejler s týdeníkem *Tydzenska Nowina* (později vycházel jako *Serbske Nowiny*).

Vůdčím zjevem nového hnutí se stal **Jan Arnošt Smoler** (mj. studoval u Čelakovského ve Vratislavi), autor analogického pravopisu. Psal vlastenecké básně, většinou na známý nápěv (např. *Prawa Serbskość*), vydal *Německo-serbski słownik* a sbírku *Pjesničky hornych a delnych Łužickich Serbow*. V jeho práci pak pokračoval spolužák z gymnázia a přítel J. Nerudy a G. Pfliegera Moravského **Michał Hórnik**, který se věnoval především práci filologické a organizační (mj. byl i předsedou Maticy srbské).

Ve slovanském světě byl známým slavista a publicista **Jan Pětr Jordan** (gymnázium vystudoval v Praze a pro vědeckou práci jej získal V. Hanka), teologem a filologem, autorem spisovné horní lužické srbstiny a monumentálního lužickosrbsko-německého lexikonu, se stal **Křesćan Bohuwěr Pful**, jehož báseň *Hory módre, ja was znaju...* (zhudebněná B. Krawcem) brzy znárodněla.

Velkým talentem té doby byl **Handrij Zejler**, autor vycházející ze zpěvnosti lidové písně (poetikou měl blízko k Čelakovskému či Ševčenkovi, ale inspiroval se i u Kollára a Štúra), spíše protipól romantických rezervanců. Mnoho jeho básní zlidovělo (často k nim skládal i vlastní hudbu, např. *Sym Serbów serbske holičo*), psal však rovněž sonety a ódy. Jeho báseň *Rjana Łužica* se stala národní hymnou. Ve spolupráci se skladatelem K. A. Kocorem vznikla zajímavá oratoria (*Serbski kwas* a cyklus o ročních dobách). Psal také veršované a prozaické bajky (*Serbske basnje*), vydal humorný cyklus *Hans Wučba* o hloupém Honzovi. Na popud Palackého sepsal mluvnický horní lužické srbstiny podle budyšínského nářečí.

V lidové tvorbě kotvilo i dílo **Jana Radyserba-Wjely**, především autora balad, zveršovaných pověstí a legend (také o Husovi a Žižkovi). Vydal první sbírku lužických povídek *Pojdančka k wubudženju a k polěpšenju wutroby za Serbów*; jeho prózy většinou zpracovávaly historické náměty (jako *Křiž a połměsac...*), nejznámější prací je román o osudech mladého obrozence *Jan Manja abo Hdže statok mój*. Prózu svým dílem obohatil rovněž učitel **Jan Bohuwěr Mućink** – povídkami s historickou tematikou, ale hlavně prózou *Ribówčenko abo politiske powědančko z nětčišich časow* o životě v obrozené Lužici.

Bezděčnou zásluhu měl Mućink na „zrodu“ básničky **Herty Wićazec**, která se do něj tajně a nešťastně zamilovala, mnoho společných rysů s jeho dílem mají práce básníka a prozaika **Jana Bartka**. K Zejlerovské generaci patřili také básníci **Jakub Buk**, **Korla August Fiedler** nebo **Handrij Dućman**, prvním autorem lužických humoristických textů byl **Mikławš Jacławsk**.

V období romantismu se zrodila i národní **kašubská literatura**, byť na oficiální uznání kašubštiny jako národního jazyka (nikoli dialektu polštiny) si museli její tvůrci počkat až do

90. let XX. století. Podkladem k tomu byla návaznost na dřívější počiny domácích tvůrců, zejména na reformační tradici, mj. díky evangelickému kazateli **Krzysztofu Celestynu Mrongowiuszovi**, prvnímu kašubskému jazykovědci a folkloristovi. Vydával učebnice polštiny (*Mentor polski*), sbírky kázání a kancionály (*Pieśnioksiąg, czyli Kancjonał gdański*), sbíral materiály pro kašubský slovník, přísloví, písně a lidová podání.

Za otce kašubské literatury je považován **Florian Ceynowa** (Cejnowa, Cenôwa), lékař, jazykovědec a folklorista, který se vlivem romantických ideálů a slovanských obrozeneckých hnutí doslova zasvětil boji za kašubskou národní identitu v polské majoritě. Shromažďoval a publikoval kašubské písně, přísloví, bajky, lidová podání, obyčeje atd. (např. *Obrazcy Kaszebskago narieczija, Skôrb Kaszebskosłowjanskjê mowé, Sto frantówek z połudnjowej częścij*), komentáře ke kašubštině a její gramatice shrnul do publikace *Zarés grammatikj kašébsko-słowjanskj, s přílohou Rozmôwa Polocha s Kaszebą*.

Ceynowův nástupce **Hieronym (Jarosz) Derdowski** pokračoval v jeho díle, ale používal už srozumitelnější jazyk, ortografii čerpal z tradice své rodné vesnice. V USA redigoval ve středisku kašubské emigrace různé noviny a časopisy. Trvalé místo v kašubské literatuře si vydobyl humornou poemou *O Panu Czorlińscim, co do Pucka po sece jachoł*, která byla doborodruženě pojatým obrázkem z života Kašubů jeho doby. Podobný charakter mají žertovné poemky *Kaszube pod Widnem*, nedokončený *Jasiek z Knieji* a humoreska *Walek na jarmarku* (psaná polsky). Zajímavé jsou jeho zápisky z cest po polských osadách v USA *Listy z podróży* a sbírka přísloví *Nórçyk kaszubski...* Dodnes platí jeho: „Kašub se neobejde bez Polonie, a Polsko bez Kašub.“

Závěrem: převážně optimistické výhledy

Romantická a obrozenecká fáze pevně ukotvila západoslovanské literatury ve vlastní národní osobitosti a také v evropském kontextu. Ne že by vzájemné vlivy a styky ustaly, naopak: posílily se v druhé polovině 19. století v období realismu a posléze na bázi národních modern při vstupu do modernistické fáze vývoje. To, co z tradice upevnil romantismus a posílily následující generace tvůrců, nesou každá literatura specificky dodnes a v daném rámci rozhojňují a prohlubují, byť v mnohdy odlišné situaci postmodernistické skutečnosti po roce 1989: např. zatímco lužickosrbská literatura (a vůbec kultura a společnost) řeší základní existenční národní problémy a stagnuje, kašubská prožívá nevídanou renesanci po uznání kašubštiny za národní jazyk.

Doporučená literatura

Balajka, B. a kol. *Přehledné dějiny literatury I*. Praha 1970.

Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století. Brno 2000.

Bok, V. ad. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*, Praha 1987.

Bolduan, T. *Nowy bedekr kaszubski*. Gdańsk 1997.

kol. *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. Praha 1982.

Frinta, A. *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví*. Praha 1955.

Hrabák, J. *Starší česká literatura. Úvod do studia*. Praha 1979.

Kaleta, P. *Češi o Lužických Srbech*. Praha 2006.

Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny I, II. Warszawa 1984, 1985.

red. H. Janaszek-Ivaničková. *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1, Literatura łużycka i słowacka*. Katowice 1994.

Pelikán, J. *Nástin dějin polského divadla*. Brno 1988.

Petr, J. *Nástin politických a kulturních dějin Lužických Srbů*. Praha 1972.

Pospíšil, I. *Střední Evropa a Slované*. Brno 2006.

ed. I. Pospíšil. *Slované a Evropa na počátku 21. století*. Brno 2007.

ved. kol. V. Mikula. *Slovník slovenských spisovatelů*. Praha 2000.

ved. kol. L. Štěpán. *Slovník polských spisovatelů*. Praha 2000.

- Šatlava, L. *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha 1994.
- Šmatlák, S. *Dejiny slovenskej literatúry I, II*. Bratislava 2000.
- Štěpán, L. *Hledání tvaru*. Brno 2003.
- Štěpán, L. *Pohledy na slovanské literatury*. Brno 2003.
- Štěpán, L. *Pohledy na slovanské literatury II*. Brno 2007.
- Štěpán, L. *Stručný nástin dějinného vývoje polské literatury I*. Brno 2005.
- Štěpán, L. *Vývoj žánrového systému polské literatury*. Brno 2000.

Slovensko poněkud jinak

(K několika knihám a různým proudům slovenského myšlení)

Ivo Pospíšil

Je otázka, zda česká recepce dnešního Slovenska odpovídá složité realitě. Poněkud stranou zůstávají kulturní, zvláště pak literární produkty tzv. národního směru. Když pomineme krajní proudy v slovenském politickém spektru, zůstává tento proud legitimní součástí slovenské kultury, šíře i slovenského myšlení. V českém prostředí jsou tyto proudy, které jinak – někdy opravdu radikálně – hodnotí slovenskou minulost, resp. střeoevropské a slovanské dějiny – chápány jako delikátní záležitost, jdoucí často (a to odpovídá skutečnosti) proti českým národním zájmům a také proti českému výkladu českých i slovenských dějin. Nejde pouze o časově nejbližší epizody, počínaje rozbitím Československa v roce 1992-93, federalizací v roce 1968, autonomií Slovenska v důsledku mnichovské dohody v roce 1938 nebo vznikem tzv. Slovenského štátu/Slovenské republiky v roce 1939, ale také o události časově vzdálenější, např. dědictví Velké Moravy, cyrilometodějské mise, vzniku slovenského národa a slovenského jazyka, poměru slovenštiny a češtiny, kodifikace spisovné slovenštiny, problematiky tzv. jazykového vědomí, čechoslovakismu, clevelandské, pittsburské a martinské deklarace aj. Dokladem zvláštní slovenské historicity mohou být i některá periodika.

Vydávání almanachu *Nitra* bylo obnoveno především z iniciativy Andreje Červeňáka a jeho přátel v návaznosti na almanach vydávaný Josefem Miloslavem Hurbanem (1817-1888). Jeho první ročník vyšel roku 1842 česky v Bratislavě s podtitulem *Dar dcerám a synům Slovenska, Moravy, Čech a Slezska* (o tom slovenské prameny většinou mlčí), druhý ročník z roku 1844 je patrně první publikací sepsanou v štúrovské slovenštině, která s přestávkami vycházela do roku 1876. Vzhledem k tradici, jež tu byla naznačena, je zajímavé, že v almanachu najdeme poměrně dost příspěvků často s protičeským ostnem zbytečně modernizujících a aktualizujících historií. Naopak lze také pozorovat, že většina materiálů je otevřená a evropsky vstřícná, zásadová, vlastenecká a objektivně informující, a to zejména o dění v ruské, české, polské a ukrajinské literatuře, ale také o slovenské menšině v zahraničí.⁸⁷ Z tohoto hlediska je třeba vyzvednout zejména práci editora a vědeckého redaktora Andreje Červeňáka, ale i dalších. Almanach jsme v Brně střídavě s některými kolegy poměrně pravidelně sledovali a recenzovali. Umělecká úroveň literárních ukázek bývá různá, ale lze konstatovat, že právě v tomto svazku je velmi dobrá.

V nejnovějším čísle roku 2009 najdeme například esej Petra Liby o Hviezdoslavovi, ukázkou z jeho *Krvavých sonetů*, zajímavou anketu, která je odpovědí na otázku, zda existuje nějaký invariant současné slovenské literatury: i tu zaznívají diametrálně odlišné tóny a hodnocení. V oddíle Štúdie najdeme seriózní publicistické příspěvky z pera Viktora Timury o evropské prehistorii, v článku Bystríka Bugana se historicky zpochybňuje slovensko-moravská hranice se závěrem, že vzhledem k měnícímu se toku řeky Moravy mohl být Velehrad i na slovenském území (bylo tehdy území s názvem Slovensko?). To, co je však podstatné, jsou seriózní články z různých oblastí slovenského areálu i ze sféry mimoslovenské slovacity. Také je tu stať Alexandra Ruttkaye o zoborských kláštirech, obdobná studie Vladimíra

⁸⁷ Almanach Nitra 2009 (desiaty ročník). Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, Nitra 2009.

Libanta o hornolefantovském klášteře-zámku, další o historických změnách hranic nitranské diecéze. Slovo hranice se tu vůbec skloňuje poměrně často.

Poezie byla vždy silnou stránkou almanachu a je to u i v tomto případě. Mám na mysli verše Pavla Janíka, Milana Částy, Teofila Klase, literárního vědce Petra Liby. Také próza je tentokrát poměrně kvalitní, ať již jde o ukázkou z díla Maríny Čeretkové-Gállové Zrada, o skvělou povídku Jána Tužinského Cesty, prózu Laca Zrubce Dvojhrob a vzpomínkově a mučivě laděný opus již slovenského „moderního klasika“ Ladislava Ťažkého Vyšetovanie nebo povídku Nevera od Ruženy Smatanové. Almanach je podnětný svými kritickými materiály, např. Miloše Ferka, Augustína Sokola, Ivana Szabóa, Vladimíra Dorči, Eugena Palceva aj. Rozsáhlý je oddíl Jubilanti (Ján Chryzostom Korec, Ladislav Ťažký, Jozef Vladár).

Podstatnou složkou almanachu je oddíl *Naše kontakty* zkoumající vztahy Slovenska a zejména slovenské literatury k ruské literatuře, k českému prostoru (např. přehledová recenze o české slavistice z pera Andreje Červeňáka), jsou tu i příspěvky českých slavistů, studie o ukrajinsko-slovenském básníkovi, překladateli a literárním historikovi Sergeji Makarovi, stati o ukrajinské literatuře na Slovensku. V kulturologickém oddíle zaujme stať kardinála Korce o cyrilometodějské tradici, střídmy materiál Jozefa Boba, vzpomínky na T. H. Florina a Karola Bullu, článek slovenského spisovatele z Maďarska Gregora Papučka příznačně nazvaný Potreba riešenia slovensko-maďarských vzťahov na základe princípu reciprocity, tři studie o Brodzanech (J. Vladár, L. Zrubec, A. Červeňák), kde je také zmínka o spojitosti s příbuznými A. Puškina - nenajdeme tu však ani zmínku o tom, kdo tento fakt objevil (ruský slavista Kiškin), kdo Brodzany, před 35 lety v podstatě neznámé s ruinou „kaštieľu“ - propagoval v českém prostředí (brněnský rusista J. Mandát), ani dobově příznačné detaily. Podnětný je článek A. Červeňáka o romantismu a potom portréty sedmi slovenských výtvarníků z pera Jozefa Leikerta. Rozsáhlé jsou recenze, ohlasy, kulturologické rozhledy apod.

Celkově je almanach dobrým dílem, i když i nyní poněkud nevyváženým. Svou orientací si od prvních ročníků v podstatě uchovává: národovectví, místy zbytečně přecházející do krajnějších poloh, důraz na slovacitu, hájení všeho slovenského a slovanské souvislosti. Méně tu nacházíme komplexněji chápaný prostor slovansko-neslovanské střední Evropy; kritičnost se projevuje spíše ve smyslu kritiky současného konzumního způsobu života, globalizace chápané jako potlačování národního svérázu, minulosti tzv. komunistické i současnosti, zejména liberálního a kosmopolitního proudu v slovenském myšlení, je tu poměrně hodně patosu, méně je tu kritiky slovenského národního života a jeho nedostatků. Estetická hodnota krásné literatury je poměrně dobrá, próza je spíše tradicionalistická, utkvělá v psychologickém a sociálněkritickém realismu, v poezii v poloze kontemplativní, duchovní, ale i s tradicí moderny (Janík). Almanach představuje relativně silnou a patrně životnou linii slovenské kultury a literatury s vyhraněnou orientací. Je dobře se s almanachem seznamovat, číst jej, neboť v českém prostředí je tato linie slovenského myšlení a slovenské literatury v podstatě ignorována a českému čtenáři se tak dostává deformovaného, falešného obrazu slovenské literatury a slovenských názorů i na vztah slovensko-český. Tato informovanost je vždy užitečná, i když často nepotěší; pro slavistu a slovákistu je tato konfrontace různých proudů v slovenském myšlení o literatuře ovšem nezbytná. Hodnotou par excellence jsou úvahy A. Červeňáka, ale i jiných, již zmiňovaných příspěvkatelů, silný je tu proud archeologický, prehistorický, kulturologický a religiózní související vlastně s areálem Slovenska. Almanach je méně uměleckým nebo ideovým výbojem, mnohem více trvalým, zvolna plynoucím proudem vycházejícím ze silných slovanských kulturních a národních a národoveckých tradic se silným pocítováním slovanských a také evropských souvislostí a vyhraněným pohledem na slovenské dějiny a jejich kontroverzní osobnosti. V ideové koncepci almanachu došlo podle mého soudu k prolnutí sociálněkritických, dokonce levicových, a národoveckých a náboženských proudů s tradičně slovanskou orientací. Řekl bych, že pro komplexní pohled na současné Slovensko a jeho kulturu je znalost almanachu Nitra nezbytná.

Cyrilometodějské dědictví bylo vždy doma jednak tam, kde doma skutečně od původu bylo a je, tedy u jižních Slovanů, zejména u Makedonců a Bulharů, ale i u Srbů, dříve i Chorvatů, ovšem i u Slovanů východních, kde má možná ještě větší význam, méně již u Slovanů západních, jimž byla mise určena. Z nich se nejvíce tato tradice udržuje na Slovensku, které se cítí být snad jediným vlastníkem dědictví Velké Moravy. Dějiny složité-

ho vztahu katolické církve k tomuto východnímu dědictví ponechme stranou, stejně jako dnešní negativní aktualizace ve smyslu tzv. byzantinismu a východního barbarství: většinou se cyrilometodějská mise v politických souvislostech aktualizovala, přizpůsobovala, modernizovala, často se něco z ní zamlčovalo: tu její prioritní náboženské poslání, tu zase její kulturní dominanta; obojí je však komplementární, tvoří jeden celek – to si v nové době uvědomoval například Lev Tolstoj v ostrém pohledu na separaci etiky a estetiky, víry a ratia.

Na Univerzitě Konštantína Filozofa a její Filozofické fakultě v Nitře existuje speciální *Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva sv. Konštantína a Metoda*. Pracuje tam řada odborníků a výzkumný tým je vskutku mezinárodní a multidisciplinární: jsou tam Slováci, ale také Makedonci, filologové, archeologové, historici a další. V českém prostředí se otázka kulturního dědictví, tedy i jazyka, jeho ochrana, péče o jazyk, třeba i státně řízená a financovaná, v podstatě opomíjí, pokládá se za přežitek romantických nacionalismů 19. století. Bylo by s tím možné i souhlasit – zvláště tváří v tvář některým upřílišněným slovanským koncepcím, jež se i dnes objevují jako mytologizace minulosti a přítomnosti, nadbytečná modernizace, mechanické přenášení minulosti do přítomnosti. Mám na mysli například spory o to, který ze slovanských národů je nejstarší, koncepci slovanského původu obou věrozvěstů, modernizaci pojetí starých státních útvarů podle vysloveně moderních národních principů (Velkomoravská říše). Nicméně vzhledem k permanentnímu, i když většinou ještě zpola skrytému (alespoň v Evropě) konfliktu civilizací a kultur se ochrana tradic, které tvoří základ vzdělanosti toho nebo onoho etnika stává aktuálnější. Celospolečenský diskurz, jenž se na přelomu 80. a 90. let minulého století – jak se zdálo – týkal především totalitního, event. autoritářského kontra demokratického státu, občanské společnosti a lidských práv, byl asi už od samého počátku také o něčem jiném? Například o ovládnutí ekonomických nástrojů a konfliktu civilizací a kultur, o novém světovém pořádku – do jisté míry to mohlo být veliké nedorozumění.

Jestliže se nemusíme vždy shodnout v otázce ochrany tzv. státního jazyka apod., v ochranně kulturních tradic, které zdaleka nejsou jen materiální povahy, bychom se snad shodnout měli – na Slovensku to takto pochopili. Úkolům této ochrany a výzkumu se věnuje i nově založený časopis *Konštantínove listy* (Constantine's Letters), který tu vychází od roku 2008.

V editoriale prvního čísla (2008) píše Jozef Michalov, že Konstantin studoval na čáhradské vysoké škole, v té době jediné takové instituci v Evropě – na to se snaží příslušný ústav navázat ve smyslu vyplnění vakua, jež vzniklo ve střední Evropě při studiu cyrilometodějského dědictví. Studie jsou střízlivě koncipované, zabývají se materiální a duchovní kulturou doby obou věrozvěstů, mají převážně ráz historicko-filologický. Upozorňuji mj. na stat Tita Kolníka *Kamenný kríž z Bratislavy-Rusoviec – významný doklad ranobyzantského křesťanského umenia*, Milana Hanuliaka *Materiálna podstata v duchovnej kultúre veľkomoravských Slovanov*, Anny Matulákové *Pohansko-kresťanský synkretizmus v predcyrilo-metodskom období a jeho pozostatky v slovenskom obradovom folklóre* (například uvádí doklady z Nestorovy kroniky, viz také *Zakon sudnyj ljudem*, symbolika máje, identifikace stromu a člověka, pohádka O dvanácti měsíčkách - O dvánástich mesiačikoch; můžeme jen dodat B. Němcovou a její zpracování i její Babičku a její chápání člověka a přírody), Petra Ivaniče *Pribinov kostol v Nitre v zrkadle historiografie*, vynikající je studie Martina Hetényiho *K platforme politiky Rastislava pred príchodom byzantskej misie*, Cyrila Diatky *Historický kontext misie solúnskych bratov sv. Cyrila a Metoda* a Petra Liby *Väznenie sv. Metoda*, zaujme práce Zvonka Taneského o podmínkách vzniku slovanského písma. Z recenzního oddílu upozorňuji na Taneského hodnocení knihy Z. Klanici *Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje* (Praha 1994, 2002, nyní v makedonském překladu Ljupča Mitrevského, Albert 2008).

Druhé číslo (2009) přináší mj. studii Martina Husára *Prechod z antiky do stredoveku v rímskej armáde a súčasná situácia vo vojenstve na území Karpatskej kotliny počas 4.- 1. polovice 7. storočia*. O historiografii avarského útoku píše Martin Urbanič, o vlivu cyrilometodějské mise na architekturu Velké Moravy Andrej Botek, velmi přínosná je práce Martina Hetényiho o pronikání tohoto dědictví na Kyjevskou Rus; Sofija Grandakovska napsala komparatistickou studii spojující biblický text, italskou protorenesanci a makedonskou poezii. Rozsáhlejší než v prvním čísle je oddíl recenzní a informační (zprávy).

Summa summarum: *Konštantínove listy* jsou seriózní vědecký časopis se zaměřením na paleoslavistiku v širokém pojetí. S tradicemi brněnské slavistiky je spojuje široký jazykově kulturní záběr, srovnávací přístup a hlavně poukázání na společné jazykově literární a mentální kořeny mediteránnosti, na to, že pozdější, často uměle vytvářené ideologické opozice Západu a Východu nemají v dějinách kultury valnou oporu: utváření spojnice mezi tradicemi Říma, tzv. Západu a Východu, Byzancí a italskou protorenesancí a renesancí ukazují na původní hloubkovou jednotu a na vysokou míru náboženské, kulturní, civilizační a jazykové tolerance.

Ve sféře vnímání současné slovenské literatury je silný také proud opačný, neřeknu evropský nebo proevropský, neboť k tomu se právem hlásí i národní směr, ale spíše se orientující na západní hodnoty, na sféru slovensko-maďarskou, slovensko-českou a slovensko-polskou, méně na evropský a slovanský Jih a Východ. Základním rysem těchto postupů je aplikace nových výzkumných metod, často spojených s metodologií tzv. Nitranské školy, jejímž volným pokračováním je Ústav literárnej a umelekej komunikácie na Filozofické fakultě Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vedle sebe tu tedy působí jak instituce zaměřené na sledování slovanských souvislostí se společným počátkem v cyrilometodějské misi a křesťanství, tak ty, které se orientují spíše na neslovanské struktury, na moderní západní literární vědu – je v tom rozpor jen zdánlivý, chtělo by se věřit, že jde o komplementaritu. Zejména mladší slovenská badatelská generace vyrůstající v tomto prostředí si za oblast svého výzkumu bere nejsoučasnější slovenskou básnickou a prozaickou produkci.

Jedním z profilových výstupů tohoto snažení je publikace spojující analýzu poezie, kultury a civilizace.⁸⁸ Čtyřdílná kniha čtyř nitranských autorů mladší generace spjatých s nejnovější činností tzv. nitranského týmu – dnes fungujícího v rámci Ústavu literárnej a umelekej komunikácie – svědčí o výrazných posunech v činnosti tohoto seskupení, i když je tu patrný i silný prvek kontinuity. Jestliže zcela nepřijmeme tezi L. Plesníka o jakési dichotomii nitranského uskupení od samého počátku (Miko kontra Popovič), neboť Mikova vědecká činnost byla více než rozečkaná a metodicky a metodologicky přece jen pluralitnější, než se nyní zdá, mezi čtyřmi autory jsou tu rozdíly ještě podstatnější, i když je spojuje tematický okruh. Zatímco Zoltán Rédey staví své studie o poezie psané zkušeným perem na rozporu tradicionalismu a tzv. postmoderní modality, resp. na záznamu kontra autoreferenci, Eva Pariláková sleduje v poezii – víceméně přesvědčivě – průnik civilizačně kulturní reality do jazyka básně (Erik Jakub Groch), Miroslava Režná se koncentruje na estetiku výrazu v nové tvorbě na materiálu literární soutěže Poviedka z let 1996-2005 a Peter Zlatoš hledá průměty civilizačních a kulturních procesů v povídkové tvorbě Michala Hvoreckého.

Především si autoři vybrali ze slovenské literatury to, co takřkajíc „letí“, co je opravdu „in“: nakolik je to však „in“ vývojově, lze dnes říci jen těžko. Z dějin literární kritiky a vědy si pamatujeme, že větší metodologické zisky poskytoval materiál outsiderů nebo autorů stojících mimo velký diskurs (patří k nim skutečně E. J. Groch?) nebo v „druhé či třetí řadě“ (V. Kostřica) nebo jdoucích „proti proudu“. Největší rozhled tu má Rédey a také jeho závěry jsou statisticky a argumentačně nejprůkaznější. Umí již na počátku od sebe odlišit civilizační poezii typickou pro celé 20. století od průniku civilizace a kultury do poezie přelomu 20. a 21. století. Zdůrazňuje tu vyostřené skupinové a generační vidění, spojené např. se skupinou soustředěnou kolem nakladatelství Petera Šuhaje Drewo a srd (90. léta 20. století; mj. Andrej Hablák, Nóra Ružičková, Michal Habaj, Peter Macsovszky, sám Peter Šuhaj) a známé jako „textová generácia“, v níž objevuje svět informační a mediální technologie, marketingu apod.

Podle postoje k novým civilizačně kulturním proudům a lidské identitě, tj. často podle procesů souhrnně a jistě ne zcela přesně zvaných globalizační, dělí Rédey poezii na tradicionalistickou a postmodernistickou (je to dělení podle mého soudu velmi schematické, zbytečně vyostřené kontrastní)) Do první skupiny zařazuje dnes již zvěčnělého pretendenta

88 Zoltán Rédey - Eva Pariláková - Miroslava Režná - Peter Zlatoš: Priemet súčasných civilizačno-kultúrnych trendov do slovenskej literatúry. Ústav literárnej a umelekej komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra 2008.

na Nobelovu cenu Milana Rúfusa (motivy konce tradiční evropské kultury, básník coby pro-rok); k této linii se podle autora hlásí i „politika“ časopisů Literárny týždenník, Slovenské pohľady a Kultúra (Štefan Moravčík, Pavol Janík a další): ne zcela s tím souhlasím, jsou tam i polohy vnitřně diferencovanější, často přímo politicky). Mezi již uváděnými postmodernisty najdeme i polohy mytizující a tematizující nový věk; je tu patrný i subverzivní vztah k axiomatům národní tradice (katolíci, minulostní dimenze a naplno se otvírající generační propast a past; základním nástrojem je tu intertextualita vztahující se jak k národní, tak k sociální tradici poezie. Ještě zajímavější je další vývoj Osamělých běžců, např. Ivana Štrpky a Ivana Laučíka; za ještě zásadnější pokládá Zoltán Rédey Štefana Strážaye jako skoro nejcitlivějšího k jemným posunům civilizačního bytí. V druhé části svého diptychu si Rédey všimá básnické tvorby jako živého panoramatu až k autoreferenčnosti básnického textu (Macsovszký).

Eva Pariláková sleduje tvorbu Erika Jakuba Grocha koneckonců i jako projev životního stylu (Nosenie, 2005); v básni si Groch vytváří prostorové přírodní ukotvení a buduje představu lyrického člověka (ambivalence výrazů stehlík, imelo, lieska, lopúch), přičemž tu pozoruje pohyb od úvahy k účasti a basni-hlubině (pastýř, poutník). V další části studie o jednom autorovi badatelka tematizuje samo psaní („písanie“) jako čekání a očekávání, přijímání a arch buničiny: „Archetypálna skutočnosť písania sa v Grochovej básni odkrýva oddelením sa od súčasnej civilizácie a návratom k prírodnému a rudimentárnemu svetu“ (s. 78). V třetí části se autorka zabývá „in“ jako civilizačně kulturním fenoménem současnosti, a to opět v díle E. J. Grocha, přičemž nachází různé projevy v jazyce jeho básník (forma infinitivu/neurčitku) až po „bazální symboliku motivů“ (uspořádání výrazů kříž, strom, pole aj.), a k tomu, co je „out“.

Miroslava Režná na výše uvedeném materiálu ukazuje tematizaci opozic odcházející – přicházející, staré – nové a motivy konverze (povídka Olivera Bakoše Nanebovstúpenie marxistky Běžovej), feminismu, drog, homosexuality, agrese a duševní poruchy; ve sféře výrazových prostředků je to nejen touha po novém, ale i potřeba nové identity a ukotvení (hra, např. hra s žánrem, hra s tradicí, hledání druhé identity). Na povídkách M. Hvoreckého zjišťuje Peter Zlatoš reflexi zmanipulovaného prostoru a takřka nemožnost projevů lidské autenticity.

Zůstávají „naše dvě otázky“: *Quo vadis, slovenská literaturo?* A ovšem *Quo vadis, slovenská literární věda, resp. kritika, historie a teorie?* Na první odpověděli sami autoři, tedy že *nihil novi sub sole*. Od identifikace s novým, hledání nového jazyka až po pronikání k hlubině jazyka a bytí a průniku básně a lidského bytí až po pesimistickou bezvýchodnost současnosti. Na druhou si umí odpovědět sám čtenář a moje odpověď je, že se rozvíjí nový pohled metodami, jež však zcela nové nejsou ani být dost dobře nemohou. Pod povrchem jazyka dnes přijatelného diskursu se tájí stará ideografie, tematologie/látkověda/dějiny tématu (Stoffgeschichte), poetika a stylistika na pozadí výrazové estetiky nitranské školy s pragmatickou poetikou tradiční i novější. Určitá živost, otevřenost a střídmost, vědomí souvislostí, tedy jistá míra pokory, jsou vývojovou výhodou této mladší slovenské literární kritiky a vědy oproti některým jejích českých vrstevníkům.

Ponorný i zjevný spor mezi národním a kosmopolitním směrem (použijme těchto starších termínů i pro tento případ) se nejsilněji projevuje v rovině slovenské historicity. Pomineme tu spory o charakter Velké Moravy, tedy zda to byl nejstarší slovenský stát, který by měl nést název Velkoslovenská říše, neboť tento názor nevyznávají ani dominantní slovenští historici a archeologové (shodují se, že to byl společný stát předchůdců dnešních Čechů, Slováků, tedy první velký a uznávaný západoslovanský stát vůbec), ale obrátíme se v nedávnější česko-slovenské minulosti.

V meziválečném období fungovala v Bratislavě Učená společnost Šafaříkova, jejíž jádro tvořili především Češi. Slovenský postoj byl spíše chladný a často tu vznikaly spory o jazyk, neboť Čechům na Univerzitě Komenského vytýkali špatnou znalost slovenštiny nebo to, že přednášejí zpravidla česky (z pedagogů uvedme alespoň Jana Mukařovského, Alberta Pražáka nebo Franka Wollmana – každý měl na univerzitě mezi Slováky i později svébytné postavení (Mukařovský přechází poměrně brzy do Prahy), nejlepší – jak se zdá – Frank Wollman, jenž s UK, později Slovenskou univerzitou (za Slovenského státu byla přejmeno-

vána, rektorem byl zvolen představitel radikálního křídla Hlinkovy ľudové strany Vojtech Tuka⁸⁹), vlastně spolupracovat nikdy zcela nepřestal – na rozdíl od jiných Čechů, kteří bylo po vzniku Slovenské republiky donuceni za ponižujících okolností Slovensko opustit).⁹⁰ Dosud se vede spor o roli Československa v dějinách Slovenska.

V jistém smyslu o tom píše ve své studii M. Pokorný v tradičním česko-slovenském sborníku.⁹¹ Pro československy založené a cítící Slováky bylo Československo také výrazem slovenské státotvorné ideje, ale nikoli ideje národní, pro jiné bylo Československo již nedostatečným rámcem, neboť toužili vytvořit samostatný slovenský národní stát. To se poprvé podařilo v roce 1939 za zvláštních okolností, jež v očích mnohých toto úsilí eticky snižují – postoje Čechů jsou skoro jednoznačně negativní. Otázka legitimacy první samostatného Slovenského štátu – Slovenské republiky – se znovu dostala do diskusního oběhu v 90. letech 20. století v souvislosti s rozbíjením Československa a posléze vytvářením a vytvořením dvou samostatných států, jejichž ústavy se v některých podstatných bodech shodují, ale v jiných se podstatně liší. Především Česká republika není jednoznačně definována jako český národní stát, ani čeština tu nemá žádné ze základního zákona nebo odvozených zákonů výsadní, spíše uzuální postavení; jinak je tomu v ústavě SR založené na principu národního státu s jedním státním jazykem. Další zákonné úpravy v SR tento stav jen zdůraznily.

Spor se vede mezi legitimitou první Slovenské republiky (ani nová Slovenská republika z roku 1993 právně dost dobře nemohla na první navázat – z různých důvodů, mimo jiné také z důvodu válečného stavu s vítěznými státy, mj. s SSSR, Velkou Británií a USA; první Slovenská republika se nestala poraženým státem proto, že zanikla a stala se opět součástí Československa, což někteří její občané proklamovali v SNP).

Odpor podstatné části slovenské reprezentace k podobě státu po roce 1918 měl své kořeny v minulosti, ale právně zejména ve dvou dokumentech, v nichž se v podstatě hovořilo o česko-slovenské federaci: toto bylo v pokřivené podobě naplněno až v roce 1968. Radikálnější část slovenské politické reprezentace spojená, jak známo, s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou, žádala přímo o samostatný stát – odtud rozhodnutí z e 14- 3.

89 Na internetu najdeme o Tukovi řadu odkazů, filmových záběrů o setkání s Hitlerem, záznam projevu v Bratislavě před davu lidí, kde vyzdvihuje osobnost Adolfa Hitlera, na jiných místech je celá sada filmových záběrů oslavujících Slovenský štát, jeho válečná dobrodružství a úspěchy slovenské armády v Polsku a SSSR, snímky implicitně odsuzující nálety Spojenců na Slovensko a škody, které způsobilo SNP. Zejména se odsuzuje Tukova (stejně jako Tisova) poprava v situaci, kdy byl po několika mrtvicích vážně nemocen. V některých slovenských kruzích – a není to nic výjimečného – je tradice Slovenského štátu a jeho ideologie stále živá, různé skupiny se liší v míře kritiky, tedy něco ze Slovenského štátu přijímají, něco nikoliv; většinou se odmítá postoj k Židům a podíl na holokaustu, zahraniční politika včetně válečného angažmá, oceňuje se naopak vysoká životní úroveň a budování státu. I když Protektorát Čechy a Morava neměl samostatnost ani formální, ani skutečnou jako první Slovenská republika, která vedla formálně samostatnou zahraniční politiku a vyhlašovala válku (otázka je, zda vůbec nějaký stát velikosti Protektorátu nebo Slovenské republiky může vést samostatnou, tedy vůči mocnostem i konfliktní zahraniční politiku), ani zde není jeho běžné, takřka neoficiální – ale někdy i oficiální nebo polooficiální – hodnocení jednoznačně záporné: pamětníci často uvádějí, že se tu nežilo špatně (Češi se nesměli být odváděni do armády, Protektorát měl jen vládní vojsko, poměry finančně přály dělnické třídě, do jisté doby zde byla relativní ekonomická stabilita, neboť vojenské zakázky dávaly dost práce, a likvidovaly tak nezaměstnanost, materiální poměry však byl nepochybně bledší než relativní blahobyt Slovenského štátu; občas v médiích slyšíme pamětníky chválit kulturní politiku Protektorátu a německých úřadů, točily se české filmy, ve Zlíně se pod křídly Baťovy firmy pořádaly filmové žně, někteří herci a filmoví podnikatelé a producenti prožívali konjunkturu a spolupracovali s německými úřady, připomínat veřejné manifestace na podporu Německé říše by při dnešní informovanosti bylo asi nadbytečné. Připomeňme i jako možná ne zcela spolehlivé a zjevně subjektivní paměti Adiny Mandlové (1910-1991) Dneska už se tomu směju (68 Publishers, Toronto 1977, další vyd. v Československu a České republice: 1990, 1993, 2004, 2008; Radioservis vydal r. 2008, 2009 četbu z memoárů, další, korigující pohledy: V. Příbický: Adina: příběh české hvězdy. Praha 2001, A. Tabásek: Adina Mandlová: fámy a skutečnost. Praha 2003. J. Frai, P. Jiras: Adina Mandlová: obrazový životopis. Praha 2001.

90 Založena Společnost Franka Wollmana. Univerzitní noviny 2001, č. 4, s. 16. Slavismy a antislavismy za jara národů Franka Wollmana: analýzy a přesahy. Slavica Litteraria, X 9, 2006, s. 85-93. Das Slawenthum und die Welt der Zukunft Ludovíta Štúra, edice Josefa Jiráskova, Wollmanovy Slavismy a antislavismy za jara národů a jejich přesahy. In: Zrkadlenie/Zrcadlení. Česko-slovenská revue 2006, č. 4, s. 34-44. Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru. I. Eds: Hana Hlášková – Anna Zelenková. Ústav etnológie SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana v Brne, Česká asociace slavistů, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Bratislava – Brno 2006. Jiří Polívka, revoluční Rusko a ti druzí: spor kolem ex oriente lux (In margine jednoho Polívkovy článku). In: Slavista Jiří Polívka v kontexte literatury a folklóru I., eds: Hana Hlášková, Anna Zelenková. Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Česká asociace slavistů, Ústav etnológie SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana v Brne, Bratislava – Brno 2008, s. 27-42. Slovenské ľudové rozprávky I. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana. Stredné Slovensko. Ed. B. Filová a V. Gašparíková. Veda, Bratislava 1993. Slovenské ľudové rozprávky II. Západné Slovensko. Ed. a ved. red. V. Gašparíková. Veda, Bratislava 2001. Slovenské ľudové rozprávky III. Východné Slovensko. Ed. a ved. red. V. Gašparíková. Veda, Bratislava 2004.

91 M. Pokorný: Českost, slovenskost a československost – problém dvojí identity. In: Česko-slovenské reflexe: 1968 (Jazyk – literatura- kultura). Ed.: Ivo Pospíšil, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2009, s. 107-115.

1939. Tyto otázky znovu vzbudilo slovenské vydání pamětí novináře, velitele Hlinkovy gardy, ministra vnitra, de facto nejmocnějšího člověka Slovenského státu Alexandra Macha, jenž – na rozdíl od svých spolubojovníků Tukey a Tisa – nebyl popraven, byl uvězněn a po dlouholetém věznění především v českých zemích na popud Alexandra Dubčka (jeho otec Machovi vděčil za to, že nebyl jako komunista výrazněji persekvován) v květnu 1968 propuštěn. Zbytek života se věnoval mimo jiné psaní pamětí, v nichž zdůvodňuje svoji životní dráhu a politické cíle.

V polemickém trianglu sestávajícím se z pamětí čechoslovakistů literárního historika, bohemisty a slovakisty Alberta Pražáka a slavisty, rusisty a slovakisty Josefa Jirásky (oba v meziválečné době působili v Bratislavě) na straně jedné a Alexandra (Šaňa) Macha na straně druhé se některých problémů dotkneme, aniž bychom se je pokoušeli – na pozadí nové odborné literatury – řešit.⁹² Problematikou osobnosti Josefa Jirásky se zabýváme v publikace, kterou se nyní dokončuje.⁹³ Smyslem tohoto textu je ukázat na původ česko-slovenských problémů, v odosobí době, tedy doslova i dnes, na to, že ona tzv. nedorozumění měla své racionální příčiny a jednou z nich je dávná existence národoveckého proudu v slovenském myšlení (ten se ovšem nezrodil s Hlinkovou ľudovou stranou), který k projektu společného národa a státu měl ambivalentní, spíše však často jednoznačně záporný vztah (M. Stehlík mluví o „nezřetelnosti společné cesty“). Česká do značné míry nechtěná, ale i zcela záměrná hluchota a slepota k tomuto proudu, resp. snaha jej ignorovat, znevýznamnit, umlčet, eliminovat, nebo jeho mluvčí přesvědčit, aby se ho vzdali, procházejí jako červená nit česko-slovenskými vztahy od Štúrovy jazykové reformy až po žhavou současnost. Toto jednostranné vnímání slovenské myšlenkové reality, tedy „hluchota na jedno ucho“ nebo „slepota na jedno oko“, se projevuje v české recepci slovenské společenské, politické a myšlenkové reality dodnes, a odtud vyplývá také české slabé neporozumění slovenským problémům a netaktické a nesmyslné české postupy ve stylu „slova v porcelánu“, jinak řečeno falešné české představy, iluze, falešný obraz slovenského myšlení o česko-slovenských vztazích a snadné podléhání utopickým projektům nebo obviňování slovenské strany ze zrady, falše apod.

92 Z české strany viz např. Jan Rychlík: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy*. 1. sv. 1914-1945. Academic Electronic Press, Bratislava 1997, 2. sv. 1945-1992. Academic Electronic Press, Bratislava 1998. Rychlíkovy knihy jsou fundované, čerpá v nich i ze svých archivních profesních možností před rokem 1989, místy nesou stopy slovenského jazykového vlivu, jsou „vyvážené“, současně relativně názorově otevřené, nejsou však kýženým novým ostrým pohledem na problematiku, zvláště ve sféře poznání národovecké/nacionální linie slovenského historického-kulturního myšlení. Zajímavě tyto dva díly doplňuje: M. Stehlík: *Češi a Slováci 1882-1914. Nezřetelnost společné cesty*. TOGGA, Praha 2009. Již podtitul je signifikantní, a el nevím, zdá se zcel přesný: *vývoj myšlení slovenské elity k ideji společné cesty a nakonec i společného státu měla svůj vývoj, jenž byl docela zřetelný, ale to, co bylo nejasné, tedy nezřetelné, bylo clekové ideové společenské podloží slovenského chápání českého partnera*. Podrobněji se tomu budu věnovat v samostatné studii o česko-slovenské problematice.

93 Z Jirákových knih a eic alespoň uvádíme: *Slovensko: jeho dějiny, pomery zemepisné a hospodárske, jazykové, literárne a kultúrno-politické*. Malý sprievodca po Slovensku. Sost. Josef Jirásek, umeleckú časť obstaral J. Bezděk. Bratislava 1922. *Slovensko na rozcestí: 1918-1938*. Brno 1947. *Sovětská literatura ruská: 1917-1936*. Praha 1937. *Rusko a my*. Studie vztahů československo-ruských od počátku 19. století do r. 1967. Díl I. Vesmír, Praha 1929. *Rusko a my*. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. I. díl do roku 1848. Praha-Brno 1946. *Rusko a my*. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. 1867-1894. Praha 1945. *Rusko a my*. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. 1894-1914. Praha 1945. *Češi, Slováci a Rusko: Studie vzájemných vztahů československo-ruských od r. 1867 do počátku světové války*. Vesmír, Praha 1933. *Přehledné dějiny ruské literatury*. I. díl (Od nejstarší doby do období bouře a náporu v letech šedesátých minulého století). Josef Stejskal v Brně – Miroslav Stejskal v Praze 1946. *Přehledné dějiny ruské literatury*. II. díl (Od šedesátých let minulého století do roku 1918). Brno-Praha 1946. *Přehledné dějiny ruské literatury*. III. díl. *Sovětská literatura ruská*. Brno – Praha 1946. *Přehledné dějiny ruské literatury*. IV. díl. *Sovětská literatura ruská*. Brno – Praha 1946.

Ludovít Štúr: *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*. Slovanstvo a svět budoucnosti. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931, s. 3-4.

Ludovít Štúr: *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*. Slovanstvo a svět budoucnosti. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931, s. 7-8.

Ludovít Štúr: *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*. Slovanstvo a svět budoucnosti. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931, s. 132-133.

Tamtéž, s. 149.

V pamětech Alberta Pražáka, které vyšly docela nedávno⁹⁴, vysvětluje autor svou slovenskou misi takto (citujeme bez poznámek pod čarou): „Osvobozené vlasti jsem chtěl pomáhat především kulturně. Protože jsme splývali se Slováky, chtěl jsem odůvodnit toto splnutí vědecky, tj. důkazem, že jsme jedna řeč, jedna literatura a jeden národ. Sedl jsem si tedy k pracovnímu stolu ještě v uniformě a dal jsem se do práce. To byla má první politika po světové válce. Československost jsem pokládal základní státní otázkou [...] I můj odchod do Bratislavy na univerzitu roku 1921 s cílem dorozumět se se Slováky a přesvědčiti i je, že je to milost osudu, že byli vyňati z maďarských pout, jež by je byly urdousily, a dostali se k nám po zákonu ducha, slova i krve. Zdálo se mně, že naším prvním politickým heslem musí býti v prvních létech svobody především Slovensko a že práce pro jeho kulturní oživení a československé uvědomění jest nejnaléhavější. Proto jsem se nepřidával k žádné politické straně, ale pracoval jsem ve všech a pro všechny, jak právě bylo potřebí. Jednou jsme si říkali s předčasně zesnulým kolegou prof. Janem Heidlerem, že by měl někdo z nás vstoupiti i do Hlinkovy strany, aby paralyzoval a ovládl Tuku. Možná, že byla chyba, že Hlinkovi se nedostalo hned od počátku českého a slovenského koadjutora, možná, že by byla jeho politika přece rozumnější. Osobně měl jsem z něho dojem, že by se dal nepřímo poučiti a získávat. Mohu-li mluvit v bratislavské době o nějaké své političnosti, tož to bylo jen československé upevnění státu a touha uchovat si co nejpevnější základnu, na níž jsme se osvobodili, tj. že Čech je Slovák v Čechách a na Moravě a Slovák že je Čech na Slovensku, jak říkal již Štefánik při svém vstupu do Prahy na počátku tohoto století. Věřil jsem antickému a pak Balbínovu heslu, že se státy udržují tím, z čeho vznikly, jinak že se rozpadají. Odtud má tuhá československost, ať se komu líbila či ne. Toto poslání jsem nedostal od nikoho, měl jsem je v sobě. Bylo samozřejmým příkazem doby a výsledkem mých studií, jež to den za dnem jasněji prokazovaly. Když jsem odcházel do Bratislavy, řekl mně jen Jaroslav Vlček, že mne žádá, abych habilitoval jen toho, kdo bude cítit československy jako já. A tehdejší ministr unifikací přítel Vladimír Fajnor mne žádal, abych své budoucí docenty „přežehlil“ československy, jako to dělají v Římě novým kardinálům. O věci jsme mluvili i s Masarykem v Lánech roku 1926. Pozval mne tehdy se ženou Klárou na několik dní a byla při tom řeč i o Slovácích. Uznával postup naší univerzity za správný a souhlasil i s mým stanoviskem. Oceňoval i to, že mluvím uznale o slovenských spisovatelích, citoval mně z vlastní četby můj článek o Svetožáru Hurbanu Vajanském a Eleně Šoltésové z Práva lidu, tón se mu zamlouval. Věřil, že Slováci a Češi vzájemným sebezpoznáváním se najdou a že počáteční obtíže živé z Maďarska poleví. Tato naděje se neplnila. Masaryk mluvil se mnou o československém poměru i roku 1929, 1930 a 1931, a netajil se, že obtíže vzrůstají, přibývá iredentě mnoho stravy i ze zahraničí. Československé téma bylo i jemu z nejdůležitějších.

Totéž hledisko měl i prezident Beneš. Brzy po svém nástupu na jaře roku 1936 zavolal mne na poradu o této otázce. Stín pribinovských oslav z Nitry mu ležel na čele. Mluvili jsme o věci skoro tři hodiny a hledali cesty, kterak problém zmocí. Napsal jsem mu pak řadu konkrétních návrhů, z nichž některé začal i uskutečňovat. Byl jsem někde až překvapen, jak duchem i srdcem Beneš toužil Čechy a Slováky připoutat k sobě znovu a rozptýlit mlhy, jež způsobila domácí i cizí iredenta a hlavně i stoupající snaha po autonomii a větší svéprávnost, než Slovákům byla dosud snad přiznána.

My na Slovensku snažili jsme se zapůsobit výchovou ve škole i extenzemi v obcích. Sám vykonával jsem na sta přednášek po celém Slovensku a v debatách jsme si objasňovali hlediska a namnoze se i shodli. Ovšem že to často bylo jen pro chvíli.

Připadalo mně to někdy tak, jakoby na sních zasněnilo slunce. Sníh po tu dobu, co jsem mluvil, roztával, ale pak byl chladným sněhem dál. Kdykoliv jsem mluvil na veřejnosti nebo v soukromí, uznávali Slováci, že jen společně se udržíme, když jsem poodešel, odlučovali se a trvali na izolaci.

Také na fakultě jen málo probudilých duchů bylo bezvýhradně pro naše sjednocení a pokládalo se za Čechoslováky. Hned po zkouškách dávali nám examinátorům najevo, že

94 A. Pražák: Politika a revoluce. Paměti. Eds.: Miloš Zelenka – Stanislav Kokoška. Věd. red.: Ivo Pospíšil. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, Academia, Praha 2004.

jsou a chtějí být jen Slováci. Tohle sílilo přílivem autonomistických listů a revuí. Mládeži se líbila tato oprostěná svojskost, propadali jí jako nějakému novému učení zrovna se sektářskou fanatičností. Viděl jsem to v Spolku slovenských spisovatelů. Při vínku vypadalo vše pěkně a jednotně, po něm u redakčních stolků a v písmě to bylo již jiné. Začalo to zasahovat i do rodin a společností. Výtky proti nám se stupňovaly, československost začínala být na Slovensku nepříjemnou političností. Dr. Stodola, můj dobrý známý ještě ze studentských dob, zprvu československý stoupenec, mně docela jednou řekl, že svou československostí si u Slováků jeho typu škodím a že bych jí měl zanechat.

Zažila toho i Společnost Šafaříkova, k níž jsem dal roku 1923 podnět. R s háčkem v Šafaříkově jméně vadilo i ministru Hodžovi, jenž skrytě autonomističtěl. Společnost konala dobré dílo, věnovala se průzkumu Slovenska a Podkarpatské Rusi. Svou revuí Bratislava pronikala na slovenský prospěch i do celého světa, ale měla vadu, byla československá, proto brojila i Matica slovenská proti ní.

Projevy Univerzity Komenského a Šafaříkovy učené společnosti pokládali Slováci většinou za politicky československá a brojili proti nim. Nejvíce a nejčastěji mířili na mne a na Václava Chaloupeckého, nás pokládali za „nejčeskoslovenštější politiky“. A přece jsme politiku nedělali. Stáli jsme jen na svém vědeckém poznání a pracovali pro Slovensko všemi prostředky.

Nedivil jsem se ani, že Slováci byli asi až na výjimky rádi, když jsem opustil jejich zemi. Že jsem možná sám jediný přečetl vše, co bylo kdy slovensky psáno, že jsem hledal doklady jejich písemností po domácích i cizích archivech a knihovnách, to mně spíše vytýkali anebo mně tuto práci, kde mohli, znesnadňovali, ba mne za ni i ostouželi. Po mém odchodu jakoby se Slovensko propadlo. Jen jednou nebo dvakrát pozvala mne Živena a ujistila, že se na mou práci dívali mnozí jinak a příznivěji, než se zdálo.⁹⁵ Bylo by zapotřebí promýšlet každé slovo z tohoto dlouhého citátu, jsou tu věci jistě subjektivní, iluzorní, ale také řada trefných a hlubokých pozorování a motivací.

Inkriminovanou dobu před prvním rozbitím Československa vidí Pražák ostře takto: „Hořlavinou naší první republiky, schopnou válečného požáru, pokládal jsem Slovensko a česko-německé pohraničí. Maďarská propaganda proti Slovensku jako součástí našeho státu vzrůstala se Rothermerovým vlivem v Evropě povážlivě a měla veliký ohlas i v Německu, v Polsku, ve Francii a v Itálii. Hrabě Bethlen cestoval proti nám po Evropě a měl úspěch i v Londýně. Jehlička vydal francouzskou brožuru o slovenské Kalvarii. Steiner uveřejnil slovenské autonomistické hlasy proti nám ve velké knize, vydané v Mnichově. Cizí tisk mluvil denně o slovenské otázce, že musí být řešena, a slovenský autonomistický tisk dodával mu čím dále, tím nestoudněji materiál. Proti tomu všemu jsem pracoval slovem i tiskem, mluvil jsem o maďarské propagandě proti nám a vytiskl jsem o ní i brožuru. V revui Bratislava jsem polemizoval i s Jehličkovou Kalvarií. O otázce jsem mluvil i v cizině a vyvracel jsem tendenční zkreslení otázky. Konferoval jsem roku 1929 o věci i se Scotem Viatorem, souhlasil, že se otázka uměle a tendenčně nadouvá, jsou zatím Maďaři, ale i interesovaní Němci. Když byl Tuka zatčen, modlil se za něj i řezenský kníže Albert Thurn a Taxis, uvědomělý katolík. Viděl jsem v tom tlak Říma, Římu šlo o katolickou polsko-slovensko-maďarsko-chorvatskou bariéru proti Rusku a Srbsku, panstvím Čechů na Slovensku byla tato bariéra poražena, měla být tedy navrácením Slovensku k Uhrám znovu získána. Zdá se, že s tím počítali i Poláci. Roku 1934 byl jsem ve Varšavě, a tu mnohé slovensko-polské styky připadly mně podezřelými, jako v Záhřebu roku 1931 podobné styky slovensko-chorvatské.

V cizině narážel jsem i na Slováky, kteří sami chtěli své autonomie získati cizí pomocí, dávali tam důraz na jinost jazyka a národa, a cizinec tomu věřil, protože to mluvil nejkompetentnější mluvčí – Slovák. Ne všude ovšem. Byl jsem např. na dialektické francouzské akademii v Toulouse. Seděl jsem vedle prezidenta nejvyššího apelačního dvora v Paříži. Mluvili jsme o 37 francouzských dialektech, přiznával se, že mnohému naprosto nerozumí. Zmínil jsem se o Provenči, o Mistalově *Mireio*, rukopise v Avignoně, že jsem mu také nerozuměl. Prezident poznamenal: „*To vy Češi a Slováci jste šťastnější, vy si dobře navzájem rozumíte*“. Zeptal jsem se ho, jak to ví. Doznal mně, že do Toulouse jezdí každé prázdniny, dal si na tamních kursech zapsat češtinu a sloven-

95 A. Pražák: Politika a revoluce. Paměti. Eds: Miloš Zelenka – Stanislav Kokoška. Věd. red.: Ivo Pospíšil. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, Academia, Praha 2004, s. 35, 36-41.

štinu, tak že to jasně vidí z autopsie. Ministerský rada Dr. Halla doznával mně, že mu toto také cizinci říkají, když jim přepisuje slovenské noviny do češtiny nebo české noviny do slovenštiny jen formou korektury, překladu na to není třeba. Ovšem přibývalo cizinců, hlavně Němců, kteří hájili vášnivě naši jinost s tendencí slovenského osamocení a pak eventuálního připojení. Ze Slovenska tedy blýskalo na možný neklidný čas, zvláště když se naši pohraniční Němci přidávali také k brojení proti našemu státu.⁹⁶

Z citovaného vyplývá, že Pražák – nehledě na svou upřímnost a proslovenskost, snahu Slovensku a Slovákům pomoci, - zaujímal možná nechtě pozici staršího, zkušenější bratra. I když na to měl český národ tak trochu právo, je to postup nejen netaktický, ale především netaktní. Jak Pražák maně vypovídá, bral vytvoření Československa jako připojení Slováků k Čechům, nikoli jako vytvoření společného státu. I to mělo své opodstatnění historické, když to bereme ve smyslu existence tří středověkých království ve střední Evropě, o nichž v posledních letech často píše maďarský slovakista István Káfer, Slováci svůj národní stát neměli, byli součástí mnohonárodních Uher, Uhersko bylo jistě i jejich státem, ale zejména po roce 1867 bylo Uhersko zjevně národním státem maďarským (jak dokládá i jeho maďarský název, v maďarštině není název, jež by vystihoval mnohonárodní charakter zUherska⁹⁷), kde menšiny – na rozdíl od minulosti – byly víceméně trpěny. Nicméně toto východisko bylo od počátku chybné, i když si Pražákův tehdejší krajní čechoslovakismus (jednotný stát, národ, jazyk a literatura – vždy o dvou větvích) vyložíme pragmaticky jako nutnost, aby tzv. Čechoslováci tvořili v tehdejší státě - oproti Němcům, Maďarům, Polákům, Ukrajincům apod. - většinu. Jinak jsou jeho pozorování přesná a stala se v mnohém prorocká: i kdyby Pražák zastával stanoviska umírněnější a taktičtější, stejně by neuspěl, neboť ani federalizace, tedy autonomie, nebyla dostatečnou, jak ukázal vývoj po roce 1990. Stal se A. Pražák tedy ve svých pamětech ex post (paměti byly dopsány na počátku 50. let) jasnozdí-
vým, byť neblahým prorokem.

96 A. Pražák: Politika a revoluce. Paměti. Eds: Miloš Zelenka – Stanislav Kokoška. Věd. red.: Ivo Pospíšil. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, Academia, Praha 2004, s. 47-49.

97 Viz I. Pospíšil: Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) tro(čtyř)úhelníku. In: Trináct let po/Trinácti roků po. Brněnské texty k slovákistice IX. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006, ISBN 80-210-4180-3, s. 222-229. Zde cit. výklad I. Káfera in: Impuls, 2006, č. 3, s. 86. Jde o článek o společné modlitbě maďarských a slovenských biskupů za vzájemné odpuštění, k níž došlo v ostříhomské bazilice 29. června 2006. Výchozím patosem jeho koncepce i v tomto článku je historicita společného státu Maďarů a ostatních národů v Uhersku, tedy snaha nevytrhávat z historického uherského rámce vlastní izolované národní entity, ale spíše akcentovat společné hodnoty. Badatel dokládá tuto maďarsko-slovenskou vzájemnost, odhlížeje od všeho, co diskriminačně tento vztah deklasovalo, i když to nepopírá: společná místa nachází mimo jiné v takových osobnostech, které měly nadetnický dosah, jako byli Alexander Rudnay, Pétér Pázmány, Matej Bel a desítky dalších, jež patřily do dějin Uherska a byly Maďary i Slováky. Existence tří středověkých středoevropských království je nepopíratelná: ale uvědomme si, že ve středověku šlo o feudální státy, nikoli o státy národně založené; tu převažoval zemský princip, nikoli princip etnický. Uvedu to raději – na moravské půdě – na příkladu Zemí Koruny české; jejich sepětí s Římskou říší národa cítilo spíše podle principu zemského; ostatně nedaleko odtud v moravské zemské sněmovně, nyní Ústavním soudem České republiky, rokovali moravští stavové, kteří mluvili slovanským i německým jazykem – k čečizaci slovanské Moravy dochází definitivně až v průběhu nacionalismu, slavismu, antislavismu a národních obrození a tvrzení, že Slované na Moravě jsou rodem Moravané, ale národností Češi trvaleji platí až u F. Palackého v *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* (ten podtitul se novějších vydáních bůhvíproč vynechává). V názvu Magyarország, který můžeme přeložit také jako Uhersko, se zračí úloha dominantního, státního národa, který jako původní kočovné etnikum vtáhl do Evropy, obsadil Panonii a přilehlé oblasti, přispěl (ale asi – jak připouští moderní historie – nikoli rozhodujícím způsobem) k zániku Velké Moravy, v dalším vývoji na západ byl zastaven a zachoval svou identitu přijetím křesťanství, stejně jako někteří západní Slované - na rozdíl od jejich příbuzných Polabských Slovanů a baltských Prusů, kteří pak byli genocidně zlikvidováni. Křesťanství a zvláště církev všeobecná mohou proto být – historicky vzato z donucení - oním sjednocujícím bodem, onou plochou pro debatování o slovensko-maďarských sporech obecně, ale zase je u vědomí těchto dějinných souvislostí. Klíčový problém tedy netkví v terminologii, tedy v tom, co někteří Slováci této Káferově koncepci vytýkají: neexistenci maďarského pojmu pro Uhersko. Káfer se opět snaží vyjít vstříc v rámci své hungaroslavakologie pojmem *Magyarhon*, tedy něco jako maďarská vlast, ale ani tento pojem nelze nahradit pojmem „Uhersko“, protože opět obsahuje jednoznačný etnický komponent. Dějiny, které jsou reflektovány v názvosloví, nelze změnit a myslím, že my Středoevropané nemusíme ve všem napodobovat proslulou *political correctness*. Mnohem cennější je, když si uvědomíme, jak dějiny reálné, bez retušování probíhaly, když si uvědomíme nespočetné křivdy, jež se děly, diskriminace, k nimž docházelo, potlačování, které vedlo k stavu oboustranné nespokojenosti, a zdůrazníme, jak se o to leckdo snaží, spíše styčné body a průniky, spíše sdílení než rozdělování, aniž bychom rýsovali „tlusté čáry“ za dějiny. Ať si každý ponechá, co chce, minulost změnit nelze, zatím se do stroje času nikdo neposadil, můžeme však měnit současnost a budoucnost tím, že budeme o konfliktech minulosti i dneška hovořit, třeba se o ně i hádat, ale spíše je kultivovaně rozebírat, hledat jejich příčiny, uvědomovat si rozdílnost našich přístupů, které mají často právě dějinné příčiny, kdy si znovu vyložíme své národní zájmy, jež by však neměly proti zájmům jiných. I když tak sporům nezabráníme, ani jim pravděpodobně zcela nepředjedeme, vytváříme prostor k jejich zředění, k jejich zracionalnění; je to v jistém smyslu prevence před nacionálním šovinismem a bojovnou národní psychózou.

Podobnými problémy se zabýval i Pražákův kolega z Bratislavy i z Učené společnosti Šafaříkovy Josef Jirásek, později spojený s Prahou a Brnem,⁹⁸ první editor německého originálu známé Štúrovy úvahy o budoucnosti Slovanů.

Bratislavská edice Josefa Jirásky⁹⁹ je v mnoha ohledech pozoruhodná. Jednak tím, že vyšla jako druhý svazek edice *Prameny Učené společnosti Šafaříkovy* v Bratislavě, nositelce prvorepublikového českoslovákismu a českého vlivu v slovenské metropoli, jednak tím, že edici kromě J. F. Babora a O. Sommera pořádal Albert Pražák.¹⁰⁰ Kromě Ministerstva národní osvěty a Ministerstva zahraničních věcí jsou adresáty Jiráskových díků kromě A. Pražáka také V. A. Francev, druhdy profesor ruské Varšavské univerzity, později Univerzity Karlovy, jenž svou knihovnu věnoval knihovně Slovanského semináře Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, R. Holinka a Š. Krčméry (a ovšem, jak to tak bývá, autorova manželka Blažena). To jsou věci nedůležité jen zdánlivě, neboť ukazují na motivační podloží edice a také na to, jaký význam jí byl tehdy přikládán.

Josef Jirásek (1884–1972) jako významný český rusista, slovákista a komparatista je bohužel stále podceňovaný jako ostatně řada badatelů tohoto typu: vzpomínám si, že jsme ve vakuu počátku 70. let 20. století hledali nějaké původní české prameny k dějinám ruské literatury a sáhli jsme k proslulým *Přehledným dějinám ruské literatury* Josefa Jirásky (vyšly 1946) ve čtyřech dílech, ale náš tehdejší univerzitní učitel je kritizoval a hovořil o nich s úsměškem. Je ovšem pravda, že to byly opravdu jen „přehledné dějiny“, tedy nikoli hlubinná poetologická práce, ale nemyslím, že vychvalovaná Mathesiova skripta byla o mnoho lepší: Jirásek měl cit pro srovnávací pozadí, dokázal literaturu vidět v širších kulturně politických souvislostech, čímž předjímal dnešní areálové a kulturologické snahy zapojit jazyk a literaturu do rozsáhlejších kontextů. Nemluvě o tom, že J. Jirásek zanechal po sobě takové dosud nepřekonané dílo, jakým je *Rusko a my* (1945–1946) a další věci týkající se právě Slovenska. Jeho úloha v české slavistice teprve čeká na objektivnější zhodnocení.¹⁰¹ Jirásek především pochybuje o autenticitě ruských vydání V. Lamanského (1867) a K. J. Grotta a T. D. Florinského (1909): „Pokud se týče překladu a obsahu, vzbudilo dílo po vydání druhého překladu mnoho pochybností. Především byly nápadné značné rozdíly mezi oběma překlady. Druhé vydání pozměňuje totiž nejen na některých místech smysl slovný i větný, avšak doplňuje první vydání i řadou přidaných vět, a to někde i takových, jimiž se Štúrova přičynost k carismu ještě zdůrazňuje.“¹⁰² Na druhé straně se nedomnívá, že Štúrovo dílo je falzum a vyvozuje je zcela přirozeně z dobových poměrů a idejí evropských, francouzských, rakouských, německých i anglických. Současně si je Jirásek cení zejména proto, že Štúr je tu metodologicky důsledný: carskou autokracii navrhuje pro všechny Slovanů bez výjimky: „Přiznati však nutno Štúrovi, že je v této knize důsledný, neboť navrhuje absolutismus pro

98 Das Slawenthum und die Welt der Zukunft Ludovíta Štúra, edice Josefa Jirásky, Wollmanovy Slavismy a antislavismy za jara národů a jejich přesahy. In: Zrkadlenie/Zrcadlení. Česko-slovenská revue 2006, č. 4, s. 34–44.

99 Ludovít Štúr: Das Slawenthum und die Welt der Zukunft. Slovanstvo a svět budoucnosti. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931.

100 Jeho vztah k Slovensku viz: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka: Literární historik Albert Pražák (Paměti jako poetika povinnosti a deziluze). In: Albert Pražák: Politika a revoluce. Paměti. Eds: Miloš Zelenka – Stanislav Kokoška. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, Academia, Praha 2004, s. 163–190, partie I. Pospíšila na ss. 177–190.

101 Viz mj. jeho knihy: Slovensko: jeho dejiny, pomery zemepisné a hospodárske, jazykové, literárne a kultúrno-politické. Malý sprievodca po Slovensku. Sost. Josef Jirásek, umeleckú časť obstaral J. Bezděk. Bratislava 1922. Slovensko na rozcestí: 1918–1938. Brno 1947. Sovětská literatura ruská: 1917–1936. Praha 1937. Rusko a my. Studie vztahů československo-ruských od počátku 19. století do r. 1967. Díl I. Vesmír, Praha 1929. Rusko a my. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. I. díl do roku 1848. Praha–Brno 1946. Rusko a my. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. 1867–1894. Praha 1945. Rusko a my. Dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914. 1894–1914. Praha 1945. Češi, Slováci a Rusko: Studie vzájemných vztahů československo-ruských od r. 1867 do počátku světové války. Vesmír, Praha 1933. Přehledné dějiny ruské literatury. I. díl (Od nejstarší doby do období bouře a náporu v letech šedesátých minulého století). Josef Stejskal v Brně – Miroslav Stejskal v Praze 1946. Přehledné dějiny ruské literatury. II. díl (Od šedesátých let minulého století do roku 1918). Brno–Praha 1946. Přehledné dějiny ruské literatury. III. díl. Sovětská literatura ruská. Brno – Praha 1946. Přehledné dějiny ruské literatury. IV. díl. Sovětská literatura ruská. Brno – Praha 1946.

102 Ludovít Štúr: Das Slawenthum und die Welt der Zukunft. Slovanstvo a svět budoucnosti. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931, s. 3–4. První slovenský překlad Adama Bžocha je z roku 1993: L. Štúr: Slovanstvo a svet budúcnosti. Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, Slovak Institute for International Studies, Bratislava.

všechny Slovanů bez rozdílu. Kolik jich bylo u nás, kteří jej obhajovali pouze pro Rusko a doma byli zastánci parlamentarismu! Štúr činil závěr ze dvou základních předpokladů, a to 1. na Západě přivedl slovanský demokratismus Slovanů k záhubě, 2. na Východě pak absolutismus slovanský národ k sjednocení a vytvoření velké slovanské říše. 3. Ergo, přidržme se principu druhého, chceme-li Slovanů pro jejich nesvornost a separatistické choutky zachránit. Proti tomu lze uvést: tzv. demokratismus slovanský nebyl demokratismem, jak jej chápeme my ale de facto absolutismem; lid sám měl na politickém rozhodování velmi málo účasti. Pokud se týče Ruska, je sice pravda, že se národ ruský dovedl podrobiti ideji státu, že panovníci dovedli šťastnou rukou vytvořit velkou, mocnou říši, avšak poměry byly sotva tak jednoduché, aby se dějiny Slovanů daly uvést na toto jednoduché schema. Což málo zahynulo také jiných národů, např. germánských: Gótů, Vandalů, Herulů a Langobardů? Konečně nutno mít na mysli při vzniku a vývoji státu také poměry církevně-náboženské, národní, klimatické atd. Štúr je přesvědčen, že podmínkou řádného státu je mravní kvalita občanů; Štúr klade důraz zejména na obětavost. Mám za to, že právě demokracie vyžaduje ve zvýšené míře těchto mravních kvalit a občanských ctností; rozhodně daleko více než při absolutismu. Velmi důležitou věcí pro poznání L. Štúra je otázka, z jakých čerpal pramenů. Pokud jsem je poznal, uvedl jsem je v poznámkách, a to pokud možná doslovným citátem. Mám za to, že tato konfrontace je nejjistější a nejpřesvědčivější. Obtíž právě při vyhledávání pramenů však spočívá v tom, že L. Štúr skoro nikde necituje, často ani tam, kde je formálně i věcně závislý. Jak velký to rozdíl od Šafaříka! L. Štúr vychází při své práci ze tří základních otázek, a to: 1. Jak se nám jeví Slované v minulosti, jaké mají chyby a přednosti a možno-li z toho usuzovat, že mají ve světové historii nějaké poslání. 2. Otázka tato vede ještě k širšímu tématu: jaké základní ideje a cíl projevuje historie lidstva vůbec v řadě prvé, Západ a Východ v řadě druhé a čím je posléze odlišný svět slovanský od ostatního světa neslovanského. 3. Jak možno po vysvětlení otázek předchozích dosáhnouti politického osvobození Slovanů. To je vlastně konečný účel jeho práce. Tím kniha stává se politickou.¹⁰³ To je v kostce Jiráskovo hutné chápání knihy a jeho pregnantní závěry a zhodnocení její struktury.

Štúr ve své německy psané knize klade proti sobě Západ a Východ a na Západě nachází dost různých vad, zejména nestabilitu a neustálé násilné změny (citujeme přesně podle Jiráskovy edice, tedy s původním pravopisem): „In politischer Beziehung stürzt der Westen aus absoluten Monarchien in konstitutionelle Staaten, aus diesen wieder in politische und zuletzt in sociale und communistische Republiken, wo dann Alles mit Auflösung der Menschheit und Vernichtung jeder Menschlichkeit endet. Diese Überstürzen hat noch das Fatale an sich, daß der Westen einmal in diesen Strudel der Bewegung dahingerissen, in demselben nicht aufzuhalten ist. Das ist kein Halt und keine Ruhe, hier will alles vorwärts, hier drängt alles, hier pocht alles, hier erblickt alles das endliche, ersehnte Glück – im Verderben! Revolutionen auf Revolutionen werden da folgen und nach einer jeden, werden die Völker des Westens schlechter daran sein, als früher. Die nachkommenden Generationen werden immer toller und schlechter, sie leben schon in dieser Luft, sie schöpfen aus ihr ihre Nahrung; die Erziehung trägt das Gepräge des westlichen Zeitgeistes; ist schlaff, matt, entsagend aus Grundsatz jeder Strenge; Verweichlichung, Genuß, Üppigkeit, tritt immer mehr an die Stelle der alten Entbehrung, des Ernstes, der alten Thatkraft: rollen also mögen die Räder des Wagens fort, denn umzukehren sind sie nicht, rollen mögen sie mit den Geschlechtern des Westens, bis nicht ein mächtiger Arm am Abgrunde sie aufhält.“¹⁰⁴

Naopak u Rusů vidí příchyllost k carovi a jeho autokracii: „In Rußland hängt das Volk an seinem Gosudarj, dem Cären, mit unendlicher Liebe und Begeisterung, erweist ihm jeden Achtung und Ehrfurcht, die auch zum Besten des Ganzes fortbestehen und sich

103 Eudovít Štúr: *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft. Slovanstvo a svět budoucnosti*. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931, s. 7-8.

104 Eudovít Štúr: *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft. Slovanstvo a svět budoucnosti*. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931, s. 132-133.

immerfort in dieser Innigkeit und Frische erhalten möge, unterordnet sich unter die Gebote der Cäre mit Freuden in der Übersetzung, seine Cäre könnten unmöglich Böses für das Volk anstreben, bringt bereitwillig selbst die größten Opfer dar, doch in allem diesen findet kein Verständiger einen serwilen Zug.“¹⁰⁵

Štúrovo plédování pro ruštinu jako jediný spisovný jazyk slovanský je tu příznačné: „Alle die slawischen Literaturen mit Ausnahme der russischen sind auf kleinere Stämme u. folglich kleine Gebiete beschränkt, demzufolge könnte in der Wahl der allgemeinen slawischen Literatur-Sprache nur die Frage zwischen der altslawischen Sprache u. der russischen Sprache entstehen.“ Tu má ovšem moderní ruština oproti staroslověnině jasné výhody.

F. Wollman ve své knize zcela zřejmě Štúra kritizuje, ale není to kritika zdrčující, i když je ostrá. Kdyby si Wollman myslel, že Štúrův spis je plytký paskvil, jistě by mu nevěnoval tolik místa a v kapitole o „bratuškách“ by tak nedominoval: ta je v podstatě celá takřka výlučně o Štúrovi a jeho rusofilském díle. Důvody, proč tento Štúr u nás za doby socialismu nevycházel, jsou Wollmanovi zřejmé (kritika marxismus, i když je to vlastně pár řádků) a sám tuto kritiku vlastně dotváří nekompromisními komentáři k tématu Marx, Engels a Slované. Především Wollman hledá, nachází a poněkud demonizuje hlavního Štúrova inspirátora. Když srovnává Štúra s Gercenem, zjišťuje, že silný vliv na něho musel mít Michail Fjodorovič Rajeckij (zemřel 1884), církevní činitel, k němuž se dnes Rusové zase pokorně vrací. Především to byl úspěšný neoficiální diplomat a citlivý propagátor carismu v zahraničí, suggestivní šířitel pravoslaví: působil jako kněz při pravoslavných chrámech ve Stockholmu a zejména ve Vídni, kde působil celkem 42 let: „Rajeckij byl nejlepší přítel a svůdce Štúrův. Neboť on mu ukázal, jaká je v pravoslaví mystická síla. Štúr sice tvrdil, že křesťanství je věčným protestem proti utlačování, ale neviděl, že všechny velké křesťanské církve vytvořily systémy, jež se sobě podobají tím, že křesťanství se stalo nástrojem třídního útlaču. A pravoslaví bylo v tom nejrafinovanější, protože myšlenku, že všichni lidé jsou dětmi božími, popřelo svým císařopapismem, pojetím samoděržavce jako nejvyšší hlavy nejen státu, ale i církve, zničilo živé síly lidového odporu, podporované mravním chápáním křesťanského odkazu.“¹⁰⁶

Štúr musí ve svém výkladu především popřít šanci Poláků být místo Rusů takovým vůdcem Slovanstva (v Polsku idea panslavismu začala, nikoli u obrozeneckých Čechů) a to je vůbec nejobtížnější, nicméně i s tím se Štúr vypořádal tak, že Poláci si podle něho jako národ vystačí sami – jako červená nit se Štúrovým spisem vine polemika s Gercenem a Havlíčkem. Ani Štúr však nemůže být vždy důsledný: to, co Rusům vytýká, je ovšem nevolnictví. Wollman také správně upozorňuje, že Štúrův spis vznikl jindy, než soudil Pypin (podle V. N. Korableva to bylo v letech 1854-55: je tu zmínka o Ludvíku Napoleonovi jako o prezidentovi): z toho vyplývá, že *Das Slawenthum* vznikalo postupně navrstvováním, přičemž ta podstatná vrstva se rodí před Krymskou válkou, která možnosti Ruska podlomila. To, co Wollman jako kritický duch Štúrovi nejvíce vyčítá, je jeho pravoslavné vidění slovanských dějin, zejména husitství jako svérázného návratu k ortodoxii (To, že husitství vzniká v lůně všeobecné církve, je zřejmé, ale nelze na druhé straně nevidět ani popírat východní prameny herezí, z nichž se rodilo a jimiž se hlubinně inspirovalo a které procházely ortodoxními teritorii).

Tu se také rodí to podstatné, o čem Wollman přímo nepíše, ale co je snad nejdůležitějším potenciálním přesahem Štúrova spisu, totiž na linii pozdního slavjanofila, kataklyzmatického lyrika F. I. Tjutčeva (jeho dipolomatika kariéra a příchyllost k carismu, stejně jako jeho báseň Ruská geografie, kde se hranice Ruského impéria kladou mezi řeky Ganges, Nil a Labe, je notoricky známa), Nikolaje Jakovleviče Danilevského (1822-1885) jako autora Ruska a Evropy a T. G. Masaryka, jenž mu stejně nazvaným německy psaným spisem odpovídal a ovšem Josefa Holečka s jeho dílem publicistickým i prozaickým.

Ať už si o tomto Štúrově díle a jeho ideji myslíme cokoliv, nelze mu upřít tuto inspirační sílu: stal se objektem adorací, ale více kritického posuzování, polemického vystoupení,

105 Tamtéž, s. 149.

106 F. Wollman: Slavismy a antislavismy za jara národů, Praha 1968, s. 391.

kteřé samo o sobě již bylo a je hodnou. Wollmanovi je cizí jeho kladení Západu a Východu proti sobě, když podle něho měly společnou mediteránní kolébku. I když se Wollman ve svých *Slavismech a antislavismech* nutí zakrývat marxistickým dekórem, ve skutečnosti je k marxismu a jeho aplikaci velmi kritický (negativní postoj klasiků marxismu k emancipaci Slovanů), ovšem stejně jako k Štúrově idealizaci Ruska. Wollman tu možná nedoceníl Štúrovu strategii, která vycházela z jeho ruských učitelů: typicky ruské poučování moci (ruku v ruce se snahou o sjednocení Slovanů pod ruským carem a ruštinou šla zrušení nevolnictví).

Problém *Slovanstva a světa budoucnosti* podaný Štúrem tak sugestivně a krajně zůstává dodnes provokující „prokletou otázkou“ dnešní Evropy, i když to tak nemusí každému tak připadat. Téma Slované a Evropská unie (někteří Slované jsou již uvnitř, jiní čekají u vstupní brány, jiní se do EU asi nikdy nedostanou) je klíčové pro utváření komplexní architektury nové Evropy, i když si to dnes málokdo uvědomuje – tváří v tvář jiným globálním hrozbám evropským a světovým. Štúr tuto otázku formuloval polemicky, s krajností vlastní zoufalému člověku, který ztratil dosavadní opory tísněn z jedné strany agresí velkých nelsonovských národů, z druhé novými ideovými proudy spojenými s otázkou sociální. Pravoslavný mýtus oběti mohl mu být řešením. Význam jeho spisu však není ani tak v tom, k čemu aktuálně dochází a co radí, k čemu ve svém listě vyzývá všechny slovanské národy, jako v tom, že toto bolestné a osudové téma takto radikálně otevřel, že do něho řízl svým ostrým skalpelem nelítostně, že obnažil řadu dějinných alternativ, že se právě tímto dílem – mnohem více než jinými, které byly přece jen uzavřeny areálem střední Evropy, Uherska a slovenského národa – stal, byť post mortem, s konečnou platností osobností evropské a světové dimenze, která skrze problémy jednoho národního clusteru řešila věci evropské. Tím jako by anticipoval tezi T. G. Masaryka, že z našich otázek je třeba učinit otázky světové, v konkrétním případě lokálním najít věci totální a v konkrétních rysech odhalit rysy obecné, světové, všelidské. Zde Josef Jirásek skvěle spojil svoje rusistické a slovákistické zájmy.

Speciálně Slovenskem a slovenskými otázkami se kromě výše v poznámkách uvedených publikací - zabýval ve spise *Slovensko na rozcestí*.¹⁰⁷ Na rozdíl od pamětí A. Pražáka je tato kniha soustředěna cele na Slovensko, je možná méně sofistikovaná a distingvovaná, ale současně ještě ostřejší ve smyslu využití osobních zkušeností. Kniha, již se budu věnovat na jiném místě v jiné publikaci, je uvedena příznivou předmluvou Jiráskova přítele Ivana Déřera: „Kniha jeho iste prispeje k tomu, aby v českých zemiach správne bolo porozumenie slovenskému problému.“¹⁰⁸ Není divu, že slovenský, zjevně nikoli příliš pročesky orientovaný čtenář doprovodil tuto „slovenštinu“ sarkastickými vpisky, stejně jako celé Jiráskovo dílo, které je prostoupeno přehršlím kritických, obyčejnou tužkou psaných poznámek (exemplář se nachází v Bratislavě (Ústředná knižnica SAV). Je tedy možné, že se Jiráskovi podařilo vysvětlit „slovenský problém“ i po zániku Slovenského štátu českému, ale rozhodně nikoli slovenskému čtenáři. Jirásek je docela tolerantní i vůči Hlinkově straně, ale současně důsledný a bojovný. Ukazuje, že odmítání československého celku není záležitost této strany, že je to problém mnohem hlubší a nepřímě tak dokládá, že sama idea jednotného, unitárního československého státu je utopií, i když zajímavou a hlavně v jistém slova smyslu nezbytnou – tváří v tvář geopolitické situaci střední Evropy. Jiráskův rozbor není sice – jak je pro jeho stylizaci a dokumentaci typické – přísně vědecký, spíše publicistický, dojemový, emotivní, ale i průkazný – např. statisticky. Ukazuje na silnou pozici maďarské moci spojené s katolickou církví (tento směr je zřetelný i v dnešní Slovenské republice), průkazně analyzuje dialektiku české tzv. pomoci Slovensku – klady i chyby, zdůvodňuje, proč málokdo ze Slováků pokládal Československo za svůj stát, proč málokdo oceňoval českou pomoc, proč je chápána spíše jako agrese a odnárodňování, ačkoli Češi se snažili Slovensko nikoli počesťovat, ale poslovenšťovat, i když s omyly a chybami. Hodně pozornosti věnuje Clevelandské a Pittsburské deklaraci, které vykládá jako právně nezávazné, spíše jako společná prohlášení a odhodlání než jako závazný politický dokument, navíc signovaný zahraničními Slováky –

107 J. Jirásek: *Slovensko na rozcestí 1918-1938*. Tiskové a nakladatelské podniky „Zář“ v Brně 1947.

108 Tamtéž, s. 6.

jsou tu i minucióznosti, k nimž se nepřímo vyjádřila i slovenská strana – přirozeně jinak a s jinými výsledky. Cílem Jiráskova spisu je ukázat na opodstatněnost existence československého projektu, na to, že je historicky ospravedlnitelný, perspektivní a politicky a kulturně funkční – nehledě na problémy. Vzhledem k době vydání se autor odvážně zmiňuje i o dobové koncepci slovenských komunistů, aby se Slovensko stalo jednou z republik SSSR. Současně Jirásek shromáždil tolik důvodů proti, že jeho kniha může být stejně tak vykládána i jako zdůvodnění nemožnosti československého státu, nekompatibility obou národů a jejich charakterů, na hluboké rozdíly dané dějinami a kulturou. Jeho explicit nemůže však nebýt v dané chvíli alespoň zdrženlivě optimistický, i když píše o povstání českého lidu a SNP na konci druhé světové války: „Nejsem kompetentní, abych podrobil obě povstání analýsi. Bude věcí historiků pátrat, kolik bylo v slovenském povstání alibistů, t. j. lidí, kteří ze strachu o svou kůži v hodině dvanácté se přidali k povstalcům, a kolik jich bylo uvědomělých bojovníků za československou republiku, případně těch, kteří chtěli Slovensko připojit k Sovětskému svazu. Historik nám též poví, kdo toto povstání podnítil a jaký mělo průběh. Totéž platí i o pražském povstání (tu se téma Jiráskovo stýká s podstatným tématem Pražákovým, ale to se našeho tématu již přímo netýká – ip). Podobně bude třeba pečlivě a nestranně zkoumat, do jaké míry svobodně odhlasovali Slovinci svobodně samostatný stát, co vše se dělo za kulisy, zda tu bylo činěno stejné násilí, s jakým bylo vynuceno české odevzdání se od tak zvané ochrany německé říše.“¹⁰⁹ Ke Košickému vládnímu programu se Jirásek nevyjadřuje, stejně jako k otázce unitárního nebo federálního státu po roce 1945, píše, že je to otázka další diskuse. Rozhodně je proti zákazu majorizace, zejména pokud jde o zastoupení a finance, jiná věc je pomoc, jiná vydírání. Radí k většímu klidu, a hlavně otevřenosti ve všem.

Stará politická zásada zní *Audiatur et altera pars*. Tou druhou stranou pro mnohého Čecha a také některé Slováky jsou tu memoáry ministra vnitra Slovenské republiky (1939-1945) Alexandra (Šaňa) Macha, v podstatě nejmocnějšího muže, který paradoxně - na rozdíl od svých přátel - vyvázl po válce s nejmenším trestem a v době Dubčekova pražského jara (i to jen tu vysvětleno) byl propuštěn na svobodu. Ministr a vrchní velitel silových složek státu, jenž vedl válku s USAi SSSR, začal tyto pro někoho brizantní paměti sepsávat hned po propuštění; autenticita textu, který byl za normalizace ukraden československou státní bezpečností a potom odpočíval v příslušném archívu, než si ho povšimli bystří čeští historikové a ukázky publikovali ještě před vrácením rukopisu Slovensku, nebudiž v zásadě pochybnosti (pečlivé sestavení a poznámky autor doslovu František Vnuk, dílčí věci Karol Kubík, Vincent Šabík, Jozef Zavarský a Radoslav Repa). Fragmentárnost pamětí má své důsledky v opakování určitých partií a fixních idejí – především tu však chybějí pasáže z hovorů s G. Husákem. Mach byl mužem, jenž dokázal využít novinářských znalostí a který ovládal praktickou psychologii jedince i mas, člověk citově založený, jenž se dokázal hájit a který se samozřejmě vidí nikoli jako viník, ale jako oběť dějin. Jako by dokládal známý aforismus, že cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly. Nelze mu odepřít „měkkost“ vůči kamarádům, mezi nimiž byli i známí slovenští komunisté usilující jednu dobu o připojení Slovenska k SSSR. Mach vidí politické události ostře, tedy i povstání – byl uprostřed věcí a mohl tahat za nitky. Shrnuje a podtrženo: memoáry, jejichž část byla patrně záměrně zničena, stojí za přečtení, i když s jejich celkovým laděním nemusíme zdaleka souhlasit; nastavují zrcadlo často temným historickým událostem, paradoxům dějin, kladou jednoduché a nepříjemné otázky a obsahují štiplavé poznámky - ne každému se to bude líbit. Je to svědectví o obhajoba, ale také vyhraněný pohled na problémy česko-slovenské, ale ač je to pohled často nevábný, nelze mu upřít realnost.¹¹⁰

Mach je obratný novinář a když vezmeme v úvahu, že jde o pouhé fragmenty, neboť některé důležité partie, zejména hovory ve vězení, mj. s G. Husákem, byly násilně vyňaty, zničeny nebo uschovány policejními orgány předlistopadového Československa, o to více

109 J. Jirásek: Slovensko na rozcestí 1918-1938. Tiskové a nakladatelské podniky „Záz“ v Brně 1947, s. 183.

110 Alexander Mach: Z ďalekých ciest. Fragmenty z memoárov. Edícia Slovenské dejiny dvadsiateho storočia. Ved. redaktor Ján Bobák, jazyková red. Božena Rolková, eds František Vnuk a Karol Kubík. Matica slovenská, Martin 2008.

ocení jejich promyšlenou strukturu; do jaké míry je to dáno autorem, do jaké míry editory a redaktory, přesně nevíme. Základní Machovou tezí je nutnost vzniku Slovenského štátu jednak z hlediska pragmatického (nebezpečí pohlcení Maďarskem), jednak jako přirozené vyústění boje slovenského národa. Z odstupu a nadhledu to lze přijmout, ale faktograficky je jeho líčení poměrů v Slovenské republice poněkud expurgováno, i když Mach jako vůdčí politik toho mnoho ví a dokáže tím obratně argumentovat: to se týká zejména úlohy komunistů, armády a průběhu Slovenského národního povstání. Jeho paměti jsou prosyceny silnou antičeskou tendencí, jež se projevuje důsledně a vychází nejen z boje proti české politice a Čechům v meziválečném období, ale také ze zkušeností věznění. V pamětech v podstatě nenajdeme jediný kladný výrok o českém fenoménu; těžko bychom v českém prostředí v 19. a 20. století našli někoho, kdo by se Machovi v tomto negativním postoji k blízkému národu alespoň přibližoval. Tyto paměti – již vzhledem k péči, jež byla jejich vydání věnována – dokládají utopičnost česko-slovenského státního svazku, nemožnost obou národů žít v jednom dvounárodním státě, spíše v nějakém větším, volnějším celku (dnes EU), nerealizovatelnost projektu, který byl asi od počátku chybný, nedomyšlený, byť vycházel z dobových šancí, z dějinných souvislostí a také nutností. Rozbití Československa, i když bylo založeno na zmíněné utopičnosti projektu, neslo a nese s sebou různé problémy, zejména však státně a národně geopolitické. To je však spíše úkol pro prognostiky nejbližší budoucnosti.

Klíčové problémy slovanských areálů

Jiří Gazda, Katerina Kedron, Pavel Krejčí, Ol'ha Lytvynjuk, Roman Madecki,
Halyna Myronova, Ivo Pospíšil, Ludvík Štěpán, Václav Štěpánek.

Vydala Masarykova univerzita v roce 2009
1. vydání, 2009
Náklad 250 výtisků

Grafická úprava EXACTDESIGN
Tisk PRINTECO, s. r. o., Hněvkovského 77, Brno

Pořadové číslo 4853/RMU-2/09-17/99
ISBN 978-80-210-5010-5

MASARYKOVA UNIVERZITA, UNIVERZITA TŘETÍHO VĚKU, 2009
www.muni.cz